

ТІНІЗАЦІЯ СЕКТОРУ КОМЕРЦІЙНИХ ПОСЛУГ: НАЦІОНАЛЬНИЙ ТА РЕГІОНАЛЬНИЙ ВИМІР

Львів 2021

Національна академія наук України
Державна установа «Інститут регіональних досліджень імені
М.І. Долішнього НАН України»

Наукова доповідь

***ТІНІЗАЦІЯ СЕКТОРУ КОМЕРЦІЙНИХ ПОСЛУГ:
НАЦІОНАЛЬНИЙ ТА РЕГІОНАЛЬНИЙ ВИМІР***

Львів 2021

УДК 338.467:330.123.6«733»

T42

Тінізація сектору комерційних послуг: національний та регіональний вимір: наукова доповідь / НАН України. ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долішнього НАН України»; наук. редактор М.І. Мельник. Львів, 2021. 149 с. (Серія «Проблеми регіонального розвитку»)

У науковому виданні визначено проблемні аспекти економіко-правового регулювання ідентифікації та класифікації послуг в контексті детінізації національної економіки; здійснено аналіз секторальних особливостей та рівня тінізації в розрізі субсекторів комерційних послуг на національному та регіональному рівнях.

Видання може бути корисним при виробленні, прийнятті та реалізації рішень у сфері регіональної політики на різних рівнях управління, для науковців, студентів, практиків і тих, хто цікавиться питаннями регіонального розвитку.

ISBN 978-966-02-4252-4 (серія)

ISBN 978-966-02-9478-3

Рецензенти:

Васильців Т.Г., д.е.н., професор, завідувач відділу проблем соціально-гуманітарного розвитку регіонів ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М.І. Долішнього НАН України»

Барна М.Ю., д.е.н., професор, перший проректор, професор кафедри туризму та готельно-ресторанної справи Львівського торговельно-економічного університету

Рекомендовано до друку Вченою радою ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долішнього НАН України» (Протокол №10 від 11.12.2020 р.).

© ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долішнього НАН України», 2021

ЗМІСТ

Передмова.....	4
1. Проблемні аспекти економіко-правового регулювання ідентифікації та класифікації послуг в Україні	7
2. Особливості та рівень тінізації сектору комерційних послуг на національному та регіональному рівнях: секторальний вимір.....	20
2.1. <i>Послуги у сфері торгівлі</i>	20
2.2. <i>Сфера фінансових та страхових послуг</i>	29
2.2.1. <i>Страхові послуги</i>	41
2.3. <i>Сфера транспортних послуг</i>	52
2.4. <i>Сфера туристичних послуг</i>	62
2.5. <i>Послуги у сфері операцій з нерухомістю</i>	70
2.6. <i>Сфера креативних послуг</i>	78
2.7. <i>Послуги у сфері інформаційно-комунікаційних технологій</i>	93
3. Секторальний зріз тінізації ринку комерційних послуг: масштаби, чинники, проблемні аспекти.....	105
Додатки.....	122

ПЕРЕДМОВА

В умовах розвитку постіндустріального суспільства сфера послуг набуває найдинамічнішого розвитку та стає одним із впливових чинників, від яких залежить зростання економіки, підвищення конкурентоспроможності країни на світових ринках, покращення добробуту населення. Розширення сектора послуг у світовому та національному масштабах пояснюється процесами лібералізації, інтеграції та глобалізації світової економіки, дематеріалізацією виробництва, інтелектуалізацією праці, інформатизацією суспільних і виробничих відносин, зростанням платоспроможності населення, що збільшує споживання освітніх, туристичних, медичних, соціальних та інших послуг.

Як показує практика, сфера послуг є однією з найважливіших і швидкозростаючих складових економіки як окремих країн, так і регіонів. Так, у розвинених країнах світу частка сфери послуг в структурі ВВП перевищує 70%, в ній зайнято понад 60% робочої сили (у США – до 75%). Протягом останніх тридцяти п'яти років частка комерційних послуг у світовій торгівлі зросла у 2 рази (з 16,2% у 1980 р. до 30 % у 2018 р.).

Сектор комерційних послуг на сьогодні тісно пов'язаний з розвитком креативної економіки в містах та регіонах України, де створюються творчі кластери, реалізуються спеціальні артпроекти у сфері актуальних видів мистецтва та традиційної художньої культури, створюються нові інституції, такі як агентства креативних індустрій, творчі резиденції, які надають широкий спектр комерційних послуг. Для прикладу, в Європі креативна економіка генерує 32% (\$709 млрд.) світової економіки, та налічує 7,7 млн. робочих місць. Найбільш успішними в економічному плані є сектори реклами, теле- і радіомовлення, дизайну і архітектурного проектування, інформаційних технологій. Дані творчі сектори обслуговують потреби місцевого бізнесу. Архітектура, дизайн і проектування обслуговують будівельний бізнес і девелоперські проекти. Сфера дизайну розвивається повільними темпами і більшою мірою обслуговує ринок реклами, інформаційно-комунікаційних та медіатехнологій. А також менш стійкі у часі за всієї унікальності їхнього творчого продукту – художній та антикварний ринки, музична індустрія, видавничий і літературний сектори, мода тощо.

На сьогодні в Україні нарощують потенціал соціально-економічної віддачі види економічної діяльності у субсекторі комерційних креативних послуг, які пов'язані з мистецтвом, дизайном, медіа та інформаційними технологіями, архітектурою, урбаністикою, рекламою, маркетингом і PR. Оскільки субсектор креативних послуг має позитивний вплив на економіку, соціальну інтеграцію, гуманітарну сферу, дослідження ефективності його використання у забезпеченні соціально-економічного розвитку на національному і регіональному рівнях дасть змогу кількісно та якісно визначити внесок креативних індустрій у ВВП, працевлаштування, розвиток підприємництва, культурні та освітні процеси.

Також за останні роки динамічно розвиваються регіональні ринки інформаційно-комунікаційних технологій та послуг, фінансових, страхових та банківських послуг, транспортно-логістичних, ділових, туристичних послуг тощо. Розвиток науки, технологій, інтелектуальний капітал є необхідними передумовами для подальшого розвитку інформаційно-комунікаційних технологій, електронної торгівлі, цифровізації економічних і суспільних процесів, що може відіграти роль “локомотиву зростання” всієї національної економіки, забезпечити міцні конкурентні переваги на світових ринках. Слід також використати вигідне геоекономічне положення країни для розвитку транспортної інфраструктури та туризму.

Але потенціал сектору комерційних послуг¹ недостатньо повно використовується у забезпеченні соціально-економічного зростання регіонів України, адже значна їх частина знаходиться в тіні. Тому регіони недоотримують як соціальний ефект (внесок) у вигляді інклюзивної зайнятості, так і економічний – податкові надходження і оборот сектору у ВРП тощо. А крім того, важливо виявити види економічної діяльності в секторі комерційних послуг, які мають зростаючу економічну та соціальну віддачу, а також стратегічну конкурентоспроможність, тобто принесуть максимальний соціально-економічний ефект для розвитку регіонів в майбутньому.

Збереження високого рівня та нарощування масштабів тінізації сектору комерційних послуг, поширення її у сфері суспільно-політичних і соціально-економічних відносин, вплив на базові характеристики економічного відтворення й узалежнення таким чином процесів, що протікають в офіційній економіці, від тіньового сектора призводять до системної тінізації національного господарства, що критично загрозливі вже не стільки для наповнення бюджетів і зростання ВВП, як для економічної безпеки держави – основи її національної безпеки. Негативні ефекти системної тінізації сектору комерційних послуг деформують інституційне середовище функціонування економічних суб'єктів, їх конкурентного розвитку, знижують якість чинників економічного розвитку, зокрема – інтелектуально-кадрового капіталу, погіршують інвестиційну привабливість територій, загострюють проблему просторових диспропорцій соціально-економічного розвитку територій, знижують рівень якості життя.

Своєю чергою досягнення ефективної системи детінізації сектору комерційних послуг можливо лише за допомогою узгодженої системи інструментів та засобів на різних рівнях управління задля досягнення єдиної головної мети і стратегічних цілей в тріаді орієнтирів: “прозоре ринкове конкурентне середовище та офіційна економіка з надійними “запобіжниками” тінізації – економічна безпека – конкурентоспроможна економіка”. Для цього слід сформувати інституційні та організаційно-економічні механізми детінізації відносин у секторі комерційних послуг на національному та регіональному рівнях.

У науковому виданні визначено проблемні аспекти економіко-правового регулювання ідентифікації та класифікації послуг в контексті детінізації національної економіки; здійснено аналіз секторальних особливостей та рівня тінізації в розрізі субсекторів комерційних послуг на національному та регіональному рівнях. Дослідження зазначених тенденцій тінізації окремих сфер комерційних послуг в перспективі дасть можливість обґрунтовано підійти до визначення стратегічних пріоритетів системної детінізації та розвитку сектору комерційних послуг, а також до розробки інституційних та організаційно-економічних механізмів детінізації відносин у секторі комерційних послуг на національному та регіональному рівнях.

І цьому контексті слід наголосити, що формування пріоритетів сучасної політики детінізації сектору комерційних послуг повинно передбачати поступову відмову від патерналістських інструментів прямої підтримки окремих видів економічної діяльності чи господарюючих суб'єктів, на противагу використання горизонтальних інструментів, дія яких спрямована на формування ефективного середовища взаємодії між бізнесом, владою та суспільством для формування конкурентного ринку послуг, адекватного внутрішнім і зовнішнім викликам. Для кожного регіону важливо підтримати ті види економічної діяльності в секторі комерційних послуг, які базуються на їх самоідентифікації та ключових конкурентних перевагах розвитку, мають зростаючу економічну та соціальну віддачу, а також стратегічну конкурентоспроможність, тобто принесуть максимальний соціально-економічний ефект для розвитку регіонів в майбутньому, а також забезпечать високу якість наданих послуг населенню.

¹ Комерційні або «ринкові» послуги – послуги, які виробляються для продажу з метою отримання прибутків та іншої комерційної вигоди і реалізуються на підставі ринкової вартості (секції G–S КВЕД)

Доповідь підготовлено авторським колективом під науковим керівництвом д.е.н., проф. Мельник М.І.

Авторський колектив:

Мельник М.І., д.е.н., проф. (підр. 1, 3),
Сторонянська І.З., д.е.н., проф. (підр. 2.5),
Борщевський В.В., д.е.н., доц. (підр. 2.1),
Бабець І.Г. д.е.н., проф. (підр. 2.3),
Щеглюк С.Д., к.е.н., с.н.с. (підр. 2.6),
Залуцький І.Р., к.е.н., с.н.с. (підр. 1),
Лещух І.В., к.е.н., с.н.с. (підр. 2.2),
Жабинець О.Й., к.е.н., с.н.с. (підр. 2.2.1),
Дуб А.Р., к.е.н., с.н.с. (підр. 2.5),
Гулич О.І., к.е.н., с.н.с. (підр. 2.4),
Синюра-Ростун Н.Р., к.е.н., н.с. (підр. 3),
Яремчук Р.Є., м.н.с. (підр. 2.7).

1. Проблемні аспекти економіко-правового регулювання ідентифікації та класифікації послуг в контексті детінізації національної економіки

Скорочення масштабів тінізації економіки України постає одним з ключових завдань підвищення стійкості економіки держави до кризових явищ, зокрема зумовлених поширенням пандемії коронавірусу в Україні та світі. Тіньова економіка є невід'ємною складовою будь-якої економічної системи, яка не враховується в офіційній статистиці та перебуває поза межами державного контролю та регулювання. Величина цієї складової відображає рівень невідповідності офіційних інституцій своєму призначенню та запитам суспільства².

У сучасних умовах тіньова економічна діяльність залишається однією з головних загроз національній безпеці України. За результатами дослідження української економіки 846 млрд. гривень, або 23,8% від офіційного ВВП за 2018 р., перебуває в тіні³. Серед найголовніших чинників, які зумовлюють формування корупційних ризиків у системі публічних та допорогових закупівель, визнається відсутність чіткої визначеності предмета закупівлі, насамперед сфери послуг, що призводить до маніпулювань і неефективності використання коштів. Щороку державні закупівлі товарів, робіт та послуг становлять у середньому 13 % від ВВП⁴.

У наукових джерелах акцентується, що основними тенденціями розвитку економік різних країн є зростання обсягів функціонування сфери послуг, збільшення доходу від сервісної діяльності, посилення конкуренції у цьому секторі, зростання числа зайнятих, збільшення частки імпорту та експорту послуг. У світовому масштабі відбуваються настільки глобальні, трансформаційні зміни в секторі сервісної діяльності, що сучасну економіку, зазвичай, називають «сервісною» або «економікою послуг». Водночас, чіткого розуміння сфери послуг як гіпергалузі, що пронизує усі сфери людської діяльності, ще немає⁵.

У контексті детінізації національної економіки, з огляду на зростаючу значимість динамічного та прозорого розвитку різноманітних сфер послуг, особливої уваги потребує якісна регламентації відповідних механізмів класифікації та ідентифікації послуг.

Важливо враховувати, що чинна Стратегія національної безпеки України, затверджена Указом Президента України від 26 травня 2015 р. № 287/2015, понині пунктом 4.9 визначає одним із заходів забезпечення економічної безпеки держави системну протидію «тінізації» економіки на основі формування переваг легальної господарської діяльності та консолідації інституційних спроможностей відповідних державних органів⁶.

Однак, попри наявність поширених у науковій спільноті правового, кримінологічного, морального, економіко-статистичного, обліково-статистичного, фіскального, інституційного, соціологічного, мотиваційного, кібернетичного та комплексного підходів щодо трактування сутності тіньової економіки, нормативно поняття тіньової економіки закріплено лише на рівні відомчих методичних рекомендацій, затверджених наказом Міністерства економічного розвитку

² Теоретична сутність економічної категорії «детінізація економіки» / П. В. Пірникоза // Економічний аналіз: зб. наук. праць / Тернопільський національний економічний університет. – 2017. – Т. 27, № 4. – С. 65–74. (С. 71)

³ Національний банк України: Дослідження тіньової економіки в Україні: майже чверть ВВП - або 846 млрд гривень - перебуває в тіні. 17 лютого 2020 року. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://bank.gov.ua/news/all/doslidjennya-tinovoyi-ekonomiki-v-ukrayini--mayje-chvert-vvp--abo-846-mlrd-griven--perebuvaye-v-tini>

⁴ Аналітична доповідь до Щорічного Послання Президента України до Верховної Ради України «Про внутрішнє та зовнішнє становище України в 2018 році». – К. : НІСД, 2018. – 688 с. [Електронний ресурс] – Режим доступу: https://niss.gov.ua/sites/default/files/2019-02/Analit_Dopovid_Poslannia_2018.pdf. (С. 156-157)

⁵ Тенденції та проблеми функціонування світового ринку комерційних послуг / Рибчук А. В., Заблоцька Р. О. // Науковий вісник НЛТУ України. Серія Економічна. 2018, т. 28, № 9. С. 86–89. (С. 86)

⁶ Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 6 травня 2015 року "Про Стратегію національної безпеки України": Указ Президента України від 26 травня 2015 року № 287/2015. Законодавство України. URL: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/287/2015>

і торгівлі України від 18 лютого 2009 р. № 123⁷, які навіть не зареєстровано у Міністерстві юстиції України. Відповідно до цих рекомендацій тіньову економіку визначають як незареєстровану в установленому порядку економічну діяльність суб'єкта господарювання, яка характеризується мінімізацією витрат на виробництво товарів, виконання робіт та надання послуг, ухиленням від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів), статистичного анкетування та подання такої звітності, наслідком чого є порушення законодавчо встановлених норм (рівень мінімальної заробітної плати, тривалість робочого часу, умови і безпека праці тощо). Об'єктом оцінки тіньової економіки визначено макроекономічний рівень – національна економіка в цілому та окремі види економічної діяльності, а методологічною основою слугують непрямі обчислення на макроекономічному рівні вартості товарів (робіт, послуг), яка навмисно завищується чи занижується у статистичній звітності зареєстрованими суб'єктами господарювання. Примітно, що в цьому документі утворення тіньової економіки аргументується саме причинами обліково-статистичного характеру, зокрема:

- ухилення суб'єктів господарювання від звітування перед органами державної статистики та контролюючими органами;
- відсутність належної інформації, обумовлена недоліками методу статистичного охоплення діяльності суб'єктів господарювання та ведення статистичної звітності⁸.

Як наслідок, результати зазначеної інтегральної оцінки рівня тіньової економіки апріорі не відображають її реальний стан і тенденції розвитку за видами економічної діяльності диференційовано щодо окремих сфер та видів послуг.

Варто зважати, що сфера послуг є великомасштабним економічним сектором з розгалуженою і складною структурою та з нестабільними і швидко змінюваними межами⁹. З іншого боку, спектр сфери послуг пов'язаних з різноманітними видами економічної діяльності теж динамічно змінюється, впливаючи на класифікацію та структуру послуг, ідентифікацію обсягів основної та другорядної діяльності економічних одиниць.

Апріорі незамінною основою системно-структурної єдності та цілісності механізмів ідентифікації та класифікації в сфері послуг, їх ефективності є якісне правове врегулювання відповідної термінології.

Доводиться констатувати, що ретроспективний аналіз природи правового врегулювання терміну «послуга» засвідчує вкрай різноманітні варіанти сучасного трактування змісту цієї категорії в актах законодавства України (Додаток 1, табл. 1.1). Послуга розглядається і як діяльність виконавця з надання (передачі) споживачеві певного визначеного договором матеріального чи нематеріального блага, і як результат економічної діяльності, яка не створює товар, але продається та купується під час торговельних операцій, і як будь-який предмет закупівлі (крім товарів), включаючи діяльність з переробки давальницької сировини та послуги виробничого характеру сторонніх організацій з утримання та експлуатації виробничого устаткування та обладнання, що використовується в технологічному процесі з розроблення дизайну, виготовлення захищеного паперу, банкнот, монет і державних нагород України, їх зберігання, транспортування та обліку, науково-дослідна чи консультативна діяльність, уключаючи нові технології, системи захисту, експертизи, оцінки, підготовки висновків, а також навчання працівників тощо.

Окремо необхідно відзначити, що відповідно до підпункту 14.1.108 пункту 14.1 статті 14 Податкового кодексу України¹⁰, внесення продукції (робіт, послуг) до інформаційних баз

⁷ Про затвердження Методичних рекомендацій розрахунку рівня тіньової економіки: наказ Міністерства економіки України від 18 лютого 2009 року № 123 // URL: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.me.gov.ua/LegislativeActs/Detail?lang=uk-UA&id=4bb297a0-c900-404f-8c6f-5f76f18b1503>

⁸ Там само

⁹ Тенденції та проблеми функціонування світового ринку комерційних послуг / Рибчук А. В., Заблоцька Р. О. // Науковий вісник НЛТУ України. Серія Економічна. 2018, т. 28, № 9. С. 86–89. (С. 86)

¹⁰ Податковий кодекс України від 2 грудня 2010 року № 2755-VI. Законодавство України. URL: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17>

продажу, послуги зі збору та розповсюдження інформації про продукцію (роботи, послуги) належить до маркетингових послуг.

Проте, згідно частини першої статті 4 Закону України «Про електронну комерцію» від 3 вересня 2015 р.¹¹, інформаційними електронними послугами вважаються послуги щодо:

- розповсюдження реклами;
- створення можливостей для пошуку інформації та доступу до неї;
- передачі та зберігання інформації;
- розміщення інформації на замовлення іншої особи;
- передачі інформації за запитом особи або відправлення комерційних електронних повідомлень;
- вчинення інших дій у сфері електронної комерції.

Водночас, частиною другою статті 4 цього Закону сумнівно обумовлюється, що до інформаційних електронних послуг не належать послуги, якщо їх надання передбачає одночасну передачу інформації невизначеному колу осіб (телевізійне мовлення, радіомовлення тощо).

Доводиться констатувати, що в правовому полі держави дотепер жодним актом не регулюється сутність терміну «комерційна послуга».

З позиції принципу юридичної визначеності, який є невід'ємною складовою принципу верховенства права, закріпленого статтею 8 Конституції України та згідно з яким юридичні норми мають бути чіткими, ясними і недвозначними, оскільки інше не може забезпечити їх однакове застосування, не виключає необмеженості трактування у правозастосовній практиці і на необхідності забезпечення якого неодноразово звертав увагу Конституційний Суд України.

Так, Рішенням Конституційного Суду України № 7-рп/2001 від 30 травня 2001 р. визначено, що принцип правової держави вимагає наявності у законодавчому акті достатніх і завершених правових механізмів реалізації його положень¹². Очевидно, що відсутність усталеної й уніфікованої термінології в сфері послуг, призводить до виникнення непорозумінь, помилок і правопорушень у державноуправлінській діяльності на всіх рівнях, обумовлює можливість «тінізації» економічної діяльності її суб'єктами.

У сучасних умовах систематизованим зведенням назв угруповань продукції та послуг, кодування яких побудовано на ієрархічній системі класифікації, є Державний класифікатор продукції та послуг ДК 016:2010 (далі - ДКПП)¹³, котрий визначено потенційною основою для галузевих класифікацій (класифікаторів) продукції/послуг та ув'язано на рівні розділів з чинним ДК 009:2010 «Класифікація видів економічної діяльності» (далі - КВЕД).

Згідно ДКПП продукція/послуга - це результат окремого виду економічної діяльності відповідно до КВЕД, тобто кожному угрупованню видів економічної діяльності за КВЕД на ієрархічних рівнях «секція – клас» відповідає угруповання (одне чи кілька) продукції, яка є результатом його виконання.

ДКПП призначений першочергово вирішувати такі основні завдання:

- виконувати комплекс облікових функцій щодо продукції та послуг у межах робіт стосовно державної статистики;
- складати міжгалузевий баланс виробництва й розподілу продукції та послуг відповідно до системи національних рахунків;
- провадити зіставлення національних статистичних даних з даними країн ЄС;
- використовувати коди продукції та послуг у нормативних документах і сертифікатах відповідності;

¹¹ Про електронну комерцію: закон України від 3 вересня 2015 року № 675-VIII. Законодавство України. URL: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/675-19>

¹² Рішення Конституційного Суду України від 30 травня 2001 року № 7-рп/2001. Законодавство України. URL: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v007p7110-01>

¹³ Про затвердження та скасування національних класифікаторів: наказ Державного комітету України з питань технічного регулювання та споживчої політики від 11 жовтня 2010 року № 457. Законодавство України. URL: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0457609-10>

- забезпечувати функціонування системи оподаткування суб'єктів господарювання.

На основі ДКПП, відповідно до чинного Порядку визначення предмета закупівлі, зареєстрованого 25 березня 2016 р. за № 448/28578 в Міністерстві юстиції України¹⁴, задля створення конкурентного середовища та запобігання проявам корупції у сфері публічних закупівель, замовниками визначається предмет публічних закупівель для забезпечення потреб держави та територіальної громади.

Водночас, згідно абзацу другого пункту 1 розділу II цього Порядку, предмет закупівлі визначається також на основі національного класифікатора України ДК 021:2015 «Єдиний закупівельний словник» (далі – ЄЗС), затвердженого наказом Міністерства економічного розвитку і торгівлі України від 23 грудня 2015 року № 1749¹⁵, за показником четвертої цифри основного словника із зазначенням у дужках конкретної назви послуги. ЄЗС складається з основного та додаткового словників, які є автентичними перекладами з європейського закупівельного словника Common Procurement Vocabulary (CPV) у редакції додатка I до Регламенту ЄС № 2195/2002 Європейського Парламенту і Ради та поправок до додатка I згідно з Регламентом Комісії ЄС № 213/2008.

Відтак, без жодної гармонізації з ДКПП основний словник ЄЗС регламентує коди і назви продукції та послуг, які можуть бути визначені предметом закупівель за приналежністю до відповідного угруповання послуг, зокрема:

1. Послуги з ремонту і технічного обслуговування.
2. Послуги зі встановлення (крім програмного забезпечення).
3. Готельні, ресторанні послуги та послуги з роздрібної торгівлі.
4. Транспортні послуги (крім транспортування відходів).
5. Додаткові та допоміжні транспортні послуги; послуги туристичних агентств.
6. Поштові та телекомунікаційні послуги.
7. Комунальні послуги.
8. Фінансові та страхові послуги.
9. Послуги у сфері нерухомості.
10. Архітектурні, будівельні, інженерні та інспекційні послуги.
11. Послуги у сфері інформаційних технологій: консультування, розробка програмного забезпечення, послуги мережі Інтернет і послуги з підтримки.
12. Послуги у сфері НДДКР та пов'язані консультаційні послуги.
13. Адміністративні, оборонні послуги та послуги у сфері соціального захисту.
14. Послуги, пов'язані з нафтогазовою промисловістю.
15. Послуги у сфері сільського господарства, лісівництва, рослинництва, водного господарства та бджільництва.
16. Ділові послуги: юридичні, маркетингові, консультаційні, кадрові, поліграфічні та охоронні.
17. Послуги у сфері освіти та навчання.
18. Послуги у сфері охорони здоров'я та соціальної допомоги.
19. Послуги у сферах поводження зі стічними водами та сміттям, послуги у сферах санітарії та охорони довкілля.
20. Послуги у сфері відпочинку, культури та спорту.
21. Інші громадські, соціальні та особисті послуги.

¹⁴ Про затвердження Порядку визначення предмета закупівлі: наказ Міністерства економічного розвитку і торгівлі України від 17 березня 2016 року № 454. Законодавство України. URL: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0448-16#n18>

¹⁵ Про затвердження національного класифікатора України ДК 021:2015 та скасування національного класифікатора України ДК 021:2007: Наказ Міністерства економічного розвитку і торгівлі від 23 грудня 2015 року № 1749. Законодавство України. URL: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1749731-15#n14>

На прикладі сфери сільського, лісового, рибного господарства доводиться констатувати, що структура послуг за відповідними розділами ДКПП та ЄЗС містить істотні відмінності (табл. 1.1).

Таблиця 1.1

Компонентна ідентифікація послуг
національними класифікаторами України ДКПП та ЄЗС у сфері сільського, лісового, рибного господарства тощо*

Послуги згідно ДК 016:2010 (ДКПП)		Структура послуг згідно ДК 021:2015 (ЄЗС)		Примітка
Код	Опис послуги	Код	Опис послуги	
1	2	3	4	5
<i>Розділ 01</i>	<i>Продукція сільського господарства, мисливства та пов'язані з цим послуги</i>	<i>77100000-1</i>	<i>Послуги у сфері сільського господарства</i>	
01.61.10	Послуги допоміжні щодо вирощування сільськогосподарських культур	77111000-1	Оренда сільськогосподарської техніки з оператором	
		77112000-8	Оренда косарок та сільськогосподарського обладнання з оператором	
		77120000-7	Послуги з компостування	в ДКПП відсутня
01.62.10	Послуги допоміжні у тваринництві	-	-	в ЄЗС відсутня
01.63.10	Послуги, пов'язані з зібраним урожаєм	-	-	в ЄЗС відсутня
01.64.10	Послуги щодо оброблення насіння для сівби	-	-	в ЄЗС відсутня
01.70.10	Послуги щодо полювання та відловлювання тварин і пов'язані з цим послуги	77510000-8 77600000-6 77610000-9	Послуги з розведення дичини Мисливські послуги Послуги з відлову тварин	в ЄЗС деталізовано
<i>Розділ 02</i>	<i>Продукція лісового господарства, лісозаготівлі та послуги, пов'язані з лісівництвом</i>	<i>77200000-2</i>	<i>Послуги у сфері лісівництва</i>	
-	-	77211100-3	Послуги із заготівлі деревини	в ДКПП відсутня
-	-	77211200-4	Транспортування колод територією лісу	в ДКПП відсутня
-	-	77211300-5	Послуги з видалення дерев	в ДКПП відсутня
-	-	77211400-6	Послуги з вирубування дерев	в ДКПП відсутня
-	-	77211500-7	Послуги з догляду за деревами	в ДКПП відсутня
-	-	77211600-8	Вирощування дерев з насіння	в ДКПП відсутня
-	-	77220000-8	Послуги з просочування деревини	в ДКПП відсутня
02.10.20	Послуги лісорозсадників	-	-	в ЄЗС відсутня
02.40.10	Послуги, пов'язані з лісівництвом	77230000-1	Послуги, пов'язані з лісівництвом.	в ЄЗС деталізовано
		77231100-9	Послуги з управління лісовими ресурсами	
		77231200-0	Послуги з боротьби зі шкідниками лісу	
		77231300-1	Послуги з лісоуправління	

1	2	3	4	5
		77231400-2	Послуги з інвентаризації лісів	
		77231500-3	Послуги з моніторингу чи оцінювання стану лісів	
		77231600-4	Послуги з лісонасадження	
		77231700-5	Послуги з розширення лісів	
		77231800-6	Послуги з управління лісорозсадниками	
		77231900-7	Послуги з галузевого планування лісового господарства	
-	-	77300000-3	Послуги у сфері рослинництва, в т. ч.	в ДКПП відсутня, в ЄЗК деталізовано
		77311000-3	Послуги з утримання декоративних садів і парків відпочинку	
		77312000-0	Послуги з видалення бур'янів	
		77312100-1	Послуги з винищування бур'янів	
		77313000-7	Послуги з утримання парків	
		77314000-4	Послуги з утримання територій	
		77314100-5	Послуги із засівання газонів	
		77315000-1	Засівальні послуги	
		77320000-9	Послуги з утримання спортивних полів	
		77330000-2	Послуги з проведення виставок квітів	
		77341000-2	Підрізання дерев	
		77342000-9	Підрізання живих огорож	
-	-	77400000-4	Зоологічні послуги	в ДКПП відсутня
-	-	77500000-5	Послуги тваринних господарств	в ДКПП відсутня
Розділ 03	Риба та інші продукти рибальства; продукти аквакультур; послуги допоміжні в рибальстві			в ЄЗК деталізовано
03.00.71	Послуги допоміжні у рибальстві	77700000-7	Послуги, пов'язані з рибальством	
03.00.72	Послуги допоміжні щодо аквакультур	77800000-8 77810000-1 77850000-3	Послуги у сфері водного господарства Послуги у сфері морського господарства Послуги риборозведення	в ЄЗК деталізовано
-	-	77900000-9	Послуги у сфері бджільництва	в ДКПП відсутня

*Джерело: Складено за даними:¹⁶

Так, ДКПП виокремлює у сфері сільського, лісового, рибного господарства (розділи 01-03) дев'ять послуг загалом, з яких чотири в ЄЗС відсутні, зокрема:

- послуги допоміжні у тваринництві;

¹⁶ Про затвердження та скасування національних класифікаторів: наказ Державного комітету України з питань технічного регулювання та споживчої політики від 11 жовтня 2010 року № 457. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0457609-10>; Про затвердження національного класифікатора України ДК 021:2015 та скасування національного класифікатора України ДК 021:2007:Наказ Міністерства економічного розвитку і торівлі від 23 грудня 2015 року № 1749. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1749731-15#n14>

- послуги, пов'язані з зібраним урожаєм;
- послуги щодо оброблення насіння для сівби;
- послуги лісорозсадників.

Натомість, в ДКПП взагалі відсутній ряд послуг, які ідентифіковано у відповідному розділі ЄЗС (77000000-0) , наприклад:

- послуги з компостування;
- група послуг у сфері лісівництва;
- група послуг у сфері рослинництва;
- зоологічні послуги;
- послуги тваринних господарств;
- послуги у сфері бджільництва.

Ця колізію було ускладнено положеннями статті 209 Податкового кодексу щодо структурування переліку послуг з прив'язкою до окремих підкласів КВЕД ДК 2010.

Наприклад, згідно підпункту 209.17.16 пункту 209.17 статті 209 Податкового кодексу України до переліку надання послуг у лісовому господарстві (02.02.0 КВЕД) включено: послуги з лісівництва (таксація, оцінка промислового використання лісу, посадка саджанців, залісення та лісовідновлення тощо); захист лісу від пожеж; боротьба із шкідниками та хворобами лісу; послуги з лісозаготівлі (транспортування необробленої деревини в межах лісу)¹⁷.

Разом з тим, з початку 2017 р. саме на основі ДКПП платник податку зобов'язаний зазначати у Податковій накладній¹⁸ не менше ніж чотири перших цифри відповідного коду послуги, що регламентовано підпунктом «ї» пункту 201.1 статті 201 Податкового кодексу.

Необхідно зауважити, що цифрові коди ДКПП відповідають кодам Статистичної класифікацією продукції та послуг за видами діяльності (Statistical classification of Products by Activity) (далі - CPA) редакції 2008 року на рівні шести знаків до рівня підкатегорій. Примітно, що на противагу пропонованому застосуванню в Податковій накладній чотирьохзначного коду на рівні класу послуг в ДКПП, впровадження повноцінної ідентифікації конкретної послуги за шестизначним цифровим кодом ДКПП на рівні підкатегорії звужувало б можливість «тінізації» реального обсягу декількох послуг відповідного класу.

Крім того, в оновленій Податковій декларації з податку на прибуток підприємств обумовлено зазначення коду предмета операції згідно ДКПП під час самостійного коригування ціни контрольованої операції і сум податкових зобов'язань платника, якщо контрагентом у контрольованих операціях є резидент України¹⁹. Цією Податковою декларацією також встановлено можливість самостійного коригування ціни контрольованої операції і сум податкових зобов'язань платника з використанням коду послуги згідно з Класифікацією зовнішньоекономічних послуг (далі - КЗЕП), що затверджена наказом Державної служби статистики України 27 лютого 2013 року № 69²⁰.

Відзначимо, що в Україні КЗЕП запроваджено починаючи з 2013 р., яку адаптовано до Розширеної класифікації послуг шостого видання «Керівництва зі складання платіжного балансу», розробленого МВФ. Впровадження КЗЕП, з огляду на значне зростання значення зовнішньої торгівлі послугами для розвитку економіки завдяки розвитку транспортних систем,

¹⁷ Податковий кодекс України від 2 грудня 2010 року № 2755-VI. Законодавство України. URL: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17>

¹⁸ Про затвердження форми податкової накладної та Порядку заповнення податкової накладної: Наказ Міністерства фінансів України від 31 грудня 2015 року № 1307 (із змінами). Законодавство України. URL: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0137-16#n20>

¹⁹ Про затвердження форми Податкової декларації з податку на прибуток підприємств: наказ Міністерства фінансів України від 20 жовтня 2015 року № 897 (із змінами). Законодавство України. URL: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1415-15#n20>

²⁰ Про затвердження Класифікації зовнішньоекономічних послуг (КЗЕП): наказ Державної служби статистики України від 27 лютого 2013 року № 69. Законодавство України. URL: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/ru/v0069832-13/conv/print>

різного характеру технологій, фінансової та страхової діяльності; підвищення ролі проектно-конструкторських, будівельних та монтажних робіт, підготовки програмного забезпечення і технічного обслуговування, маркетингу, здійснювалось в якості технічного інструменту для впорядкування статистичної інформації щодо експорту-імпорту послуг для зовнішньоторговельного та платіжного балансів України. Застосування КЗЕП для цілей податкового адміністрування не регламентувалось.

По суті, КЗЕП є альтернативою Класифікації послуг зовнішньоекономічної діяльності ДК 012-97 (КПЗЕД), затвердженої та введеної в дію наказом Держстандарту України від 2 червня 1997 року № 324 в статусі державного класифікатора України²¹. Примітно, що КПЗЕД досі гармонізовано на рівні класів з Державним класифікатором ДК 009-96 «Класифікація видів економічної діяльності», незважаючи на втрату чинності ДК 009-96 внаслідок одночасного введення в дію сучасного КВЕД 2010 та ДКПП.

Об'єктами класифікації у КЗЕП є послуги у зовнішньоекономічній діяльності, які використовуються у звітності, системі обліку та статистиці експорту-імпорту послуг. Згідно КЗЕП *зовнішньоекономічні послуги* являються товаром, що не проходить митного контролю і на який не оформлюється вантажна митна декларація. Послуги не приймають форму матеріальних об'єктів, на які розповсюджуються права власності. Реалізація послуг та їх виробництво невідокремлені один від одного. Головним у торгівлі послугами є те, що повинна відбутись операція купівлі-продажу, яка охоплює діяльність суб'єктів господарської діяльності України та іноземних суб'єктів господарської діяльності (резидентів та нерезидентів), побудована на взаємовідносинах між ними²².

Відтак, КЗЕП охоплює загалом 228 агрегованих послуг, що входять до складу 12 їх основних угруповань, зокрема;

1. Послуги з переробки матеріальних ресурсів – 4.
2. Послуги з ремонту та технічного обслуговування, що не віднесені до інших категорій – 28.
3. Транспортні послуги – 37.
4. Послуги, пов'язані з подорожами – 30.
5. Послуги з будівництва – 46.
6. Послуги зі страхування – 8.
7. Послуги, пов'язані з фінансовою діяльністю – 11.
8. Роялті та інші послуги, пов'язані з використанням інтелектуальної власності – 7.
9. Послуги у сфері телекомунікації, комп'ютерні та інформаційні послуги – 11.
10. Ділові послуги – 35.
11. Послуги приватним особам, культурні та рекреаційні послуги – 6.
12. Державні та урядові послуги – 5.

Як бачимо, явною є відсутність ідентифікаційної гармонізації послуг між КЗЕП Держкомстату та національними класифікаторами ДКПП, ЄЗС і КВЕД. У результаті нівелюється облікова функція ДКПП щодо послуг у межах робіт стосовно державної статистики та податкового адміністрування, виявлення конкретних послуг з зростаючою економічною віддачею та вищим потенціалом у забезпеченні соціально-економічного зростання.

Підкреслимо, що саме ДКПП з часу його введення належало бути основою для галузевих класифікацій (класифікаторів) продукції/послуг. Однак, наказом Держкомстату України від 7 жовтня 2011 р. № 254, в якості підґрунтя для створення національних галузевих номенклатур продукції (товарів та послуг) з необхідним для організації статистичних спостережень у певній галузі рівнем деталізації, було затверджено «Статистичну класифікацію

²¹ Державний класифікатор України. Класифікація послуг зовнішньоекономічної діяльності ДК 012-97. Державний комітет України по стандартизації, метрології та сертифікації: наказ від 2 червня 1997 року № 324. Законодавство України. URL: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0324217-97>

²² Про затвердження Класифікації зовнішньоекономічних послуг (КЗЕП): наказ Державної служби статистики України від 27 лютого 2013 року № 69. Законодавство України. URL: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/ru/v0069832-13/conv/print>

продукції» (далі - СКП-2011)²³. взамін якої з 1 січня 2021 р. Держкомстатом запроваджується «Основна номенклатура продукції» (далі – ОНП-2020)²⁴.

Незважаючи на чинність ДКПП, КЗЕП та ЄЗС, новітній класифікатор ОНП-2020 передбачається використовувати при підготовці статистичних даних щодо виробництва, розподілу, торгівлі, споживання, зовнішньої торгівлі та транспортування цієї продукції. Як і в чинних ДКПП та СКП-2011, ідентифікація конкретних послуг за кодом ОНП-2020 є можливою на рівні підкатегорій (шість знаків коду), що відповідає підкатегоріям Статистичної класифікації продукції за видами економічної діяльності Європейського Союзу (ЄС) (CPA, ver. 2.1). Код ОНП-2020 на рівні чотирьох знаків (код класу товарів і послуг) зазвичай відповідає коду виду економічної діяльності за КВЕД.

Результати порівняльного аналізу щодо відповідності змісту та структури послуг в ОНП-2020 чинному ДКПП підтверджують структурування послуг за 21 секцією та 84 розділами КВЕД; ідентичність назв та кодів лише 69 послуг на рівні підкатегорій; фіксують наявність істотних розходжень у цих класифікаторах, що засвідчується, зокрема (табл. 1.2; додаток А, табл. 1.2):

- збільшенням загальної чисельності послуг із 1414 до 1459 одиниць;
- редакційними уточненнями в назві 1309 послуг з ідентичним кодом;
- введенням нових 79 послуг, коди яких в ДКПП відсутні;
- відсутністю в ОНП-2020 34 послуг з кодами, що значаться в ДКПП.

Очевидно, що за наявності наведених розходжень апіорі проблематичною є реалізація задекларованого основного призначення ОНП-2020 щодо забезпечення гармонізації національних класифікацій і номенклатур продукції, які використовуються для проведення державних статистичних спостережень, з міжнародними та Європейськими класифікаціями, установами єдиної системи категорій для опису продукції (товарів та послуг). Також, згідно частини п'ятої статті 259 Господарського кодексу України²⁵, національні класифікатори, які є складовою частиною національної системи класифікації, затверджує центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері економічного розвитку, тобто Мінекономіки, а не Держстат України.

Програмою розвитку державної статистики до 2023 року, що затверджена постановою Кабінету Міністрів України від 27 лютого 2019 р. № 222²⁶, не передбачено запровадження Держстатом України класифікатора ОНП-2020 взамін СКП-2011, який досі сумнівно залишається чинним в статусі національної статистичної класифікації, затвердженої Держкомстатом у 2011 р. без належної гармонізації з ДКПП. Введення Держкомстатом України ОНП-2020, як оновленого аналога національної статистичної класифікації СКП-2011, ускладнюватиме наявну колізію стосовно застосування Номенклатури продукції сільського господарства (далі - НПСГ)²⁷ та Номенклатури продукції рибальства й аквакультури (далі - НПРА)²⁸, які в статусі статистичних класифікаторів забезпечують зіставність та взаємозв'язок щодо окремих послуг із відповідними категоріями СКП-2011, що втрачатиме чинність.

²³ Про затвердження структури Статистичної класифікації продукції: наказ Державного комітету статистики України від 7 жовтня 2011 року № 254: Законодавство України. URL: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua/norm_doc/2011/254/254.htm

²⁴ Про затвердження Основної номенклатури продукції: наказ Державної служби статистики України від 8 січня 2020 року № 31. Законодавство України. URL: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua/norm_doc/2020/31/31_2020.htm

²⁵ Господарський кодекс України від 6 січня 2003 року № 436-IV. Законодавство України. URL: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15>

²⁶ Про затвердження Програми розвитку державної статистики до 2023 року: постанова Кабінету Міністрів України від 27 лютого 2019 р. № 222. Законодавство України. URL: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/222-2019-%D0%BF>

²⁷ Про затвердження Номенклатури продукції сільського господарства: наказ Державної служби статистики України від 15 жовтня 2014 року № 300. Законодавство України. URL: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0300832-14?lang=ru>

²⁸ Про затвердження Номенклатури продукції рибальства й аквакультури: наказ Державної служби статистики України від 13 листопада 2014 року № 337. Законодавство України. URL: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0337832-14/sp:max20>

Таблиця 1.2

Порівняльна характеристика класифікації послуг згідно ДК 016:2010 (ДКПП) та класифікатора «Основна номенклатура продукції» (ОНП-2020)

№ п/п	Спільні позиції ДКПП та ОНП-2020 згідно КВЕД		ДКПП		ОНП-2020					
	Шифр секції	Кількість розділів за послугами, од.	Кількість послуг, од.	в т.ч. з помилками коду, од.	Кількість послуг, од.	Оцінка відповідності з ДКПП				
						ідентичність коду і назви послуги, од.	зміна коду послуги, од.	корегування назви послуги, од.	Введення нової послуги, од.	відсутність послуги, од.
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
1	СЕКЦІЯ А	3	9	-	9	3	-	6	-	-
2	СЕКЦІЯ В	1(5)	6	-	6	-	-	6	-	-
3	СЕКЦІЯ С	24	323	1	322	-	1	321	-	1
4	СЕКЦІЯ D	1	8	-	8	-	-	8	-	-
5	СЕКЦІЯ Е	4	34	-	34	2	-	32	-	-
6	СЕКЦІЯ F	3	46	-	57	7	-	37	13	2
7	СЕКЦІЯ G	3	236	-	236	-	-	236	-	-
8	СЕКЦІЯ H	5	116	-	116	5	-	111	-	-
9	СЕКЦІЯ I	2	20	-	20	2	-	18	-	-
10	СЕКЦІЯ J	6	120	-	119	5	-	108	6	7
11	СЕКЦІЯ K	3	80	-	80	3	-	77	-	-
12	СЕКЦІЯ L	1	16	-	16	-	-	16	-	-
13	СЕКЦІЯ M	7	126	-	148	7	-	106	35	13
14	СЕКЦІЯ N	6	86	1	90	4	1	79	6	2
14	СЕКЦІЯ O	1	33	-	34	6	-	27	1	-
16	СЕКЦІЯ P	1	33	-	36	8	-	17	11	8
17	СЕКЦІЯ Q	3	42	-	42	6	-	36	-	-
18	СЕКЦІЯ R	4	33	-	33	4	-	29	-	-
19	СЕКЦІЯ S	3	43	-	45	7	-	36	2	-
20	СЕКЦІЯ T	2	3	-	7	-	-	2	5	1
21	СЕКЦІЯ U	1	1	-	1	-	-	1	-	-
Всього		84(88)	1414	2	1459	69	2	1309	79	34

*Джерело: складено за даними:²⁹

У статистичних класифікаторах НПСГ та НПРА не закладено алгоритму взаємозв'язку та зіставності з відповідними позиціями національного класифікатора ДКПП, що додатково підтверджує наявність з боку Держстату України стійкої тенденції методологічного нехтування ДКПП, як першооснови статистичних класифікацій. Цю тенденцію можемо визначити як «конфлікт класифікаторів», колізійність якої особливо помітна з огляду на відсутність у Держкомстату повноважень стосовно затвердження державних класифікаторів техніко-

²⁹ Про затвердження та скасування національних класифікаторів: наказ Державного комітету України з питань технічного регулювання та споживчої політики від 11 жовтня 2010 року № 457. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0457609-10>; Про затвердження Основної номенклатури продукції: наказ Державної служби статистики України від 8 січня 2020 року № 31. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/norm_doc/2020/31/31_2020.htm

економічної та соціальної інформації, що обумовлено підпунктом 4 пункту 4 Положення про Державну службу статистики України³⁰.

Водночас, систематизованого розширеного переліку послуг, що матимуть, на наш погляд, зростаючу економічну віддачу і вищий потенціал у забезпеченні соціально-економічного зростання та означені, зокрема:

- у Реєстрі адміністративних послуг згідно Закону України «Про адміністративні послуги» від 6 вересня 2012 року № 5203-VI³¹;
 - у Єдиному державному веб-порталі електронних послуг «Портал Дія» відповідно до пункту 5 статті 1 Указу Президента України від 29 липня 2019 року № 558 «Про деякі заходи щодо поліпшення доступу фізичних та юридичних осіб до електронних послуг»³²;
 - статтею 4 Закону України «Про електронну комерцію» від 3 вересня 2015 року № 675-VII щодо переліку інформаційних електронних послуг³³;
 - Законом України «Про електронні довірчі послуги» від 5 жовтня 2017 р. № 2155-VIII³⁴, як електронні довірчі послуги, юридично значущі електронні послуги, кваліфіковані електронні довірчі послуги;
 - Законом України «Основи законодавства України про охорону здоров'я» від 19 листопада 1992 р. № 2801-XII (із змінами)³⁵, як послуги з медичного обслуговування населення (медичні послуги), зокрема платні;
- дотепер жодним з чинних класифікаторів не зафіксовано.

За наявних колізій щодо ДКПП, ЄЗС, КПЗЕД, КЗЕП, СКП-11, НПСГ, НПРА на фоні сумнівного запровадження ОНП-2020 чи оновлення інших статистичних класифікаторів, перманентний «конфлікт класифікаторів» посилюватиметься, консервуючи ризики посилення «тінізації» в сфері обліку та закупівель послуг; блокуючи потенціал повноцінної прозорої комерціалізації послуг та їх кумулятивний вплив на забезпечення соціально-економічного зростання за різними видами економічної діяльності.

Необхідно підкреслити, що главою 5 розділу V Угоди про асоціацію України з ЄС, яка ратифікована Законом України від 16 вересня 2014 р. №1678, національна статистична система має ґрунтуватися на фундаментальних принципах ООН щодо офіційної статистики з урахуванням асquis ЄС у сфері статистики, зокрема Кодексу норм європейської статистики, з метою гармонізації національної статистичної системи з європейськими нормами та стандартами³⁶. Згідно положень статті 356 цієї Угоди подальше посилення спроможностей національної статистичної системи обумовлює особливу увагу надійній правовій базі, належній політиці поширення даних і метаданих та зручності для користувачів. З метою забезпечення системи державного управління економікою обліково-статистичною інформацією, яка задовольняє потреби учасників господарських відносин в об'єктивних даних про стан і тенденції

³⁰ Про затвердження Положення про Державну службу статистики України: постанова Кабінету Міністрів України від 23 вересня 2014 р. № 481. Законодавство України. URL: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/481-2014-%D0%BF>

³¹ Про адміністративні послуги: закон України від 6 вересня 2012 року № 5203-VI. Законодавство України. URL: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5203-17>

³² Про деякі заходи щодо поліпшення доступу фізичних та юридичних осіб до електронних послуг: указ Президента України від 29 липня 2019 року № 558. Законодавство України. URL: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/558/2019>

³³ 8. Про електронну комерцію: закон України від 3 вересня 2015 року № 675-VIII. Законодавство України. URL: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/675-19>

³⁴ Про електронні довірчі послуги: закон України від 5 жовтня 2017 року № 2155-VIII. Законодавство України. URL: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2155-19>

³⁵ Основи законодавства України про охорону здоров'я: закон України від 19 листопада 1992 року № 2801-XII. Законодавство України. URL: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2801-12>

³⁶ Про ратифікацію Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони: закон України від 16 вересня 2014 року № 1678-VII. Законодавство України. URL: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1678-18#n2>

соціально-економічного розвитку, господарські та фінансові взаємозв'язки на міждержавному, державному, регіональному і галузевому рівнях, а також впровадження міжнародних стандартів у галузі обліку і звітності та переходу на міжнародну систему обліку і статистики Кабінет Міністрів України затверджує заходи щодо розвитку національної статистики України і національної системи класифікації, що визначено частиною четвертою статті 259 Господарського кодексу України³⁷.

Однак, у сучасних умовах реалізацію цієї вимоги постановою Кабінету Міністрів України від 27 лютого 2019 р. № 222 зведено до затвердження Плану заходів з виконання Програми розвитку державної статистики до 2023 року³⁸, перманентно залишаючи поза увагою заходи щодо розвитку національної системи класифікації, зокрема щодо невідкладного оновлення ДКПП.

Таким чином, в Україні розвиток національної статистики відбувається на фоні стагнації національної системи класифікації, що протирічить положенням Господарського кодексу України та Угоди про асоціацію України з ЄС, деструктивно впливаючи на процес повноцінної гармонізації національної статистичної системи з європейськими нормами та стандартами, формуючи підґрунтя посилення «конфлікту класифікаторів» та «тінізації» економічних відносин в Україні, зокрема в сфері послуг.

Наявність з боку Держстату України стійкої тенденції методологічного нехтування ДКПП, як першооснови статистичних класифікацій, є основою «конфлікту класифікаторів» за наявної стагнації національної системи класифікації, що загрожує можливостям повноцінної прозорої комерціалізації послуг та реальної оцінки їх кумулятивної ролі у забезпеченні соціально-економічного зростання за різними видами економічної діяльності. Нівелюється облікова функція ДКПП щодо послуг у межах робіт стосовно державної статистики та податкового адміністрування, виявлення конкретних послуг з зростаючою економічною віддачею та вищим потенціалом у забезпеченні соціально-економічного зростання.

За наведених обставин необхідною першоосною детінізації в сфері послуг є офіційне визначення в сучасних умовах проблемно-орієнтованим законопроектом «Про засади протидії тінізації економіки»: «тінізації» економіки держави, як реальної загрози її національній безпеці; єдиного категоріального апарату, однозначного і несуперечливого для розуміння та застосування; комплексного механізму системної протидії та мінімізації «тінізації» економіки визначальним імперативом державної стратегії розвитку.

Невід'ємним елементом механізму детінізації економіки, а відтак детінізації в сфері послуг, слід визнати модернізацію національної системи класифікації та розвитку національної статистики України, для чого, керуючись статтею 259 Господарського кодексу України, ініціювати внесення до постанови Кабінету Міністрів України від 27 лютого 2019 р. № 222 відповідних змін з приводу затвердження заходів щодо розвитку національної статистики України і національної системи класифікації, як єдиного цілісного програмного документа.

Першочерговим заходом щодо розвитку національної системи класифікації потрібно визначити внесення змін до ДКПП виклавши його в новій редакції з метою гармонізації ДКПП з Статистичною класифікацією продукції за видами економічної діяльності (CPA, v. 2.1), запровадженої Регламентом Комісії (ЄС) № 1209/2014 від 29 жовтня 2014 р. про внесення змін до Регламенту (ЄС) № 451/2008 Європейського парламенту та Ради про встановлення нової статистичної класифікації продукції за видами діяльності (CPA) та скасування Регламенту Ради

³⁷ Господарський кодекс України від 6 січня 2003 року № 436-IV. Законодавство України. URL: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15>

³⁸ Про затвердження Програми розвитку державної статистики до 2023 року: постанова Кабінету Міністрів України від 27 лютого 2019 р. № 222. Законодавство України. URL: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/222-2019-%D0%BF>

(ЄЕС) № 3696/93³⁹; уточнення призначення оновленого ДКПП та сфер його обов'язкового загальнодержавного застосування; імплементації в структуру оновленого ДКПП у якості його самостійних частин, чинних ЄЗС, КЗЕП, НПСГ, НПРА тощо.

Важливо доповнити частину п'яту статті 259 Господарського кодексу України абзацом такого змісту: «Виключно національним класифікаторам забезпечується гармонізація з міжнародним або європейським класифікатором, з деталізацією та ідентифікацією національним класифікатором позицій для урахування національних особливостей і потреб», а також внести зміни до підпункту «ї» пункту 201.1 статті 201 Податкового кодексу України, в якому слова «але не менше ніж чотири перших цифри відповідного коду» замінити словами «але не менше ніж шість перших цифр відповідного коду».

Реалізація пропонованих заходів відповідатиме вимогам Угоди про асоціацію України з ЄС; базуватиметься на надійній національній правовій основі, орієнтованій на впровадження міжнародних стандартів у галузі обліку і звітності та переходу на міжнародну систему обліку і статистики, забезпечуючи співставність показників національної економіки з міжнародними економічними показниками та можливість міжнародного інформаційного обміну, економіко-правове підґрунтя детінізації в сфері послуг та зручність для їх користувачів.

³⁹ Statistical Classification of Products by Activity, Version 2.1. Commission Regulation (EU) No 1209/2014 of 29 October 2014 amending Regulation (EC) No 451/2008 of the European Parliament and of the Council establishing a new statistical classification of products by activity (CPA) and repealing Council Regulation (EEC) No 3696/93 (Official Journal of the European Union No L 336, 22.11.2014, p. 1 - 149). Retrieved from: https://ec.europa.eu/eurostat/ramon/nomenclatures/index.cfm?TargetUrl=DSP_GEN_DESC_VIEW_NOHDR&StrNom=CPA_2_1&StrLanguageCode=EN

2. Особливості та рівень тінізації сектору комерційних послуг на національному та регіональному рівнях: секторальний вимір

2.1. Послуги у сфері торгівлі

Розвиток торговельної сфери в Україні є невід'ємною ланкою становлення цивілізованих ринкових стосунків як на загальнодержавному, так і на регіональному рівні. Адже на пострадянському просторі торгівля традиційно виступає важливим елементом утвердження конкурентного механізму функціонування ринків. Навіть в умовах адміністративно-планової системи господарювання в торговельній сфері спостерігалися прояви конкуренції та елементи позапланових (квазі-ринкових) відносин. Однак в умовах жорсткого централізованого регулювання економіки вони здебільшого набували неофіційного характеру, виливаючись у спекуляцію, незаконний обіг дефіцитних товарів, торгівлю контрафактною та необлікованою продукцією тощо.

На жаль, багато з описаних явищ продовжилися і в умовах становлення ринкових відносин, еволюціонуючи та укорінюючись у процесі становлення різних форм тіньової економіки. Так, на пострадянському етапі економічного розвитку України набули свого поширення такі негативні явища, як торгівля контрабандними товарами, заниження митної вартості імпортованих товарів, ухилення від сплати податків, іллегальна торгівля, узгоджена антиконкурентна поведінка торговельних компаній з метою завищення роздрібних цін тощо. Водночас, збереглися, а подекуди і набули свого значного розвитку торгівля контрафактною та необлікованою продукцією, перепродаж товарів за спекулятивними цінами, торгівля некондиційними товарами тощо.

Вказані проблеми зумовили цілу низку деструктивних явищ і тенденцій у вітчизняній економіці, проектуючись на різні сфери господарської діяльності торговельних підприємств, як на загальнодержавному, так і на регіональному рівні. Зокрема, контрабанда, нерозривно пов'язана з корупцією в митних і правоохоронних органах, спричинила зниження ефективності державного регулювання економіки і посилення різних форм адміністративного тиску на бізнес, включно з практикою рейдерства. А в прикордонних регіонах України вона стала причиною суттєвих недонадходжень до місцевих бюджетів і перенасичення ринку дешевою та не завжди якісною продукцією імпортного виробництва (насамперед алкоголем, продовольчими товарами, виробами легкої промисловості, побутовою технікою, нафтопродуктами тощо), знижуючи тим самим конкурентоспроможність внутрішніх виробників.⁴⁰

Разом з прямими збитками, які тіньова економіка приносить торговельній сфері, вона також містить у собі загрозу деструктивних «латентних впливів», серед яких першочергове значення слід відвести: скороченню внутрішніх інвестиційних ресурсів через проблеми з використанням коштів, набутих у тіньовий спосіб та їх подальшим відтоком за кордон; зменшенню інтересу потенційних стратегічних інвесторів до українських підприємств, що значно гальмує процеси їх фінансового оздоровлення; деформації структури зайнятості; моральним наслідкам поширення тіньового обігу товарів і послуг, зокрема соціальному песимізму та деформації свідомості більшості учасників ринку, укоріненню різних форм нездорової конкуренції між ними.⁴¹

⁴⁰ Августин Р. Наслідки експансії глобальної тіньової економіки в систему вітчизняного внутрішньоекономічного розвитку / Р. Августин // Вісник Дніпропетровського університету. Серія «Економіка». – 2014. – Вип. 8 (4). – С. 27-34. – С. 30.

⁴¹ Цвігун Т. Тінізація економіки: причини та особливості впливу на економічний розвиток / Т. Цвігун, О. Нечипорук // Економіка та управління національним господарством. – 2018. – Вип. 19. – С. 251-254. – С. 254.

Для аналізу рівня та характерних особливостей поширення тіньової економіки в торговельній сфері України та її регіонів можна використовувати декілька основних емпіричних методів. Так, згідно з Наказом Мінекономіки від 18.02.2009 № 123 «Про затвердження Методичних рекомендацій розрахунку рівня тіньової економіки», для розрахунку рівня тіньової економіки доцільно застосовувати такі методи:

- «витрати населення – роздрібний товарооборот» (полягає у виявленні наявності перевищення споживчих грошових витрат населення на придбання товарів над загальним обсягом продажу населенню товарів усіма суб'єктами господарювання в легальному секторі економіки);
- фінансовий (полягає у визначенні тенденцій зміни пропорцій між вартістю товарів, робіт і послуг, використаних у процесі виробництва, та валовим доходом підприємств (господарських об'єднань), установ, організацій у країні в цілому або в певному виді економічної діяльності);
- монетарний (полягає у визначенні тенденцій зміни співвідношення обсягу готівки до банківських депозитів у періоді, що аналізується, у порівнянні з базовим періодом, за який прийнято 1991 рік);
- «електричний» (полягає в порівнянні приросту внутрішнього споживання електроенергії з приростом ВВП);
- «збитковості підприємств» (полягає у визначенні граничних мінімального та максимального коефіцієнтів тіньової економіки як частки ВВП, у межах яких перебуває рівень тіньової економіки).⁴²

Враховуючи практичну обмеженість можливості застосування методів «витрати населення – роздрібний товарооборот» та монетарного методу для аналізу рівня тіньової економіки в межах певного виду економічної діяльності, зокрема у сфері оптової та роздрібно торгівлі, а також беручи до уваги недостатню релевантність фінансового методу для оцінки рівня тіньової економіки у торговельній сфері окремих регіонів, найбільш доцільним, на нашу думку, з погляду можливості ідентифікації рівня тіньової економіки в оптовій та роздрібно торгівлі регіонів України є метод збитковості підприємств.

В основі його застосування лежить припущення, що всі збиткові підприємства за офіційними статистичними даними фактично є прибутковими, а сам факт їх існування вважається завищенням обсягів тіньової економіки. Відтак, рентабельність збиткових підприємств можна прирівняти до рентабельності прибуткових підприємств у періоді, що аналізується ($R_{з\ t} = R_{п\ t}$).

Умовний прибуток збиткових підприємств у періоді, що аналізується ($M_{пз\ y\ t}$), розраховується за такою формулою:

$$M_{пз\ y\ t} = R_{п\ t} \times M_{вз\ оф\ t} = \frac{M_{пп\ оф\ t}}{M_{вп\ оф\ t}} \times M_{вз\ оф\ t} = M_{пп\ оф\ t} \times \frac{M_{вз\ оф\ t}}{M_{вп\ оф\ t}}, \quad (2.1.1)$$

де $M_{вз\ оф\ t}$ – витрати збиткових підприємств у періоді, що аналізується, за офіційними статистичними даними (млн. гривень); $M_{вп\ оф\ t}$ – витрати прибуткових підприємств у періоді, що аналізується, за офіційними статистичними даними (млн. гривень); $M_{пп\ оф\ t}$ – прибуток прибуткових підприємств у періоді, що аналізується, за офіційними статистичними даними (млн. гривень).

⁴² Наказ Мінекономіки від 18.02.2009 № 123 «Про затвердження Методичних рекомендацій розрахунку рівня тіньової економіки» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.me.gov.ua/LegislativeActs/Detail?lang=uk-UA&id=4bb297a0-c900-404f-8c6f-5f76f18b1503/>

Співвідношення витрат збиткових та прибуткових підприємств вважається тотожним співвідношенню кількості таких підприємств:

$$\frac{M_{B3\text{ оф } t}}{M_{BП\text{ оф } t}} = \frac{l_{3\text{ оф } t}}{l_{П\text{ оф } t}}, \quad (2.1.2)$$

де $l_{3\text{ оф } t}$ – кількість збиткових підприємств у періоді, що аналізується, за офіційними статистичними даними (одиниць); $l_{П\text{ оф } t}$ – кількість прибуткових підприємств у періоді, що аналізується, за офіційними статистичними даними (одиниць).

Тоді граничний мінімальний коефіцієнт тіньової економіки ($K_{T\text{ min } t}$) розраховується з урахуванням зазначених припущень за такою формулою:

$$K_{T\text{ min } t} = \frac{M_{T t}}{ВВП_t}, \quad (2.1.3)$$

де $M_{T t}$ – тіньовий прибуток у періоді, що аналізується (млн. гривень);

$ВВП_t$ – обсяг ВВП у періоді, що аналізується (млн. гривень).

Наступним кроком є розрахунок тіньового прибутку в періоді, що аналізується ($M_{T t}$), за такою формулою:

$$M_{T t} = M_{ПЗ\text{ y } t} + M_{ПЗ\text{ оф } t}, \quad (2.1.4)$$

де $M_{ПЗ\text{ y } t}$ – умовний прибуток збиткових підприємств у періоді, що аналізується (млн. грн); $M_{ПЗ\text{ оф } t}$ – частина валової доданої вартості продукції збиткових підприємств, що за офіційними статистичними даними є збитком збиткових підприємств (млн. грн).

Граничний максимальний коефіцієнт тіньової економіки ($K_{T\text{ max } t}$) обчислюється з урахуванням припущення, що всі прибуткові підприємства відображають у звітах лише невикривлені дані, а всі збиткові підприємства приховують весь обсяг валової доданої вартості виробленої ними продукції, а не тільки прибуток. У цьому разі граничний максимальний коефіцієнт тіньової економіки розраховується за такою формулою:

$$K_{T\text{ max } t} = \frac{l_{3\text{ оф } t}}{l_{П\text{ оф } t} + l_{3\text{ оф } t}}. \quad (2.1.5)$$

Застосувавши вказаний алгоритм розрахунку для визначення рівня тіньової економіки у сфері оптової та роздрібної торгівлі України в розрізі окремих регіонів нами було отримано результати, представлені в таблиці 2.1.1.

Так, у 2018 році найвищий рівень тіньової економіки спостерігався у торговельній сфері Дніпропетровської, Харківської та Сумської областей, а також у місті Києві. Причому Дніпропетровська область виявилась лідером за цим показником, так само, як і в 2013 році. Передусім це зумовлено надзвичайно високим рівнем збитковості торговельних підприємств цього регіону, внаслідок чого граничний мінімальний коефіцієнт тіньової економіки, який розраховується на основі цього показника, виявився більшим за граничний максимальний коефіцієнт, в основу визначення якого покладено кількість збиткових підприємств оптової та роздрібної торгівлі (табл. 2.1.1).

Водночас, найнижчими показники поширеності тіньових операцій в оптовій та роздрібній торгівлі у 2018 році виявилися в Луганській, Запорізькій, Херсонській та Закарпатській областях, у той час, як у 2013 році лідерами за цим показником були Миколаївська, Івано-Франківська та Черкаська області.

Таблиця 2.1.1

Показники рівня тіньової економіки, розраховані за методом збитковості підприємств для сектору оптової та роздрібної торгівлі (з урахуванням підприємств з ремонту автотранспортних засобів і мотоциклів)*

Регіон (область)	Граничний мінімальний коефіцієнт тіньової економіки, % від ВРП		Граничний максимальний коефіцієнт тіньової економіки, % від ВРП		Середній коефіцієнт тіньової економіки, % від ВРП	
	2013 рік	2018 рік	2013 рік	2018 рік	2013 рік	2018 рік
Вінницька	19,6	6,7	28,3	22,2	24,0	14,5
Волинська	23,7	10,0	37,1	22,8	30,4	16,4
Дніпропетровська	66,6	25,7	35,6	22,9	51,1	24,3
Донецька	17,5	18,2	30,0	16,9	23,8	17,6
Житомирська	9,9	9,3	31,5	20,0	20,7	14,7
Закарпатська	11,8	6,3	29,1	20,6	20,5	13,5
Запорізька	12,7	6,4	32,8	19,7	22,8	13,1
Івано-Франківська	14,0	8,1	25,3	15,3	19,7	11,7
Київська	21,8	15,5	28,0	18,0	24,9	16,8
Кіровоградська	15,1	15,2	32,1	18,2	23,6	16,7
Луганська	12,9	3,7	31,9	21,1	22,4	12,4
Львівська	12,1	8,7	33,3	20,9	22,7	14,8
Миколаївська	8,7	6,8	30,3	22,2	19,5	14,5
Одеська	14,9	7,4	32,7	21,2	23,8	14,3
Полтавська	18,3	9,0	29,9	23,5	24,1	16,3
Рівненська	20,0	6,8	35,7	27,7	27,9	17,3
Сумська	14,3	10,3	34,9	27,1	24,6	18,7
Тернопільська	62,1	19,4	33,8	19,2	48,0	19,3
Харківська	19,5	14,4	34,4	23,8	27,0	19,1
Херсонська	17,1	5,3	28,9	21,3	23,0	13,3
Хмельницька	26,3	4,6	29,5	19,2	27,9	11,9
Черкаська	10,8	9,6	28,9	19,1	19,9	14,4
Чернівецька	19,1	4,7	38,3	29,4	28,7	17,1
Чернігівська	14,8	6,9	30,0	22,6	22,4	14,8
місто Київ	39,6	18,8	35,5	26,2	37,6	22,5
В середньому по Україні	20,9	10,3	31,9	21,6	26,4	16,0

* Джерело: розраховано на основі⁴³

Порівняно з 2013 роком у 2018 році найкращою динаміка зниження рівня середнього коефіцієнта тіньової економіки в оптовій і роздрібній торгівлі відзначалася у Тернопільській, Дніпропетровській та Хмельницькій областях. Доволі стрімким зниження обсягу тіньових операцій у торговельній сфері за цей же час виявилось у Волинській, Чернівецькій і Рівненській областях, а також у місті Києві. Натомість, у Миколаївській, Сумській, Черкаській, Житомирській і Донецькій областях протягом досліджуваного періоду рівень тіньової економіки в оптовій та роздрібній торгівлі зменшувався доволі повільно (на 5-6% на тлі його загального зниження в Україні більш ніж на 10%).

⁴³ Регіони України 2014. Статистичний збірник / Ч. II. – К.: Державна служба статистики України, 2014. – 732 с.; Регіони України 2019. Статистичний збірник / Ч. II. – К.: Державна служба статистики України, 2019. – 657 с. та інформацією головних управлінь статистики у відповідних регіонах

Цікавим з погляду аналізування тенденцій поширення тіньової економіки в торговельній сфері України та її регіонів, є оцінювання відповідних показників з урахуванням вагомості кожного регіону в розвитку оптової та роздрібної торгівлі нашої держави загалом. До регіонів, які мають найбільшу частку в Україні за цим показником належать: м. Київ, а також Дніпропетровська, Київська, Львівська, Одеська та Харківська області. Сумарно на них припадало 62% внеску оптової та роздрібної торгівлі у валову додану вартість усіх регіонів України у 2013 р. (без урахування АР Крим і міста Севастополя) і майже 70% у 2018 р. При цьому на один лише Київ припадало 34,2% і 43,4% відповідно (табл. 2.1.2).

Таблиця 2.1.2

Валова додана вартість в оптовій та роздрібній торгівлі регіонів України (з урахуванням послуг з ремонту автотранспортних засобів і мотоциклів)*

у фактичних цінах

Регіон (область)	2013 рік		2018 рік	
	Млн грн	%	Млн грн	%
Вінницька	3384,0	1,6	9319,0	2,0
Волинська	3035,0	1,4	12342,0	2,6
Дніпропетровська	16661,0	7,9	30592,0	6,5
Донецька	23047,0	10,9	10715,0	2,3
Житомирська	2497,0	1,2	6763,0	1,4
Закарпатська	3153,0	1,5	6597,0	1,4
Запорізька	5492,0	2,6	12066,0	2,6
Івано-Франківська	4465,0	2,1	7637,0	1,6
Київська	12604,0	5,9	27782,0	5,9
Кіровоградська	2662,0	1,3	5757,0	1,2
Луганська	4953,0	2,3	2460,0	0,5
Львівська	9527,0	4,5	24124,0	5,1
Миколаївська	3678,0	1,7	8813,0	1,9
Одеська	9620,0	4,5	21121,0	4,5
Полтавська	4075,0	1,9	11002,0	2,3
Рівненська	2273,0	1,1	5345,0	1,1
Сумська	3504,0	1,7	5720,0	1,2
Тернопільська	2123,0	1,0	4706,0	1,0
Харківська	10559,0	5,0	20962,0	4,4
Херсонська	2202,0	1,0	5290,0	1,1
Хмельницька	2439,0	1,1	7380,0	1,6
Черкаська	3521,0	1,7	11023,0	2,4
Чернівецька	1578,0	0,7	4238,0	0,9
Чернігівська	2445,0	1,2	5281,0	1,1
місто Київ	72593,0	34,2	204809,0	43,4
Разом	212 090,0	100,0	471844,0	100,0

*Джерело: розраховано на основі⁴⁴

Аналізуючи рівень тіньової економіки в оптовій та роздрібній торгівлі зазначених шести регіонів, звертає на себе увагу той факт, що спостерігається його стабільне переважання порівняно із середнім значенням в Україні (в середньому майже на 5% у 2013 р. і на 2,6% у 2018 р.). Це означає, що в перерахунку на абсолютні цифри, обсяг тіньової валової доданої вартості, який генерується в торговельному секторі України, є більшим за вищенаведені

⁴⁴ Валовий регіональний продукт у 2018 році. Статистичний збірник. – К.: Державна служба статистики України, 2020. – 150 с.

розрахункові показники, встановлені на базі середніх даних для всіх регіонів нашої держави, і коливався у 2013 році в межах 30%, а у 2018 р. – в межах 20%.

До того ж, додаткове зростання величини тіньових операцій, яке не враховане в застосованій методиці оцінки рівня тіньової економіки у сфері оптової та роздрібної торгівлі, може мати місце у зв'язку з наявністю усталеної практики «оптимізації податків» за рахунок використання великими торговельними мережами механізму «розпорошення бізнесу» за участю фізичних осіб – підприємців.

Так, внаслідок існуючих схем оптимізації податків через ФОПів і псевдопідприємців, у тому числі через їх активну участь в активізації «сірого імпорту», Україна щорічно втрачає до 100 млрд грн. (до 25% від валової доданої вартості, створеної у сфері оптової та роздрібної торгівлі). Ці кошти вимиваються або повністю в «чорному» режимі – коли товари реалізуються фізичними особами, які не сплачують взагалі ніяких податків (продаж з рук, нелегальні базари, деякі інтернет-магазини тощо), або ж у «квазі-легальний» спосіб – коли товари реалізують ФОПи, занижуючи свої обороти, сплачуючи податки частково (офлайн та онлайн магазини), чи коли фірми-одноденки оформлюють майже справжні документи на нелегально ввезений товар і далі товар реалізується офіційними каналами. При цьому, найбільш «тінізованим» залишається продаж ювелірних виробів (понад 80% усієї реалізації), одягу та взуття (близько 40% тіньового ринку), паливо-мастильних матеріалів (40% у тіні), продовольчих товарів (понад 30% іллегального товарообігу, хоча для окремих груп продовольчих товарів він перевищує 50%).⁴⁵

Як уже зазначалося, різні схеми тінізації торговельної сфери поширені переважно у великих містах України і тих регіонах, центрами яких вони є, а також у прикордонних регіонах нашої держави. Адже саме тут спостерігається найбільш активний товарооборот, зумовлений як високим споживчим попитом населення, так і значним обсягом імпорту товарів. Одночасно у таких регіонах оптова та роздрібна торгівля займає достатньо вагоме місце у структурі економіки. Так, у 2018 році оптова та роздрібна торгівля займала найбільш вагоме значення, як у валовій доданій вартості, так і у випуску продукції міста Києва, а також Київської, Львівської, Одеської, Волинської, Чернівецької та Закарпатської областей. При цьому лише у Київській, та Волинській областях, а також у місті Києві ці показники були вищими, ніж у середньому по Україні. Крім того, звертає на себе увагу той факт, що на тлі 2013 року у 2018 році у більшості регіонів нашої держави спостерігалось зменшення частки оптової та роздрібної торгівлі як у ВДВ, так і у валовому випуску продукції регіону. Найбільш суттєвим воно виявилось в Івано-Франківській, Сумській, Харківській, Чернігівській, Луганській і Донецькій областях. І лише у п'яти регіонах у 2018 р. мало місце зростання частки торговельної сфери у ВДВ та валовому випуску продукції, порівняно з 2013 р. Зокрема, це стосується міста Києва, а також Волинської, Хмельницької, Черкаської та Чернівецької областей (табл. 2.1.3).

До регіонів, де частка оптової та роздрібної торгівлі у ВДВ та у валовому випуску продукції у 2013 і 2018 роках була найнижчою відносяться: Вінницька, Житомирська, Запорізька, Луганської, Полтавська, Рівненська та Чернігівська області, які одночасно належать до тих регіонів, що в загальному розвитку оптової та роздрібної торгівлі України відіграють доволі невелику роль. Проте, за показником частки тіньової економіки у торговельній сфері вони не є відвертими аутсайдерами, що дає підставу для висновку про відсутність визначального впливу торговельних підприємств на формування тіньового товарообороту в регіоні. Значною мірою це зумовлено переважанням фізичних осіб-підприємців у торговельній сфері більшості регіонів нашої держави.

⁴⁵ Гетман О. Як мінімізувати схеми по ухилянню від сплати податків при роздрібній торгівлі? / О. Гетман [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://bc-ua.org/novini/yak-minimizuvati-sxemi-po-uxilyannyu-vid-splati-podatkov-pri-rozdribnij-torgivli/>

Таблиця 2.1.3

Оптова та роздрібна торгівля у ВДВ та випуску продукції регіонів України (з урахуванням послуг з ремонту автотранспортних засобів і мотоциклів)

Регіон (область)	Частка випуску в регіоні (у фактичних цінах), %		Частка у ВДВ регіону, %	
	2013	2018	2013	2018
Вінницька	7,8	6,9	10,3	9,9
Волинська	12,7	19,1	16,1	23,3
Дніпропетровська	9,5	7,6	12,9	10,4
Донецька	10,8	4,6	16,8	7,2
Житомирська	8,9	8,1	10,7	10,1
Закарпатська	12,7	11,8	15,9	13,9
Запорізька	7,8	6,6	12,0	10,5
Івано-Франківська	11,0	8,2	14,9	11,2
Київська	16,4	13,3	20,9	16,6
Кіровоградська	9,0	8,1	11,9	10,2
Луганська	8,9	6,4	10,6	7,9
Львівська	13,4	12,4	16,7	15,6
Миколаївська	10,3	10,4	12,9	12,8
Одеська	12,6	10,7	15,4	14,0
Полтавська	5,6	5,8	8,1	7,5
Рівненська	8,8	8,2	11,4	10,7
Сумська	11,0	8,0	14,6	9,6
Тернопільська	10,2	8,6	12,8	10,8
Харківська	10,9	8,1	14,0	10,6
Херсонська	10,1	9,9	11,6	10,9
Хмельницька	8,1	9,1	10,2	11,2
Черкаська	8,2	9,9	12,1	14,2
Чернівецька	11,6	12,8	12,2	13,5
Чернігівська	9,4	7,0	11,1	8,6
місто Київ	22,9	26,2	26,3	28,6
Всього в Україні	12,8	12,8	16,7	15,6

*Джерело: розраховано на основі⁴⁶

Наприклад, за даними Державної служби статистики України протягом 2013-2018 років частка ФОПів у сфері оптової та роздрібної торгівлі порівняно з їх питомою вагою в усіх видах економічної діяльності в Україні була приблизно на 10% вищою, відзначаючись при цьому тенденцією до зростання. Так, якщо у 2013 р. ФОПи становили 87,6% усіх суб'єктів господарювання у сфері оптової та роздрібної торгівлі України (порівняно з 77,2% в усіх видах економічної діяльності нашої держави), то вже у 2018 р. їх частка зросла на 1% до 88,6% (на тлі 80,7% загальноукраїнського показника) (табл. 2.1.4).

Беручи до уваги зазначене, можна висловити припущення, що загальний рівень тіньового товарообігу в торговельній сфері України з 2013 до 2018 року зменшився не так суттєво, як це показує проведений розрахунок на основі використання методу збитковості підприємств. І сьогодні він значно перевищує показник 16% (можна навіть припустити, що і ті 20%, про які йшла мова вище з урахування поправки на більшу питому вагу великих регіонів, де

⁴⁶ Валовий регіональний продукт у 2018 році. Статистичний збірник. – К.: Державна служба статистики України, 2020. – 150 с.

частка тіньових операцій у торгівлі виявляється вищою, є певним чином заниженим показником, а тому реальна частка тіньового сегменту в українській торгівлі коливається в межах 24-25%). Головним чином, це зумовлено тим, що незначне скорочення обсягу тіньових операцій у секторі торговельних підприємств нашої держави з 2013 до 2018 року, компенсувалося їх переміщенням у сферу фізичних осіб – підприємців.

Таблиця 2.1.4

Кількість суб'єктів господарювання в оптовій та роздрібній торгівлі України
(з урахуванням підприємств з ремонту автотранспортних засобів і мотоциклів)

Показники	2013 рік		2018 рік	
	одиниць	%	одиниць	%
Кількість суб'єктів господарювання в оптовій та роздрібній торгівлі; ремонті автотранспортних засобів і мотоциклів	890 658	100,0	818 217	100,0
<i>з них підприємства</i>	110 414	12,4	93 590	11,4
<i>фізичні особи-підприємці</i>	780 244	87,6	724 627	88,6
Кількість суб'єктів господарювання в усіх видах економічної діяльності в Україні	1 722 251	100,0	1 839 672	100,0
<i>з них підприємства</i>	393 508	22,8	355 956	19,3
<i>фізичні особи-підприємці</i>	1 328 743	77,2	1 483 716	80,7

*Джерело: розраховано на основі⁴⁷

Ситуація ще більше ускладнилася у 2019 і особливо у 2020 році. Адже президентські вибори та радикальна зміна влади, а відтак і спричинені ними ризики політико-економічного характеру протягом усього 2019 року об'єктивно виштовхували частину оптової та роздрібною торгівлі в тінь, яка в Україні зазвичай вважаються дієвим амортизатором будь-яких потрясінь в умовах соціально-економічної нестабільності. Ситуація лише ускладнилася на початку 2020 року. Спочатку через політичну кризу та зміну уряду, а потім внаслідок запровадження кількомісячного карантину, який практично зупинив економіку, суттєво знизивши торговельну активність підприємств, зокрема імпортні операції. Відтак, значна частина учасників ринку оптової та роздрібною торгівлі в регіонах України були вимушені мінімізувати свої ризики через «втечу» в тіньові операції, оскільки рівень податкового навантаження для них в умовах падіння товарообороту при фактично незмінному рівні зарплат і орендних платежів ставав просто «непідйомним».

Так, за даними Української ради торгових центрів, протягом двох місяців карантину втрати великих торговельно-розважальних центрів (ТРЦ) сягнули близько 7 млрд грн орендних надходжень. При цьому самі орендарі українських ТРЦ втратили за два місяці понад 50 млрд грн товарообігу. Постраждали також всі обслуговуючі компанії. Ті орендарі, які працювали під час карантину (продуктові магазини, засоби зв'язку), втратили в оборотах від 15% (супермаркети) до 50% (засоби зв'язку, зоотовари, побутова хімія тощо), і навіть більше половини свого товарообігу. Ситуація залишатиметься непростою і на етапі виходу з карантину. Адже після початку роботи, коли багато торговельних підприємств зіткнулися з необхідністю платити в повному обсязі оренду і зарплату, багато з них можуть закритися, або будуть змушені оптимізувати бізнес через систему ФОПів та втечу в «сірий сегмент» ринку.⁴⁸

⁴⁷ Діяльність суб'єктів господарювання 2018. Статистичний збірник. – К.: Державна служба статистики України, 2019. – 164 с.

⁴⁸ Збиток українських ТРЦ через карантин сягнув 7 млрд грн [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://ua.112.ua/ekonomika/zbytok-ukrainskykh-trts-cherez-karantyn-dosiah-7-mlrd-hrn-535889.html/>

Ще гіршим є становище представників оптової торгівлі. Так, за даними аналітиків системи для перевірки контрагентів YouControl, протягом періоду дії обмежень, спричинених карантинном, підприємства неспеціалізованої оптової торгівлі та оптової торгівлі зерном, необробленим тютюном та насінням і кормами для тварин, належали до трійки тих, які закривалися найчастіше. Крім того, в десятку «лідерів» з уповільнення розвитку потрапили також оптова торгівля деревиною, будматеріалами та санітарно-технічним обладнанням і оптова торгівля залізними виробами, водопровідним і опалювальним устаткуванням.⁴⁹

Ситуація в оптовій та роздрібній торгівлі ще більше ускладниться у зв'язку з намаганням уряду обмежити ціни на низку товарів першої необхідності. Так, Постанова Кабміну номер 341, яка набула чинності 18 травня 2020 року, обмежує ціни на 10 «соціально значущих» продуктів: гречку, цукор-пісок, борошно пшеничне вищого сорту, макаронні вироби (українські), молоко пастеризоване жирністю 2,5% (у плівці), хліб житньо-пшеничний, яйця курячі категорії С1, птицю (тушка куряча), воду мінеральну негазовану та масло вершкове, жирністю 72,5%. Якщо торговельні підприємства підвищуватимуть роздрібну ціну на один із цих товарів на 5% чи більше, вони мають повідомити про це Держпродспоживслужбу (через спеціальну електронну форму) за три дні до подорожчання. Якщо ціну підійматимуть на 10% і більше, то про це треба повідомляти за 14 днів, а якщо ціна має зрости на 15% і більше – то крамниця чи мережа повідомляє про це не пізніше ніж за 30 днів. Інакше – штраф: від 200 до 300 неоподаткованих мінімумів, залежно від ситуації.⁵⁰

Такі владні ініціативи спонукатимуть представників як роздрібної, так і оптової торгівлі шукати компенсацію можливих збитків у тіньовій сфері. Адже обмеження цінового порогу в умовах наявного стабільного попиту і зростання витрат торговельних підприємств, спричинених наслідками двомісячного карантину, означатимуть для легальних торговців якщо не збитки, то втрату частини потенційного прибутку. Це змушуватиме їх спрямовувати зазначені товари на реалізацію через квазі-легальні канали (або за вже забуто з часів планової економіки практикою торгівлі «з-під прилавка», а бо через «пересортування» товарів задля їх виведення з-під цінових обмежень: наприклад, молоко, з жирністю 2,5% продаватиметься як молоко із жирністю 2,6%, а вітчизняні макаронні вироби видаватимуться за імпортні).

До цього варто також додати той неспростовний факт, що протягом періоду дії карантину, спричиненого пандемією коронавірусу COVID-19, значного поширення набула онлайн-торгівля товарами, яка володіє неабияким потенціалом розгортання тіньових і квазі-легальних торговельних операцій, починаючи від неоподаткованої торгівлі і закінчуючи купівлею-продажем нелегальних товарів і контрафактної продукції. Це створює передумови для дедалі активнішої інтеграції України не лише в систему цивілізованих зовнішньоторговельних зв'язків, але і в тіньові міжнародні ринки торгівлі товарами і послугами. Передусім мова йде про тіньову онлайн-торгівлю, яка найближчим часом поширюватиметься в нашій державі та її регіонах, зокрема через формування мережі прихованих від оподаткування та державного контролю закладів електронної комерції.

⁴⁹ Фармацевтика зростає, будівництво падає: які компанії з'явилися та зникли на карантині [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.epravda.com.ua/news/2020/04/23/659711/>

⁵⁰ Солонина Є. Уряд регулює ціни на 10 «соціально значущих» продуктів: якими будуть наслідки? / Є. Солонина [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.radiosvoboda.org/a/30619336.html/>

2.2. Сфера фінансових та страхових послуг

У 2019 р. було розроблено та прийнято Стратегію розвитку фінансового сектору України до 2025 року (далі – Стратегія). Відповідно до її положень основною метою ключових гравців фінансової екосистеми є задоволення потреб кінцевих споживачів, якими є суб'єкти економіки України, що в процесі своєї діяльності потребують використання різних фінансових інструментів задля досягнення власних цілей⁵¹. Крім того, у Стратегії зазначається, що фінансовий сектор має стати драйвером сталого та інклюзивного розвитку вітчизняної економіки, сприяти підвищенню добробуту громадян через забезпечення ефективного акумулювання, розподілу та обігу фінансових ресурсів в економіці.

На наступні п'ять років перед вітчизняним фінансовим сектором стоять п'ять стратегічних цілей: досягнення фінансової стабільності, забезпечення макроекономічного розвитку, фінансова інклюзія, розвиток фінансових ринків та інноваційний розвиток. Однак, однією з найсуттєвіших загроз для розвитку фінансового сектору України залишається високий рівень тінізації економічних відносин, що є підґрунтям фіктивного підприємництва, корупції, організованої злочинності тощо. Проте напрями реалізації державної політики з системної детінізації фінансового сектору не були відображені ні у попередній Стратегії (до 2020 р.), ні у поточній (до 2025 р.). Саме тому актуальним є дослідження передумов та рівня тінізації сектору фінансових послуг загалом та в розрізі регіонів задля розроблення ефективних механізмів його детінізації, розшуку й повернення до легального обігу незаконно виведених активів, захисту об'єктів права власності, забезпечення фінансово-економічної безпеки та підвищення конкурентоспроможності фінансових послуг загалом.

Явище тінізації тією чи іншою мірою притаманне усім видам економічної діяльності України, а на її поширення найістотніше впливають:

1) короткострокові чинники (прорахунки в реформуванні відносин власності; фіскальний тиск; відсутність стабільного й ефективного законодавства; відставання правового поля від практики здійснення тіньової діяльності; низька платоспроможність населення; нерозвинена ринкова структура);

2) середньострокові чинники (деформованість структури виробництва; висока витратомісткість виробництва; надмірне втручання держави в економічні процеси, монополізм і безвідповідальність влади; низький рівень розвитку продуктивних сил і конкурентоспроможності вітчизняних товарів; низькі стандарти якості життя людей);

3) довгострокові чинники (відсутність адаптаційного періоду входження в світогосподарську економічну систему; відсутність у підсвідомості людей демократичних традицій; історичні традиції народу, формування патерналістичної ідеології реалізації соціальних відносин, висока залежність народу від державної політики; відсутність механізмів відповідальності влади за дії або бездіяльність у разі порушення національних інтересів держави)⁵².

Наявні у вітчизняній науковій літературі дослідження в галузі тінізації відображають її масштаби та вплив на суспільно-економічні процеси загалом, тобто відповідна оцінка здійснюється на рівні економіки країни в цілому, а дослідження в секторальному, діяльнісно-видовому тощо зрізах практично відсутні.

Одним з можливих підходів, який, враховуючи наявну та вільно доступну статистичну інформацію, дозволяє оцінити рівень тінізації у розрізі ВЕД (та секторів послуг зокрема) є

⁵¹ Стратегія розвитку фінансового сектору України до 2025 року (проект). URL: <https://bank.gov.ua/news/all/strategiya-rozvitku-finansovogo-sektoru-ukrayini-do-2025-roku>

⁵² Предборський В. До питання про сутність тіньової економіки. Підприємництво, господарство і право. 2004. № 12. С.111-115.

методика розрахунку рівня тіньової економіки за методом збитковості підприємств, запропонована у Методичних рекомендаціях розрахунку рівня тіньової економіки, затверджених Наказом Міністерства економіки України (сьогодні – Міністерство розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України) №123 від 18.02.2009 р.⁵³. Перевагами вказаного методу є відносна простота реалізації та можливість проведення аналізу в розрізі видів економічної діяльності, зокрема послуг.

Взявши за основу названу вище Методику розрахуємо рівень тіньової економіки у секторі фінансових послуг (P_{TE_i}):

$$P_{TE_i} = \frac{P_{TE_{\min}} + P_{TE_{\max}}}{2} \quad (2.2.1)$$

де: P_{TE_i} – рівень тіньової економіки у секторі фінансових послуг в i -му році; $P_{TE_{\min}}$ – граничний мінімальний рівень тіньової економіки у секторі фінансових послуг в i -му році; $P_{TE_{\max}}$ – граничний максимальний рівень тіньової економіки у секторі фінансових послуг в i -му році.

При цьому, граничний мінімальний рівень тіньової економіки у секторі фінансових послуг в i -му році ($P_{TE_{\min}}$) розраховується з врахуванням наступного⁵⁴:

гіпотеза 1: усі збиткові підприємства за офіційними статистичними даними фактично є прибутковими, що вважається завищенням обсягів тіньової економіки. Рентабельність збиткових підприємств дорівнює рентабельності прибуткових підприємств у періоді, що аналізується;

гіпотеза 2: співвідношення витрат збиткових та прибуткових підприємств тотожне співвідношенню кількості таких підприємств.

Відтак:

$$P_{TE_{\min}} = \frac{\Pi_{\text{ПП}} * C_{3/\Pi} + 3_{\text{ЗП}}}{ВДВ} * 100\% \quad (2.2.2)$$

де: $\Pi_{\text{ПП}}$ – прибуток прибуткових підприємств сектору фінансових послуг в i -му році, млн грн; $C_{3/\Pi}$ – співвідношення кількості збиткових і прибуткових підприємств сектору фінансових послуг в i -му році; $3_{\text{ЗП}}$ – збиток збиткових підприємств сектору фінансових послуг в i -му році, млн грн; $ВДВ$ – валова додана вартість сектору фінансових послуг в i -му році, млн грн.

Враховуючи зазначені вище припущення, чисельник формули (2.2.2) фактично характеризує обсяги тіньового прибутку підприємств сектору фінансових послуг в i -му році (млн грн).

Граничний максимальний рівень тіньової економіки у секторі фінансових послуг в i -му році ($P_{TE_{\max}}$) обчислюється з врахуванням припущення, що всі прибуткові підприємства відображають у звітах лише невикривлені дані, а всі збиткові підприємства приховують весь обсяг валової доданої вартості виробленої ними продукції, а не лише прибуток. Відтак:

$$P_{TE_{\max}} = \left(\frac{n_{\text{зб}}}{n_{\text{приб}} + n_{\text{зб}}} \right) * 100\% \quad (2.2.3)$$

де: $n_{\text{зб}}$ – кількість збиткових підприємств сектору фінансових послуг в i -му році; $n_{\text{приб}}$ – кількість прибуткових підприємств сектору фінансових послуг в i -му році.

⁵³ Про затвердження Методичних рекомендацій розрахунку рівня тіньової економіки: Наказ Мінекономіки від 18.02.2009 № 123. URL: <https://www.me.gov.ua/LegislativeActs/Detail?lang=uk-UA&id=4bb297a0-c900-404f-8c6f-5f76f18b1503>

⁵⁴ Там само.

Обчислимо рівень тіньової економіки у секторі фінансових послуг (без урахування діяльності банків) на основі вихідної статистичної інформації, представленої у Додатку 2.2.1 та Додатку 2.2.2. Результати розрахунків представлено на рис. 2.2.1.

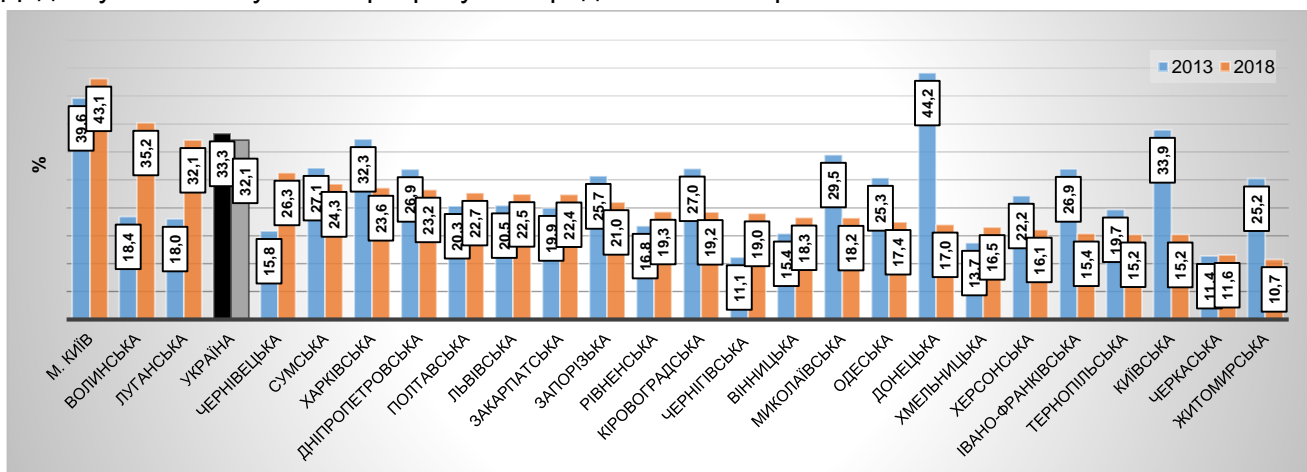

Рис. 2.2.1. Рівень тіньової економіки у секторі фінансових послуг (без урахування діяльності банків) в регіонах України у 2013 р. та 2018 р.*

*Джерело: розраховано автором за⁵⁵

За даними Міністерства розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України показник рівня тіньової економіки, розрахований з використанням методу збитковості підприємств, склав у 2018 р. 20% від обсягу офіційного ВВП (-2 в.п., порівняно із 2017 р.). При цьому, найвищий рівень тіньового сегменту зафіксовано у ВЕД «Фінансова та страхова діяльність» (за показником граничного максимального рівня тінізації) – 36% від обсягу офіційної ВДВ даного ВЕД. У 2013 р. відповідник показник становив 29%.

За нашими розрахунками рівень тіньової економіки у секторі фінансових послуг (без урахування діяльності банків) в Україні у 2018 р. становив 32,1% від ВДВ досліджуваного сектору, знизившись, порівняно із 2013 р., на -1,2 в.п. (розраховано як середнє арифметичне значення граничного максимального та граничного мінімального рівня тінізації).

Разом з тим, можна висловити припущення, що загальний рівень тіньової діяльності у секторі фінансових послуг України сьогодні дещо перевищує 32-34%, які було виявлено вище. Адже запропонований Міністерством розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України методичний підхід дозволяє розрахувати рівень тінізації економіки, враховуючи лише показники діяльності підприємств. Проте, частка ФОПів у загальній кількості суб'єктів господарювання, які діяли у секторі фінансових послуг у 2013 р. становила 54%, а у 2018 р. – зросла до 57,5% (рис. 2.2.2).

За даними Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг⁵⁶, ФОПи у секторі фінансових послуг здебільшого здійснюють діяльність пов'язану із: актуарними розрахунками, визначенням причин настання страхового випадку та розміру збитків (так звані аварійні комісари), тимчасовим адмініструванням фінансових установ тощо.

Диференціація рівня тіньової економіки у секторі фінансових послуг упродовж досліджуваного періоду в регіонах країни зросла на 1,8 пункти (5,8 пунктів у 2018 р. проти 3,9 пунктів у 2013 р.). 3-поміж регіонів України у базовому році найвищим рівень тінізації сектору фінансових послуг був у Донецькій обл. (44,2%) та м. Києві (39,6%), а у звітному році – в м. Києві (43,1%) та Волинській обл. (35,2%).

⁵⁵ Валовий регіональний продукт у 2018 році. Статистичний збірник. – К.: Державна служба статистики України, 2020. – 150 с.

⁵⁶ Офіційний сайт Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг. URL: <https://nfp.gov.ua/>.

Найвищий обсяг тіньового прибутку підприємств сектору фінансових послуг в розрахунку на одне підприємство зафіксовано у м. Києві (рис. 2.2.3). Так, зазначений показник у 2018 р. зріс, порівняно із 2013 р., трохи більше ніж удвічі та становив 10,3 млн грн. Внаслідок цього, рівень тіньової економіки у досліджуваному секторі (без урахування діяльності банків) зріс на 3,5 в.п. – з 39,6% до 43,1%.

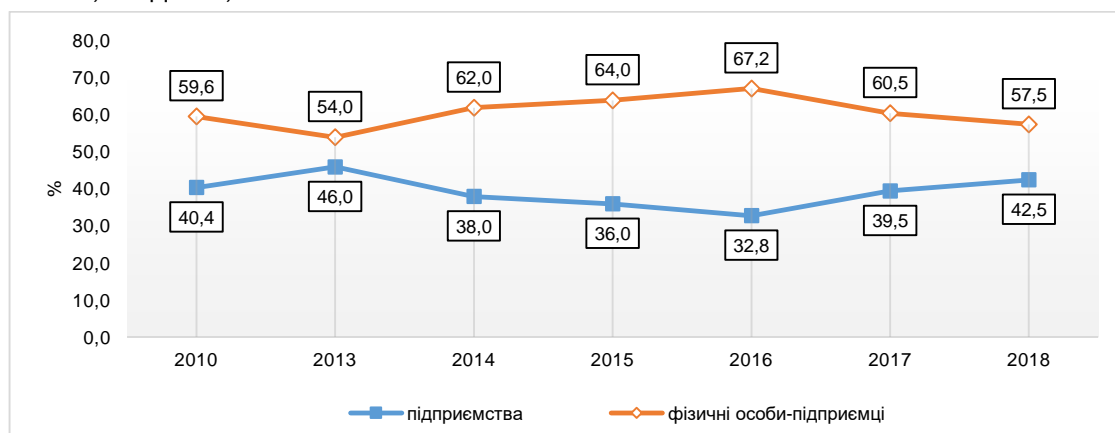

Рис. 2.2.2. Частка підприємств та фізичних осіб-підприємців у загальній кількості суб'єктів господарювання, які діяли у секторі фінансових послуг у 2010 р. та 2013-2018 рр., %*

*Джерело: складено автором за даними⁵⁷

**з урахуванням діяльності банків

Загалом, за нашими підрахунками, у 2018 р. обсяг тіньового прибутку підприємств сектору фінансових послуг України склав 27,5 млрд грн (+9,4 млрд грн, порівняно із 2013 р.), внаслідок чого бюджетом країни було недоотримано 4,9 млрд грн податку на прибуток (+1,5 млрд грн, порівняно із 2013 р.).

Тіньова діяльність у секторі фінансових послуг оцінимо у розрізі її наступних підвидів:

- 1) прихована – законна економічна діяльність, яка приховується або применшується з метою ухилення від сплати податків;
- 2) неформальна – діяльність, яка не реєструється, а відтак, не підлягає оподаткуванню;
- 3) нелегальна – діяльність, заборонена законом (привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем; хабарництво, одержання неправомірної вигоди тощо).

Чи не найвагомішою складовою тіньової економіки у секторі фінансових послуг є *ухилення від оподаткування*, тобто *свідоме приховування/заниження прибутків, отриманих від ведення економічної діяльності*. Загалом по підприємствах України зазначений показник у 2018 р. на думку аналітиків Київського міжнародного інституту соціології⁵⁸ становив 56,7% від загального обсягу тіньової економіки. Відтак, збільшення рівня тінізації у значній мірі пов'язується збільшенням кількості збиткових підприємств та/або зменшенням кількості прибуткових підприємств.

Високе податкове навантаження на підприємства легального сектору фінансових послуг обумовлює їх не вигідне з економічної точки зору становище, порівняно з підприємствами, які використовують у своїй діяльності «тіньові схеми». Завдяки несплаті податків діяльність зазначених підприємств може характеризуватися вищою рентабельністю, порівняно із

⁵⁷ Діяльність суб'єктів господарювання у 2018 р.: статистичний збірник. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/publ9_u.htm.

⁵⁸ Тіньова економіка в Україні. Результати дослідження 2019 року. URL: http://kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=897&page=1&fbclid=IwAR1GSrnl6l4vk1GZE4QR9yekDt_C_NMIXJ-eA0mWArZpSC3DsCgwPsZ7unw

підприємствами легального сектору. Як наслідок, вони мають тимчасові привілеї при розподілі капіталів та робочої сили⁵⁹.

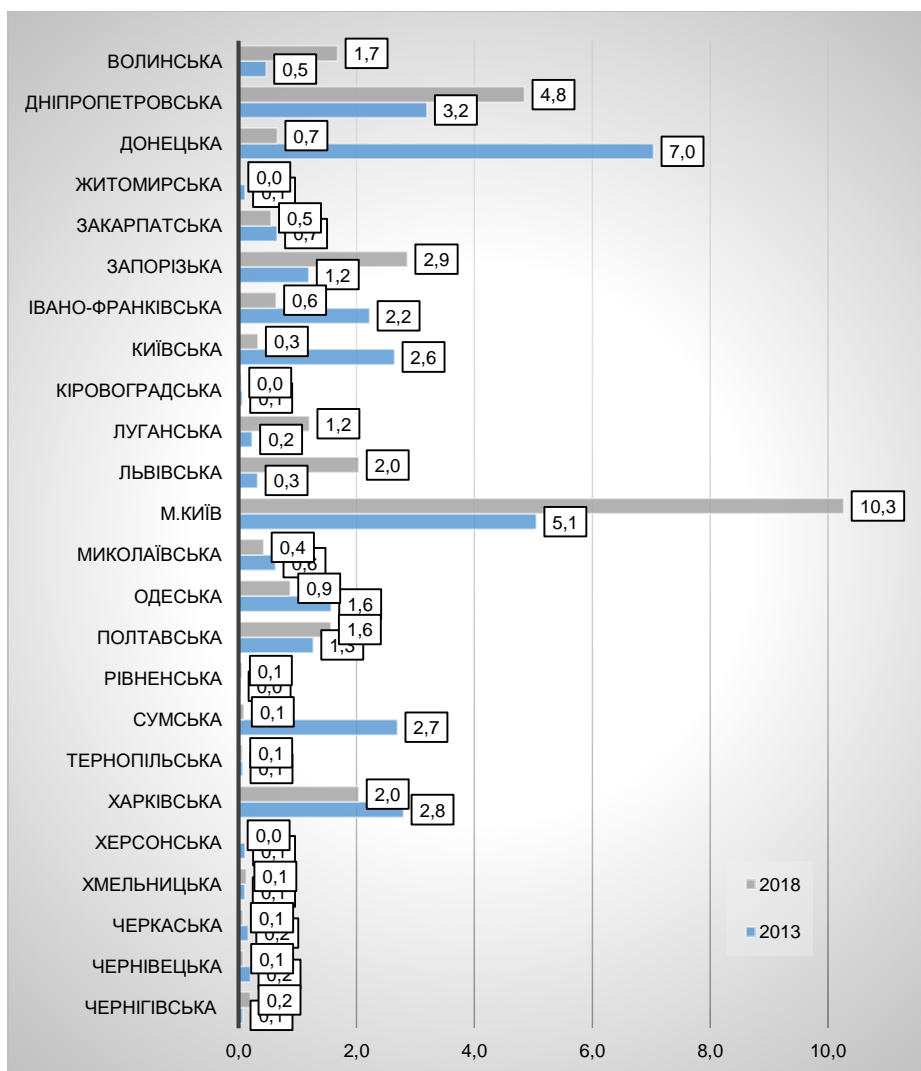

Рис. 2.2.3. Обсяг тіньового прибутку підприємств сектору фінансових послуг (без урахування діяльності банків) регіонів України у 2013 р. та 2018 р., млн грн*

*Джерело: розраховано автором⁶⁰

Прикладом тут може слугувати використання виключно готівкової оплати товарів/послуг, які надаються суб'єктами бізнесу. У цьому випадку підприємство при купівлі-продажу товарів/послуг не надає клієнту товарного чеку, а відтак, і не сплачує податки. За даними компанії Mastercard⁶¹ такі «схеми» у своїй діяльності у 2018 р. використовувало близько 62% суб'єктів малого та середнього бізнесу, а розмір «тіньової готівки» склав приблизно 14,4% від ВВП (≈512 млрд грн).

На ринку страхових послуг однією з типових є схема ухилення від сплати податків страховими компаніями, коли реально діючі підприємства-вигодонабувачі перераховують безготівкові грошові кошти за нібито надані послуги страхування і перестраховування на рахунки транзитних страхових компаній, які, у свою чергу, перераховують кошти на рахунки фіктивних страхових компаній, що підконтрольні учасникам «конвертаційного» центру. Надалі гроші переводяться у готівку, у тому числі через рахунки підставних фізичних осіб⁶².

⁵⁹ Звіт про тіньову економіку 2014 р. URL: <https://www.slideshare.net/andrewvodiany/ss-63702610>.

⁶⁰ Валовий регіональний продукт у 2018 році. Статистичний збірник. – К.: Державна служба статистики України, 2020. – 150 с.

⁶¹ Дослідження тіньової економіки в Україні встановило, яка частка від ВВП перебуває в тіні. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-tiniova-ekonomika/30440013.html>

⁶² Сергій Білан розповів про найбільш поширені правопорушення в кредитно-фінансовій сфері (опубліковано 06.12.2016). URL: <http://sfs.gov.ua/media-tsentr/novini/276972.html>

Варто наголосити, за оцінкою аналітиків у розвинутих країнах світу в 52% випадків саме зростання податкового тягаря та розміру внесків на соціальне забезпечення є причиною «відходу» бізнесу у тінь⁶³. А за підрахунками ГО «Центр політико-правових досліджень»⁶⁴ в Україні через ухилення від сплати податків у секторі фінансових послуг вітчизняний бюджет щорічно втрачає приблизно 35 млрд грн.

Суб'єктами *неформальної діяльності у фінансовій сфері* можуть бути, наприклад, наймані працівники, які вимушені здійснювати діяльність, що не реєструється, приховувати додаткові прибутки, зокрема, у зв'язку із високим навантаженням на фонд оплати праці. Відтак, ця діяльність значною мірою пов'язана й з тінізацією ринку праці загалом як первинної ланки тіньової економіки. Так, за даними⁶⁵ у 2016 р. в секторі фінансових послуг:

- частка працівників, яким було оплачено менше 50% робочого часу становила 4,3% (-13 в.п., порівняно із 2015 р.);
- частка працівників, які отримували заробітну плату, меншу ніж мінімальна заробітна плата, становила 2,5% (+1,3 в.п., порівняно із 2015 р.);
- частка працівників, які отримували заробітну плату близьку до мінімальної заробітної плати, становила 2,7% (-0,4 в.п., порівняно із 2015 р.).

Таким чином, аналітики⁶⁶ припускають, що у 2016 р. 9,5% працівників фінансового сектору (-12,1 в.п., порівняно із 2015 р.) ймовірно відпрацьовували більше, ніж 50% робочого часу та отримували частину заробітної плати «у конверті», тобто декларували свою працю лише частково.

Загалом, дослідження причин, що сприяють розвитку неформальних трудових відносин в економіці України, проведене центром Разумкова⁶⁷, засвідчило, що причинами відходу у «тінь» найперше є репресивний характер системи оподаткування та високе податкове навантаження; низька заробітна плата в легальному секторі; високі соціальні зобов'язання, які лягають на підприємства та організації, та бажання уникнути дотримання соціальних стандартів, запроваджених державою.

Суб'єктами неформальної діяльності у секторі фінансових послуг є також домогосподарства, які здійснюють між собою передачу певних коштів та інших матеріальних цінностей неофіційними (неформальними) каналами. Здебільшого такі операції пов'язані з тимчасовою або постійною міграцією населення та здійснюються домогосподарствами з-за кордону на користь вітчизняних домогосподарств. Так, якщо у 2010 р. неформальними каналами в Україну надходило 26,3% (777 млн дол. США)⁶⁸ приватних грошових переказів, то у 2018 р. відповідний показник становив 48,9%, а у 2019 р. – 49,7% (відповідно 5436 млн дол. США та 5977 млн дол. США)⁶⁹.

Загалом тінізація ринку праці у секторі фінансових послуг, як і в економіці загалом, негативно позначаються на розмірах страхових внесків до Пенсійного фонду, фондів соціального страхування та обсягах надходжень до бюджету, що негативно впливає на стабільність системи державних фінансів та солідарної пенсійної системи, стримують нагромадження коштів накопичувальної складової пенсійної системи та розвиток її інвестиційного потенціалу. З іншого боку, маніпуляції з розміром офіційних доходів дозволяють

⁶³ Пічугіна Ю. В. Специфіка функціонування тіньової економіки ЄС / Ю. В. Пічугіна, А. В. Чорна. Миколаїв: Миколаївський національний університет ім. В. Сухомлинського, №5, 2015. - С. 72.

⁶⁴ Тіньова економіка: оцінити обсяги – неможливо, скоротити – реально. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/2879075-tinova-ekonomika-ociniti-obsagi-nemozливо-skorotiti-realno.html>

⁶⁵ Незадекларована праця в Україні: форми прояву, масштаби та шляхи її подолання: звіт. URL: https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_dialogue/---lab_admin/documents/projectdocumentation/wcms_630069.pdf

⁶⁶ Там само.

⁶⁷ Інституційне середовище неформальних трудових відносин в Україні: масштаби, динаміка, наслідки: аналітична доповідь. URL: https://razumkov.org.ua/uploads/article/2019_Zaynat.pdf

⁶⁸ У 2010 р. лівова частка приватних грошових переказів в Україну здійснювалася через коррахунки банків (50,5%) та міжнародні платіжні системи (36,2%).

⁶⁹ Розраховано автором за даними: Статистика зовнішнього сектору України за методологією 6-го видання "Керівництва з платіжного балансу та міжнародної інвестиційної позиції" (МБФ, 2009). URL: https://bank.gov.ua/files/ES/Perekaz_y.pdf

нелегально працюючим та працюючим, що отримують частку заробітної плати «у конвертах», необґрунтовано отримувати від держави соціальну підтримку, що може негативно позначитися на результативності вирішення завдань реформи системи соціальної підтримки⁷⁰.

Нелегальна (протиправна) діяльність у фінансовій сфері. Економічний парадокс українських реалій полягає в тому, що нелегальна (протиправна) діяльність є складовою звичайної підприємницької діяльності у фінансовому секторі. Більше того, сьогодні спостерігається симбіоз тіньової діяльності у зазначеному секторі із владними структурами (Додаток 2.2.3). Так, за даними Держаної служби фінансового моніторингу України⁷¹ у 2018 р. із 420 матеріалів щодо протиправних фінансових операцій, пов'язаних з діяльністю «конвертаційних» центрів та підприємств з ознаками фіктивності, задіяних у легалізації (відмиванні) доходів, одержаних злочинним шляхом, фігурантами 53,6% матеріалів були державні службовці різного рангу, 18,6% – члени уряду, 6,7% – депутати Парламенту.

У 2019 р. 52,2% вчинених кримінальних правопорушень у секторі фінансових послуг класифікувалася як «тяжкі злочини», а 42,8% злочинів – були злочинами проти власності⁷².

Упродовж 2017-2019 рр. у секторі фінансових послуг лівова частка правопорушень була вчинена підприємствами групи 64.9 «Надання інших фінансових послуг, крім страхування та пенсійного забезпечення» (табл. 2.2.1). Сюди, зокрема, включаються підприємства, які надають послуги, пов'язані із розміщенням фінансових коштів (крім надання позик) – факторингові послуги, оформлення свопів, опціонів та інших хеджінгових операцій.

Цікавою є статистика щодо вчинення кримінальних правопорушень підприємствами групи 64.3 «Трасти, фонди та подібні фінансові суб'єкти»⁷³ у 2016 р. Так, якщо зазначеними підприємствами було вчинено лише 0,5% кримінальних правопорушень від загальної кількості правопорушень у секторі фінансової та страхової діяльності, то частка матеріальних збитків, завданих цими правопорушеннями становила 40,4% (70,8 млн грн) від загальної суми матеріальних збитків, завданих правопорушеннями у досліджуваному секторі. В даному контексті найбільш поширеною тіньовою фінансовою операцією є заснування злочинними групами інвестиційної фірми (трастового товариства, пенсійного фонду, страхової компанії тощо) на принципах «фінансової піраміди» з наступним заволодінням коштами вкладників.

Чимала частка кримінальних правопорушень у секторі фінансових послуг припадає на підприємства групи 64.1 «Грошове посередництво»⁷⁴ – від 22,2% у 2016 р. до 35,2% – у 2019 р. При цьому, частка матеріальних збитків, завданих цими правопорушеннями становила 2,6% від загальної суми матеріальних збитків, завданих правопорушеннями у досліджуваному секторі у 2016 р. та зросла до 22,8% у 2018 р. (у 2019 р. – 1,8%).

⁷⁰ Тищук Т., Іванов О. Щодо пріоритетних напрямів детінізації економіки України: аналітична записка. URL: <https://niss.gov.ua/en/node/801>.

⁷¹ Звіт Державної служби фінансового моніторингу України за 2018 рік. URL: https://finmonitoring.in.ua/wp-content/uploads/2019/04/SDFM_AnnualReport_2018.pdf

⁷² Зокрема: шахрайство; привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем; незаконне привласнення особою знайденого або чужого майна, що випадково опинилося у неї та ін.

⁷³ Цей клас включає юридичні особи, створені задля об'єднання цінних паперів або інших фінансових активів без управління від імені акціонерів або бенефіціаріїв. Портфелі цінних паперів оформлюють з метою досягнення певних інвестиційних характеристик, таких як диверсифікація, інвестиційний ризик, ставка прибутковості та зміна рівня цін. Такі одиниці одержують відсотки, дивіденди та інші доходи від власності, але в них майже немає найманого персоналу та ніякого доходу з продажу послуг.

Даний клас включає: інвестиційні фонди відкритого та закритого типів; пайові інвестиційні фонди; довірчу власність, майновий інтерес у нерухомості або агентські рахунки, якими управляють від імені бенефіціаріїв відповідно до умов угоди про заснування трасту, заповіти або договори про посередництво.

⁷⁴ Ця група включає одержування коштів у формі перевідних депозитів (депозитів до запитання), тобто засобів, що мають певне грошове вираження і надходять на нерегулярній основі з нефінансових джерел, крім діяльності центрального банку. Сюди входить: випуск грошей в обіг і регулювання грошово-кредитної політики країни; регулювання та контроль над грошовою масою в обігу; відкриття депозитів, що їх використовують для взаємозаліку між фінансовими інститутами; контроль банківських операцій; зберігання валютних резервів країни; роль банкіра для уряду.

Грошове посередництво зазвичай здійснюють фінансові установи, крім центрального банку, такі як: комерційні банки; ощадні банки; кредитні спілки. Цей клас також включає: діяльність, пов'язану з виконанням доручень щодо поштових безготівкових переказів, банківських операцій, у тому числі розрахунково-касове обслуговування населення, включаючи виплату державних пенсій та грошових допомог, іншу фінансову діяльність, що здійснюється операторами поштового зв'язку; надання житлових кредитів спеціалізованими кредитними установами; здійснення готівкових переказів.

Таблиця 2.2.1

Інформація про кримінальні правопорушення, вчинені на підприємствах сектору фінансової та страхової діяльності у 2016-2019 рр.

Показники	Роки															
	2016				2017				2018				2019			
	Обліковано кримінальних правопорушень		Матеріальні збитки, завдані вчиненням кримінальних правопорушень		Обліковано кримінальних правопорушень		Матеріальні збитки, завдані вчиненням кримінальних правопорушень		Обліковано кримінальних правопорушень		Матеріальні збитки, завдані вчиненням кримінальних правопорушень		Обліковано кримінальних правопорушень		Матеріальні збитки, завдані вчиненням кримінальних правопорушень	
	всього, од.	% до загальної кількості правопорушень у секторі фінансової та страхової діяльності	сума матеріальних збитків, всього, млн. грн.	% до загальної суми матеріальних збитків, завданих правопорушеннями у секторі фінансової та страхової діяльності	всього, од.	% до загальної кількості правопорушень у секторі фінансової та страхової діяльності	сума матеріальних збитків, всього, млн. грн.	% до загальної суми матеріальних збитків, завданих правопорушеннями у секторі фінансової та страхової діяльності	всього, од.	% до загальної кількості правопорушень у секторі фінансової та страхової діяльності	сума матеріальних збитків, всього, млн. грн.	% до загальної суми матеріальних збитків, завданих правопорушеннями у секторі фінансової та страхової діяльності	всього, од.	% до загальної кількості правопорушень у секторі фінансової та страхової діяльності	сума матеріальних збитків, всього, млн. грн.	% до загальної суми матеріальних збитків, завданих правопорушеннями у секторі фінансової та страхової діяльності
Фінансова та страхова діяльність	4983	---	175,1	---	4624	---	31,5	---	3203	---	30,5	---	3203	---	665,9	---
грошове посередництво	1104	22,2	4,6	2,6	1271	27,5	3,7	11,7	1127	35,2	6,9	22,8	1127	35,2	11,8	1,8
діяльність холдингових компаній	5	0,1	0,0	0,0	3	0,1	0,0	0,0	1	0,0	0,0	0,0	1	0,0	0,0	0,0
трасти, фонди та подібні фінансові суб'єкти	24	0,5	70,8	40,4	10	0,2	0,1	0,3	17	0,5	0,0	0,0	17	0,5	0,0	0,0
надання інших фінансових послуг, крім страхування та пенсійного забезпечення	3420	68,6	90,7	51,8	2746	59,4	25,0	79,5	1729	54,0	18,1	59,3	1729	54,0	653,8	98,2
страхування, перестрахування та недержавне пенсійне забезпечення, крім обов'язкового соціального страхування	137	2,7	0,0	0,0	185	4,0	0,0	0,1	137	4,3	2,9	9,6	137	4,3	0,1	0,0
допоміжна діяльність у сферах фінансових послуг і страхування	293	5,9	9,0	5,2	409	8,8	2,6	8,4	192	6,0	2,5	8,3	192	6,0	0,2	0,0

*Джерело: складено автором за даними⁷⁵

⁷⁵ Офіційний сайт Генеральної прокуратури України. Статистична інформація про стан злочинності та результати прокурорсько-слідчої діяльності. URL: https://old.gp.gov.ua/ua/stst2011.html?dir_id=113655&libid=100820.

У сфері грошового посередництва упродовж досліджуваного періоду левову частку правопорушень було вчинено комерційними та ощадними банками, а також кредитними спілками (клас 64.19 «Інші види грошового посередництва») – у 2019 р. 78,5% від загальної кількості кримінальних правопорушень, вчиненими у сфері грошового посередництва, а у 2018 р. – 80,3%.

Іншим видом нелегальної (протиправної) діяльності у фінансовій сфері є *непродуктивний вплив (вивезення) фінансових ресурсів* – переміщення через державний митний кордон активів (коштів), що походять із джерел в економіці цієї країни, а також розміщення за кордоном активів, що належать її резидентам (незалежно від країни походження ресурсів), якщо з переміщених сум не були сплачені податки, збори (обов'язкові платежі) або в державі існує дефіцит інвестицій, який перевищує гранично допустимий рівень. Так, у 2016 р. рівень непродуктивного впливу (вивезення) фінансових ресурсів за межі України становив 9,6% від ВВП (+2,3 в.п., порівняно із відповідним показником 2011 р.), або 13,2% від обсягу експорту товарів та послуг (+8,5 в.п., порівняно із відповідним показником 2011 р.)⁷⁶. Отже, непродуктивний вплив (вивезення) фінансових ресурсів впродовж вказаного періоду характеризувалася тенденцією до зростання. Однак, починаючи із 2017 р. на фоні активізації кількості злочинів у цій сфері (їх моніторинг здійснювався Державною службою статистики України та Національним банком України) в країні було припинено ведення реєстру відповідної звітності.

У секторі фінансових послуг останніми роками набувають поширення *злочинні дії, пов'язані із отриманням неконтрольованих прибутків за допомогою платіжних систем, а також використання платіжних карток*. Так, сьогодні пластикові картки активно використовуються для повернення в Україну валютних коштів, які незаконно акумулюються у банках закордоном. При цьому, спектр використання пластикових карток у протиправних цілях дуже широкий. Такі злочини відрізняються від традиційних більш високою латентністю разом з простотою їх скоєння в умовах існування об'єктивних правових перешкод щодо ділового контролю таких фінансових потоків з боку правоохоронних органів. Не менш вагомим чинником існування та розповсюдження зазначеного явища є відсутність достатнього досвіду боротьби з ним⁷⁷.

Неосучаснена (неефективна) система аналізу інформації про підозрілі фінансові операції; неналежне виявлення та санкціонування підозрілих фінансових операцій національних публічних діячів; неналежне виявлення та неналежне нівелювання чинників тінізації та офшоризації фінансової системи; високий обіг готівки; відтік фінансового капіталу з країни⁷⁸ – це одні з найбільш загрозливих проблем вітчизняного сектору фінансових послуг в контексті загрози подальшого розаїтку *діяльності транзитно-конвертаційних груп (так званих «конвертаційних» центрів) та підприємств з ознаками фіктивності, задіяних у легалізації (відмиванні) доходів, одержаних злочинним шляхом*. Так, якщо у 2013 р. Державною службою фінансового моніторингу України направлено до правоохоронних органів 207 матеріалів щодо фінансових операцій, пов'язаних із легалізацією коштів, то у 2018 р. – 420 матеріалів⁷⁹. При цьому, сума згаданих протиправних фінансових операцій становила 277,8

⁷⁶ Августин Р. Пріоритети та механізми системної детінізації економіки України: дис. ... док.екон.наук: 08.00.03 – економіка та управління національним господарством. Львів, 2018. 480 с.

⁷⁷ Там само.

⁷⁸ Звіт про проведення національної оцінки ризиків у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, та фінансуванню тероризму. URL: https://finmonitoring.in.ua/wp-content/uploads/2017/02/zvit_nor.pdf

⁷⁹ Звіт Державної служби фінансового моніторингу України за 2013 рік. URL: https://fiu.gov.ua/assets/userfiles/0350/zvity/zvit_2013_compressed.pdf

млрд грн. У 2019 р. відповідні показники становили 211 матеріалів на загальну суму 41,8 млрд грн.

До найбільш розповсюджених фінансових операцій з точки зору легалізації (відмивання) доходів належать готівкові фінансові операції, а також фінансові операції, пов'язані із зовнішньоекономічною діяльністю; поповненням рахунків новостворених підприємств; одержанням/наданням фінансової допомоги; операції, які проводяться високо ризиковими клієнтами (публічними особами); розкрадання кредитів рефінансування НБУ. Інструментами, які найчастіше використовуватися задля легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, є електронний банкінг, приват-банкінг, а також розрахунки за міжнародними торговельними операціями.

Розмір «вигоди» конвертаційних центрів у 2014-2015 рр. складав 7-9% від конвертованої суми. Сьогодні вартість таких послуг складає 11-12%⁸⁰.

При цьому, останніми роками дещо змінилися схеми з отримання незаконних готівкових коштів. Якщо раніше конвертаційні центри отримували готівку здебільшого в одному банку, який спеціально займався переведенням коштів у готівку, то нині для цього використовують рахунки багатьох суб'єктів господарювання, відкриті у декількох банках, а готівку знімають невеликими сумами (до 150 тис. грн) не тільки через каси банків, а й через банкомати. Крім того, її отримують у суб'єктів господарювання, які займаються реалізацією торгово-матеріальних цінностей за готівкові кошти без відображення в обліку підприємства. Загалом, у 2017 р. податковою міліцією України було ліквідовано 65 конвертаційних центрів (обсяг «проконвертованих» коштів – 13,5 млрд грн)⁸¹, а у 2018 р. – 55 конвертаційних центрів (обсяг «проконвертованих» коштів – 12,1 млрд грн)⁸².

До інших видів тінювих операцій у секторі фінансових послуг належать:

1. Фінансові операції, пов'язані із розкраданням/привласненням бюджетних коштів та інших державних активів. Зокрема, це: перерахування бюджетних коштів на рахунки фізичних осіб з подальшим обготівковуванням; використання новостворених підприємств для отримання бюджетних коштів; використання компаній-нерезидентів з ознаками фіктивності; закупівля товарів та послуг за завищеними цінами, у тому числі із залученням компаній-нерезидентів; проведення безтоварних операцій; розпорошування державних коштів між пов'язаними суб'єктами господарювання. Основними інструментами, які використовуються при вчиненні вище названих злочинів є: договори фінансової допомоги (позики), готівка, депозити, платіжні картки та ін. Загальна сума завданих збитків вчиненням вказаних злочинів у 2018 р. становила 3,5 млрд грн, а у 2019 р. – 1,6 млрд грн.

2. Використання вексельних та карткових розрахунків для легалізації доходів та отримання готівкових коштів.

3. Фінансові операції, пов'язані з незаконним виведенням грошових коштів за кордон. Зокрема, це операції з цінними паперами, у тому числі перерахування валютних коштів на користь нерезидентів в оплату за акції вітчизняних підприємств. При перерахуванні валютних коштів за межі України у незаконних схемах задіюються підприємства – резиденти-покупці, які купують пакети акцій вітчизняних підприємств-продавців в іноземних компаній. Оплата при цьому здійснюється прямим перерахуванням коштів на рахунки нерезидентів, відкриті в іноземних банках або офшорних філіях комерційних банків-резидентів України. Загалом, за

⁸⁰ Сергій Білан розповів про найбільш поширені правопорушення в кредитно-фінансовій сфері (опубліковано 06.12.2016). URL: <http://sfs.gov.ua/media-tsentri/novini/276972.html>

⁸¹ Ми бачимо, як змінилися схеми з отримання готівкових коштів. Інтерв'ю Сергія Білана журналу «Вісник. Рейтинг». 13.10.2018 р. URL: <http://sfs.gov.ua/media-tsentri/zmi/354391.html>

⁸² Звіт Державної фіскальної служби України за 2018 рік. URL: <http://sfs.gov.ua/diyalnist/plani-ta-zviti-roboti/237691.html>

підрахунками ГО «Центр політико-правових досліджень»⁸³ у зв'язку із використанням вітчизняним бізнесом «офшорних схем» український бюджет щорічно втрачає приблизно 65 млрд грн.

4. Кіберзлочинність. Найбільш уразливими для кіберзлочинів у фінансовому секторі (насамперед, банківському) є онлайн послуги або послуги віддаленого доступу клієнтів до власних рахунків у банках, електронні гаманці з «прив'язаними» до них картковими рахунками. Випадки викрадення коштів з рахунків клієнтів банківських установ постійно зростають. За результатами здійсненого аналізу інформації про фінансові операції, що можуть бути пов'язані з несанкціонованим втручанням до банківських систем з метою заволодіння коштами шахрайським шляхом, у 2013 р. до правоохоронних органів направлено 262 узагальнених матеріали. Банківськими установами надано Держфінмоніторингу України інформацію про 389 спроб несанкціонованого списання коштів з рахунків клієнтів банку. Спроби несанкціонованого втручання було здійснено у 86 банках України.

5. Фінансові операції, пов'язані з придбанням активів за рахунок незаконно отриманих коштів.

6. Фінансові операції зі низько ліквідними цінними паперами та борговими зобов'язаннями. Поширеними є схеми конвертації грошових коштів шляхом придбання «технічних» цінних паперів у фіктивних підприємств.

7. Фінансові операції, пов'язані з діяльністю фінансових пірамід, тобто організацій, що залучають грошові кошти під гарантування високої прибутковості вкладень, що перевищує ринковий рівень, або низької ставки запозичень. Такі операції притаманні здебільшого ринку приватних інвестицій.

8. Фінансові операції, пов'язані з фінансуванням тероризму та сепаратизму. Так, незважаючи на припинення економічного співробітництва між Україною та Росією, у 2019 р. остання була лідером з-поміж країн, у які здійснювалися грошові перекази з нашої держави. Загалом, у 2019 р. через вітчизняні та іноземні системи переказу коштів до Росії надійшло 123,4 млн дол. США що складає 31% від загального обсягу здійснених грошових переказів з України⁸⁴ (у 2018 р. – 36%)⁸⁵.

Отже, реформа фінансової системи України не завершена, а сектор фінансових послуг і надалі лишається одним із найбільш проблемних з точки зору стабільності розвитку та поширення тіньової діяльності. Тінізація, в свою чергу, зумовлює зниження рівня економічної активності населення у фінансовому секторі, спад виробництва, зниження фінансової безпеки держави загалом. Відтак, сьогодні актуалізується необхідність пошуку шляхів, з одного боку – детінізації сектору фінансових послуг, а з іншого – створення умов для ефективної діяльності у легальній економіці, ключовими з яких, на наш погляд, мають бути:

1) стимулювання безготівкових електронних розрахунків, що сприятиме зниженню рівня так званої «пасивної» тіньової економіки, тобто такої, ініціатором та вигодонабувачем у якій є надавач послуг/продавець товару. Адже європейський досвід свідчить, що збільшення частки безготівкових платежів удвічі призводить до зниження рівня тіньової економіки на 0,6-3,7% від ВВП, а доходи держави збільшуються на 0,1-0,8% від ВВП⁸⁶;

⁸³ Тіньова економіка: оцінити обсяги – неможливо, скоротити – реально. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/2879075-tinova-ekonomika-ociniti-obsagi-nemozливо-skorotiti-realno.html>

⁸⁴ Розраховано автором за даними Обсяг переказів в межах України у 2019 році зріс майже на 40%. URL: <https://bank.gov.ua/news/all/obsyag-perekaziv-v-mejah-ukrayini-u-2019-rotsi-zris-mayje-na-40>.

⁸⁵ Вінничук Ю. Найпопулярніші платіжні системи України. URL: https://biz.censor.net.ua/resonance/3121553/nayipopulyarnsh_platjn_sistemi_ukrani

⁸⁶ Ernst & Young оцінила розмір тіньової економіки України в 23,8% від ВВП. URL: https://lb.ua/economics/2020/02/17/450155_ernst_young_otsenila_razmer_tenevoy.html

2) створення сприятливих податкових умов для ведення діяльності у секторі фінансових послуг, зокрема, шляхом стабілізації законодавчого регулювання системи оподаткування, спрощення системи справляння податків, підвищення ефективності діяльності з адміністрування податків. Особливо дієвими будуть ці заходи в умовах формування політики мінімізації негативного впливу пандемії COVID-19 на економіку загалом та сектор фінансових послуг зокрема;

3) скорочення розриву між рівнем ставок за депозитами і кредитами, зниження рівня ставок в економіці в цілому, що дозволить зробити процедуру кредитування більш доступною для населення та бізнесу;

4) підвищення монетарної дисципліни, насамперед, шляхом забезпечення стабільності умов на фінансовому ринку через моніторинг та посилення контролю за діяльністю фінансових посередників;

5) посилення контролю за фінансовими ринками в частині протидії непродуктивному відтоку капіталу через схемні установи; визначення чітких заходів впливу для адекватного і своєчасного реагування НБУ на порушення з метою забезпечення захисту прав споживачів та кредиторів фінансової установи. В цьому контексті актуальним є прийняття: по-перше, Проекту Закону про внесення змін до статті 62 Закону України «Про банки і банківську діяльність» щодо забезпечення доступу центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну податкову політику, до банківської таємниці, який із вересня 2020 р. перебуває на розгляді у Верховній Раді України, а по-друге – Положення про застосування Національним банком України заходів впливу у сфері державного регулювання діяльності на ринку небанківських фінансових послуг (станом на вересень 2020 р. перебуває на етапі громадського обговорення);

6) протидія кіберзлочинності: виявлення незаконної онлайн-діяльності, запобігання та захист від кібератак, спрямованих на електронні банківські системи, боротьба зі злочинами, що впливають на фінансову інфраструктуру та інформаційну систему;

7) розширення фінансової інклюзії, зокрема, шляхом впровадження стандартів ринкової поведінки фінансових установ, розкриття інформації про фінансові продукти, цільові програми для підвищення фінансової грамотності населення; посилення захисту прав споживачів; стимулювання розвитку платіжної інфраструктури для безготівкових операцій; розширення і вдосконалення системи гарантування вкладів тощо;

8) стимулювання та розвиток інновації у секторі фінансових послуг: розвиток системи віддаленої ідентифікації BankID, створення платформи для краудфандингу та венчурного капіталу, а також регуляторних «пісочниць» за типом sandbox, запровадження нових технологій для платежів та переказів, розширення доступу учасників фінансових ринків до публічних реєстрів, розвиток big data, blockchain та хмарних технологій;

9) стимулювання попиту на робочу силу.

Отже, реальне скорочення тіньової діяльності у секторі фінансових послуг може відбутися за умови зменшення витратності та зростання ефективності легальної діяльності, створення паритетних умов для функціонування різноманітних форм бізнесу у фінансовій сфері. Ключовою умовою такого перетворення має бути послаблення фіскального тиску на легальну економіку, що створить мотивацію переведення тіньових операцій на легальні засади.

2.2.1. Страхові послуги

Сектор страхування, перестраховування та недержавного пенсійного забезпечення⁸⁷ (далі – сектор страхових послуг) відіграє важливу роль в економіці, забезпечуючи захист і безпеку держави та впливаючи на рівень її соціально-економічного розвитку. В Україні сектор страхових послуг представлений страховими компаніями⁸⁸ та недержавними пенсійними фондами. Останні разом із компаніями зі страхування життя (СК «Life») надають послуги населенню в рамках системи недержавного пенсійного забезпечення.

Значення сектору страхових послуг зростає не тільки з огляду на його внесок у формування третього рівня пенсійної системи України, але й в сьогоденні умовах глобальної пандемії коронавірусу, коли більшість громадян залишаються «сам на сам» із цією проблемою та потребують страхового захисту. Зазначимо, що страхові компанії (СК «non-Life») оперативно «зреагували» на потреби суспільства і вже сьогодні пропонують низку програм страхового захисту від Covid-19, в т. ч. при виїзді за кордон (при купівлі полісу туристичного страхування). Крім того, у Верховній Раді України зареєстровано Проект Закону про внесення змін до Закону України «Про туризм»⁸⁹, в якому пропонується введення обов'язкового страхування повернення наших туристів в Україну й оплата їх проживання, харчування під час вимушеного перебування за кордоном, що особливо актуально, враховуючи ризики при подорожах, що зумовлені всесвітньою пандемією Covid-19.

Сектор страхових послуг забезпечує залучення страхового капіталу у вигляді страхових премій, сплачених за продаж зобов'язань зі страхового захисту (страхових послуг). Оцінюючи розвиток сектору страхових послуг протягом 2013-2018 рр. (рис. 2.2.4), можемо стверджувати, що кількість підприємств, які працюють в страховій сфері щорічно зменшується. Незважаючи на це, обсяги реалізованих послуг (після незначного скорочення у 2014 р.) демонструють стабільне зростання (сумарний приріст за період 2013-2018 рр. складав 41,03%). Після кризи 2014-2015 рр. спостерігаємо також зростання обсягів активів підприємств даного сектору.

Зазначимо, що за обсягом зібраних страхових премій у валютному еквіваленті у 2018 р. страховий ринок України посів 60-е місце у світі (в 2017 р. – 61-е). За темпами зростання, як і роком раніше, увійшов у топ-10 найбільш динамічних ринків країн, що розвиваються⁹⁰. Разом з тим, на сьогоднішній день розвиток сектору стримує ряд факторів, зокрема у низки страхових компаній наявні проблеми з платоспроможністю та ліквідністю, немає чіткої бізнес-моделі, рівень управління ризиками та корпоративного управління є низьким. Усе це робить ринок непрозорим та неконкурентним⁹¹. Ситуація у діяльності пенсійних фондів є ще більш критичною: за п'ять років (з грудня 2013 р. по грудень 2018 р.) середньорічний чистий номінальний інвестиційний дохід (за вирахуванням витрат на оплату послуг) становив 9,6%. За той самий період середньорічний рівень інфляції сягнув 19,2%. Отже, учасники недержавних пенсійних фондів (НПФ) в середньому отримали від'ємний чистий інвестиційний дохід (з вирахуванням витрат на оплату послуг та інфляції) в розмірі -8,1% на рік. Такі низькі показники діяльності НПФ зумовлені багатьма причинами, а саме: несприятливою макроекономічною

⁸⁷ За КВЕД-2010: Розділ 65 «Страхування, перестраховування та недержавне пенсійне забезпечення, крім обов'язкового соціального страхування» включає андеррайтинг щорічної ренти, страхових полісів і страхових премій з метою створення фінансових активів, що будуть використовуватися для погашення майбутніх страхових вимог. Цей розділ включає забезпечення прямого страхування та перестраховування.

⁸⁸ Страхові компанії, які здійснюють ризикове страхування (СК «non-Life») та ті, що здійснюють страхування життя (СК «Life»).

⁸⁹ Проект Закону № 4162 про внесення змін до Закону України "Про туризм" та деяких інших законодавчих актів щодо основних засад розвитку туризму. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=70072

⁹⁰ Страховий ринок України покращив позиції у світовому рейтингу. URL: <https://minfin.com.ua/ua/2019/07/10/38369093/>

⁹¹ Біла книга. Майбутнє регулювання ринку страхування в Україні. НБУ. Київ, 2020. URL: <https://bank.gov.ua/ua/news/all/bila-kniga-maybutnye-regulyuvannya-rinku-strahuvannya>

ситуацією, відсутністю розвинутих ринків капіталу й надійних фінансових інструментів, низьким рівнем доходів населення та нерозумінням необхідності заощаджувати на пенсію, а також недостатнім пропагуванням важливості (навіть відсутністю інформації про існування) недержавних пенсійних схем⁹².

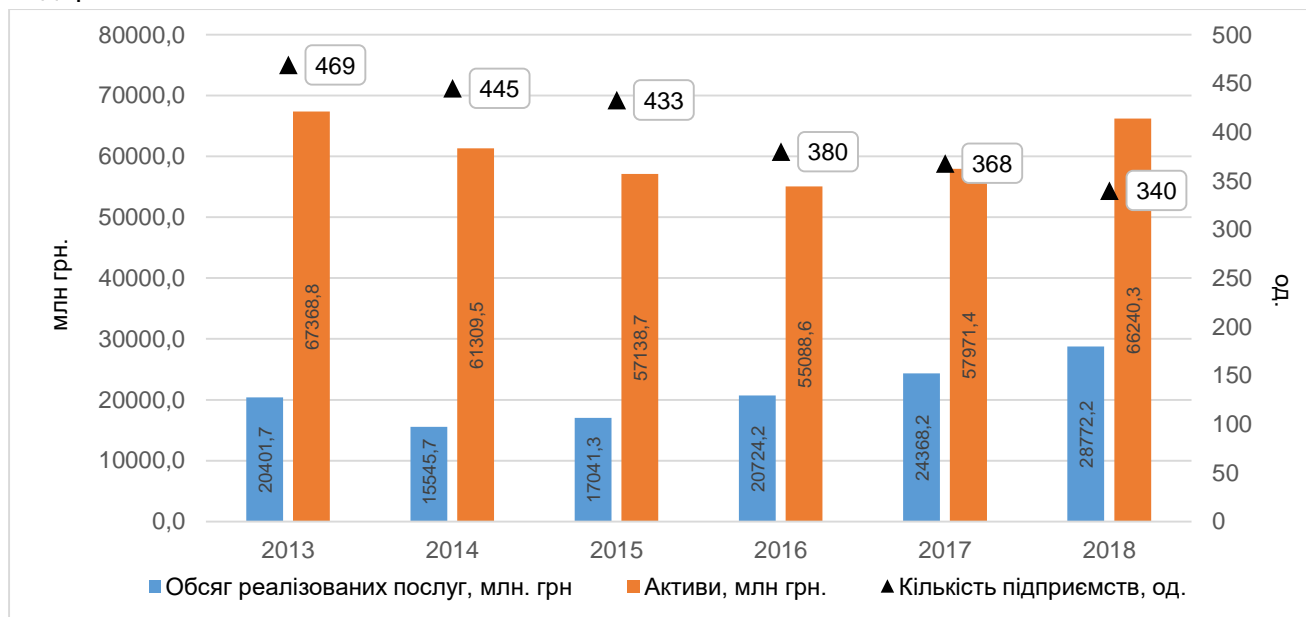

Рис. 2.2.4. Динаміка розвитку сектору страхових послуг в Україні протягом 2013-2018 рр.*

*Джерело: побудовано за⁹³

На нашу думку, ще одним фактором, що суттєво впливає на розвиток сектору страхових послуг в Україні, є його тінізація. Останні розрахунки Міністерства розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України рівня тінізації ВЕД «Фінансова та страхова діяльність» підтверджують уже традиційне антилідерство даного виду економічної діяльності серед інших видів діяльності за рівнем тінізації – 36% валової доданої вартості сектору у 2018 р.⁹⁴. Однак, як бачимо, на загальнодержавному рівні здійснюється оцінка тінізації ВЕД «Фінансова та страхова діяльність» в цілому і практично недослідженими залишаються проблеми тінізації сектору страхових послуг як одного із ключових сегментів у даному ВЕД.

За методом збитковості підприємств⁹⁵ нами було розраховано рівень тіньової економіки сектору страхових послуг в Україні та її регіонах у 2013 р. та 2018 р. (Додаток 2.2.1). Обмеженість отриманої від Державної служби статистики України статистичної інформації внаслідок її конфіденційності не дозволила здійснити оцінку рівня тінізації в секторі страхових послуг за усіма регіонами України. Як наслідок, розрахунків рівня тінізації було проведено лише щодо 10 регіонів у 2013 р. та 6 регіонів у 2018 р. Результати розрахунків показали зростання рівня тінізації за період 2013-2018 рр. як в цілому по Україні, так і в аналізованих регіонах (рис. 2.2.5). Найбільше зростання зафіксовано у Харківській області (на 14,18 в. п.), найменше - в Одеській обл. (всього 0,06 в.п.). Таке достатньо значне підвищення в Харківській обл. рівня тінізації сектору страхових послуг пояснюється зменшенням за аналізований період кількості прибуткових підприємств (з 19 до 10), внаслідок чого величина тіньового прибутку зросла в 3,3 р. (див. додаток 2.2.1).

⁹² Недержавне пенсійне забезпечення в Україні: оцінка та рекомендації. Проект USAID «Трансформація фінансового сектору». 2019. URL: http://www.fst-ua.info/wp-content/uploads/2019/07/Voluntary_Private_Pensions_in_Ukraine-Assessment_jul2019_ua.pdf

⁹³ Державна служба статистики України: веб-сайт. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

⁹⁴ Загальні тенденції тіньової економіки в Україні у 2019 р. URL: https://ucap.io/wp-content/uploads/2020/06/1_shadow_2019.pdf

⁹⁵ Методичні рекомендації розрахунку рівня тіньової економіки: Наказ Міністерства економіки України від 18.02.2009р. № 123. URL: <https://www.me.gov.ua/LegislativeActs/Detail?lang=uk-UA&id=4bb297a0-c900-404f-8c6f-5f76f18b1503>

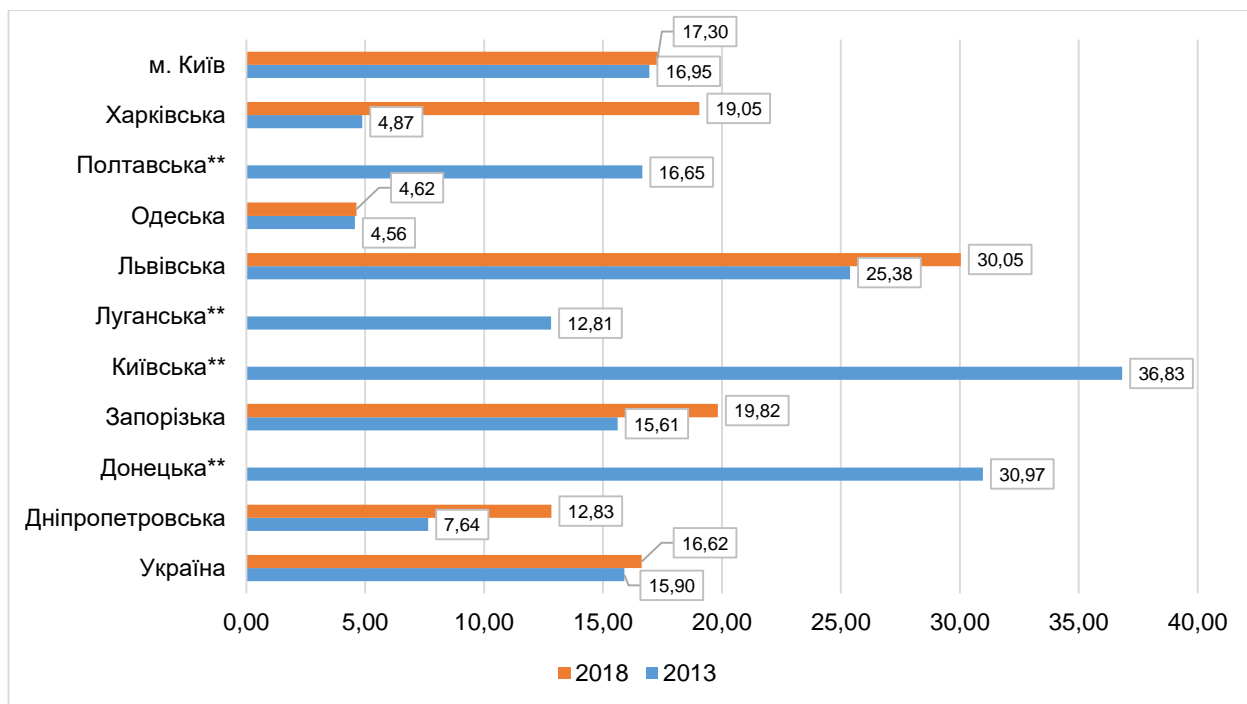

Рис. 2.2.5. Рівень тінізації сектору страхових послуг в регіонах України у 2013 р. та 2018 р., % від обсягу ВДВ ВЕД «Фінансова та страхова діяльність»*

*Джерело: розраховано та побудовано за⁹⁶

**Примітка: за даними регіонами України інформація для здійснення розрахунків у 2018 р. була відсутня

Ключова роль у наданні послуг в секторі страхових послуг покладена на страхові компанії, які, виконуючи низку важливих функцій щодо захисту населення, суб'єктів господарювання та державних структур від багатьох ризиків та небезпек, забезпечують формування інвестиційних ресурсів для фінансування пріоритетних напрямів економічного розвитку та пенсійних виплат громадянам після виходу на пенсію в рамках недержавного пенсійного забезпечення.

Аналізуючи динаміку основних показників розвитку страхових компаній в Україні (табл. 2.2.2) бачимо, що за період 2013-2018 рр. загальна кількість страховиків зменшилась майже на третину, причому в ризиковому страхуванні кількість страхових компаній (СК «non-Life») зменшилась на 27%, а в страхуванні життя (СК «Life») – більш ніж в 2,5 рази. Зазначені тенденції пов'язані передусім із тим, що протягом 2013-2018 рр. деякі великі страхові групи, зокрема AEGON, AXA, SEB, AIG і HDI вийшли з України, у тому числі через недобросовісну конкуренцію на ринку⁹⁷. Водночас премії на одного страховика зросли в 2,5 рази, виплати – в 4 рази, а рівень виплат – майже на 10 в.п.

Причому, як бачимо, у несприятливій як для страхування, так і для розвитку інших фінансових послуг, кризові 2014-2015 рр., суттєвого спаду не відбулось: навіть в умовах зменшення кількості страхових компаній на ринку спостерігається нарощення обсягів зібраних страхових премій та здійснених страхових виплат. Це, на нашу думку, свідчить про те, що навіть в складних економіко-політичних умовах, які, як правило, супроводжуються неплатоспроможністю більшості бізнесових структур та населення, страхові компанії знайшли своє «поле діяльності», практично не втративши своїх позицій та навіть продемонструвавши зростання основних показників розвитку⁹⁸. Вважаємо, що зазначені тенденції вказують на

⁹⁶ Державна служба статистики України: веб-сайт. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

⁹⁷ Біла книга. Майбутнє регулювання ринку страхування в Україні. НБУ. Київ, 2020. URL: <https://bank.gov.ua/ua/news/all/bila-kniga-maybutnye-regulyuvannya-rinku-strahuvannya>

⁹⁸ Жабинець О. Й. Тінізація фінансових потоків на ринку страхування: основні схеми та інструменти реалізації. Бізнес Інформ. 2020. №5. С. 356–363. (С. 357). DOI: <https://doi.org/10.32983/2222-4459-2020-5-356-363>

причетність вітчизняних страхових компаній до реалізації так званих псевдострахових операцій⁹⁹, які особливо у кризові періоди набувають найбільшої «популярності» серед підприємств, збільшуючи тим самим рівень тінізації економіки, що також підтверджується орієнтованістю вітчизняного ринку страхових послуг на здебільшого обслуговування інтересів страхувальників-юридичних осіб (рис. 2.2.6), а також переважанням серед реалізованих страхових послуг видів майнового страхування, в т. ч. страхування фінансових ризиків (рис. 2.2.7), що здійснюється переважно на користь таких страхувальників.

Таблиця 2.2.2

Основні показники діяльності страхових компаній в Україні протягом 2013-2018 рр.*

Показники	Роки					
	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Загальна кількість страховиків, од.	407	382	361	310	294	281
в т. ч. СК «non-Life»	345	325	312	271	261	251
в т. ч. СК «Life»	62	57	49	39	33	30
Премії на одного страховика, млн грн.	70,4	70,1	82,4	113,5	147,7	175,7
Виплати на одного страховика, млн грн.	11,4	13,3	22,4	28,5	35,8	45,8
Рівень виплат, %	16,2	18,9	27,2	25,1	24,3	26,1

*Джерело: розраховано та складено за¹⁰⁰

Адже майнове страхування, в т. ч. страхування фінансових ризиків, активно використовуються як інструменти податкової оптимізації для підприємств: страхові платежі відповідно до чинного законодавства за укладеними договорами страхування відносяться на валові витрати¹⁰¹, що зменшує базу оподаткування підприємств податком на прибуток, а відтак – і сам податок.

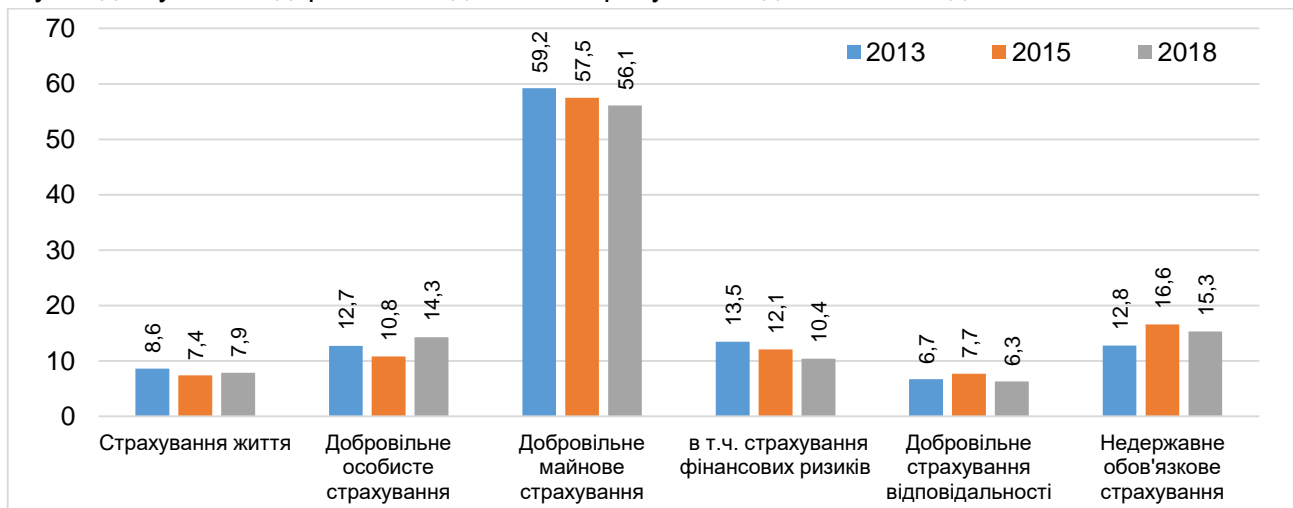

Рис. 2.2.6. Структура ринку страхових послуг за обсягами валових страхових премій в розрізі видів страхування, %*

*Джерело: побудовано за¹⁰²

⁹⁹ Офіційного визначення терміну «псевдострахові операції» чи «псевдострахування» у чинному законодавстві не існує. Під «псевдостраховими операціями» («псевдострахуванням»), як правило, розуміють надання страховою компанією послуг, що за зовнішніми ознаками мають характер страхових, однак спрямовані на задоволення потреб фізичних чи юридичних осіб у фінансових схемах.

¹⁰⁰ Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг: веб-сайт. URL: <http://www.nfp.gov.ua>

¹⁰¹ Витрати на страхування майна. *Податки і бухгалтер.* 2016. №74. URL: <https://i.factor.ua/ukr/journals/nibu/2016/sepember/issue-74/article-21366.html>

¹⁰² Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг: веб-сайт. URL: <http://www.nfp.gov.ua>

Віднесення страхових витрат на валові витрати, на нашу думку, є обґрунтованим та логічним за умови, що підприємство та страхова компанія працюють у правовому полі, не намагаючись збільшити свої тіньові «доходи», використовують даний механізм у тіньових фінансових схемах.

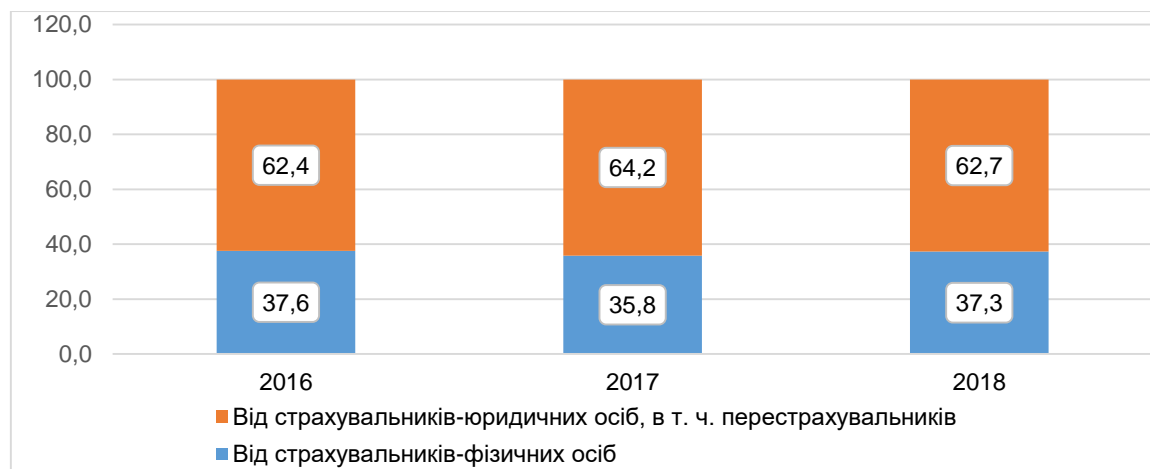

Рис. 2.2.7. Частка надходжень страхових премій на ринку страхових послуг в залежності від категорії страховальників, %

*Джерело: побудовано за¹⁰³

Додатковим підтвердженням використання майнового страхування, в т. ч. страхування фінансових ризиків, у схемах ухилення від оподаткування є рівень виплат за цими договорами страхування (рис. 2.2.8): різкі перепади у рівні виплат із мінімального у 2014 р. (1,1%) до максимального у 2015 р. (майже 40% від сплачених страхових премій) – як у першому, так і у другому випадку свідчать про використання даного виду страхування у тіньових схемах ухилення від оподаткування.

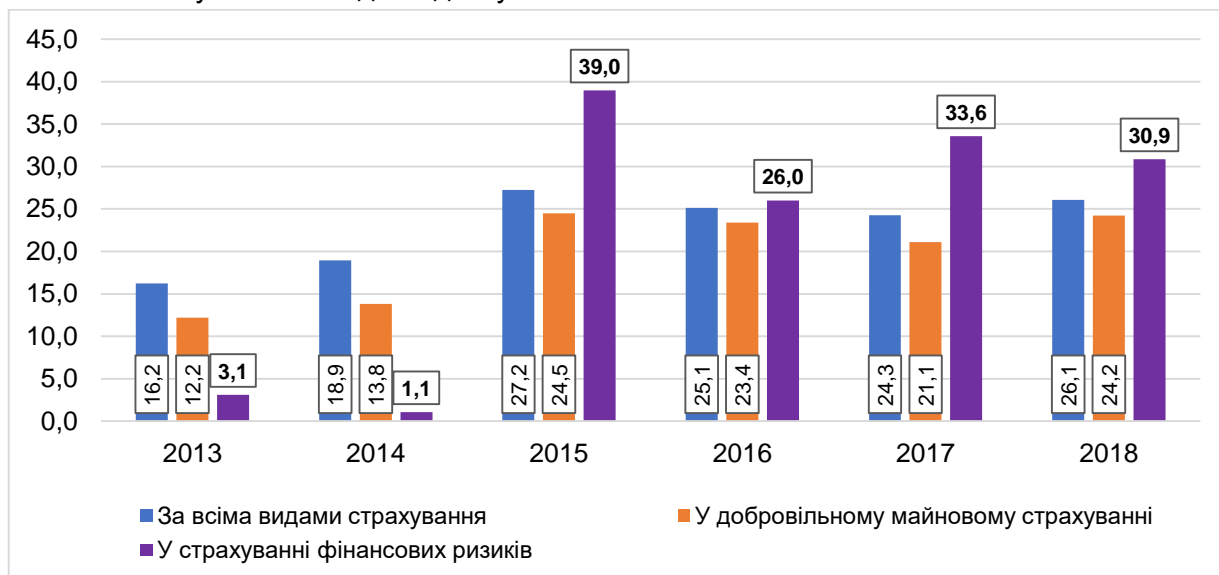

Рис. 2.2.8. Рівень виплат на ринку страхових послуг України протягом 2013-2018 рр., %*

*Джерело: побудовано за¹⁰⁴

Часто така схема є багатоступеневою і до неї крім страхових компаній залучаються також інші учасники ринку фінансових послуг (банки, фінансові компанії тощо). Так, наприклад, подібна схема реалізовувалась протягом 2015-2017 рр. низкою вітчизняних підприємств (ПРАТ «СЄВЕРОДОНЕЦЬКЕ ОБ'ЄДНАННЯ АЗОТ», ПАТ «АЗОТ», ПАТ «РІВНЕАЗОТ», ДП «ХІМІК»

¹⁰³ Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг: веб-сайт. URL: <http://www.nfp.gov.ua>

¹⁰⁴ Там само.

ПАТ «АЗОТ» та ін.), які входять до бізнес-групи «GROUP DF». З метою виводу коштів у тіньовий сектор економіки, протягом 2015-2017 рр. між вищезазначеними підприємствами та страховими компаніями ПРАТ «СК «САЛАМАНДРА-УКРАЇНА», ПРАТ «СК «ДІМ СТРАХУВАННЯ» та ін., що входять в бізнес-групу «Group DF» було укладено договори страхування, на підставі яких страховим компаніям перераховано фіктивні страхові внески. У подальшому виведення цих коштів здійснювалось шляхом страхування цими ж підконтрольними страховими компаніями фіктивних кредитних договорів та договорів купівлі-продажу «сміттєвих» цінних паперів інших фіктивних підприємств та «підставних» фізичних осіб. Отже, страховими компаніями здійснювалось страхування ризиків у разі неповернення кредитів, які видані фінансовою компанією фіктивним підприємствам та підставним особам. Після прогнозованого неповернення кредитних коштів, страхові компанії здійснювали повне відшкодування таких фіктивних ризиків фінансовій компанії з подальшим виведенням готівки через банківські установи та переведенням її підприємствам реального сектору економіки. Орієнтована сума ухилення від сплати податків складає понад 500 млн грн.¹⁰⁵

Своєю чергою страхова компанія має можливості зменшувати свої податкові зобов'язання, перестраховуючи малоймовірні ризики за допомогою механізму перестрахування. Адже в умовах діючої системи оподаткування страховиків податком на дохід зменшити базу оподаткування можна лише за рахунок операцій перестрахування, а введення податку на перестрахування у нерезидентів, рейтинг фінансової надійності яких не відповідає законодавчо встановленим вимогам¹⁰⁶, сприяло також тому, що страховики почали надавати перевагу операціям перестрахування у переважній більшості на внутрішньому ринку (табл. 2.2.3).

Таблиця 2.2.3

Основні показники ринку вихідного перестрахування в Україні протягом 2013-2018 рр.*

Показники	Роки						Середнє значення за період 2013-2018 рр.
	2013	2014	2015	2016	2017	2018	
Частка перестрахування у валових страхових преміях, %	30,5	36,3	33,3	36,0	42,2	36,3	35,8
Частка внутрішнього перестрахування, %	81,3	84,2	74,5	68,7	81,5	83,3	78,9
Частка перестрахування у нерезидентів, %	18,7	15,8	25,5	31,3	18,5	16,7	21,1
Рівень виплат за договорами внутрішнього перестрахування, %	1,2	2,1	6,7	3,2	1,9	2,9	3,0
Рівень виплат за договорами перестрахування із нерезидентами, %	24,6	30,6	33,5	24,1	27,3	67,7	34,6
Частка перестрахування у валових страхових преміях з видів ризикового (загального) страхування, %	33,3	39,2	35,8	38,8	45,0	39,2	38,6
в т. ч. у нерезидентів, %	6,1	6,0	9,0	12,0	8,2	6,4	7,9
Частка перестрахування у валових страхових преміях зі страхування життя, %	1,5	2,2	2,7	2,8	3,0	2,6	2,5
в т. ч. у нерезидентів, %	1,5	2,2	2,7	2,7	3,0	2,6	2,5

*Джерело: розраховано та складено за¹⁰⁷

¹⁰⁵ ГПУ підозрює «Рівнеазот» в участі у злочинній схемі з несплати податків. URL: <http://charivne.info/news/32547-hpu-pidozryuye-rivneazot-v-uchasti-u-zlochynnij-skhemii-z-nesplaty-podatkov>

¹⁰⁶ Податковий кодекс України від 02.12.2010 № 2755-VI зі змінами на 04.02.2020 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17>.

¹⁰⁷ Національна комісія з державного регулювання у сфері ринків фінансових послуг: веб-сайт. URL: <http://www.nfp.gov.ua>

Так, за аналізований період середня частка премій з внутрішнього перестрахування перевищувала частку перестрахування у нерезидентів майже в 4 рази, що могло б вважатися позитивним фактором при умові, що рівень виплат продемонстрував би таку ж динаміку.

Однак дані табл. 2.2.3 свідчать про значний розрив між рівнем виплат за договорами внутрішнього перестрахування та перестрахування у нерезидентів. Такий низький рівень виплат за внутрішнім перестрахуванням при його вагомій частці в загальних обсягах перестрахових премій слугує непрямим доказом, що частка тіньового страхування (так званого «псевдострахування») під прикриттям внутрішнього перестрахування є значною. Крім того, проведений аналіз доводить, що перестрахові операції переважають на ринку видів ризикового (загального) страхування і практично не здійснюються у страхуванні життя (див. табл. 2.2.3). За нашими розрахунками, середня частка перестрахування у валових страхових преміях з видів ризикового (загального) страхування за аналізований період складала майже 40% від зібраних страхових премій у порівнянні із 2,5% ринку страхування життя¹⁰⁸.

Зауважимо, що за статистикою перестрахування найчастіше використовується у добровільному майновому страхуванні (тобто у видах ризикового (загального) страхування), в т. ч. страхуванні фінансових ризиків (рис. 2.2.9), що є додатковим підтвердженням використання даних страхових послуг у схемному страхуванні та перестрахуванні.

Рис. 2.2.9. Частка видів страхування у вихідному перестрахуванні, %

Примітка: ОСЦПВ – це обов'язкове страхування цивільно-правової відповідальності власників транспортних засобів на території України.

*Джерело: побудовано за¹⁰⁹

Крім того, з рис. 2.2.9 видно, що частка більшості видів добровільного майнового страхування, в т. ч. страхування фінансових ризиків, у вихідному перестрахуванні за аналізований період зростає, що вказує на активізацію на ринку страхових послуг обсягів перестрахування зазначених ризиків.

¹⁰⁸ Жабинець О. Й. Тінізація фінансових потоків на ринку страхування: основні схеми та інструменти реалізації. Бізнес Інформ. 2020. №5. С. 356–363. (С.360). DOI: <https://doi.org/10.32983/2222-4459-2020-5-356-363>

¹⁰⁹ Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг: веб-сайт. URL: <http://www.nfp.gov.ua>

Про використання страховими компаніями внутрішнього перестрахування для зменшення податку на дохід, тобто про так звану взаємність у перестрахуванні, свідчить співвідношення часток вихідного та вхідного перестрахування на внутрішньому перестраховому ринку (рис. 2.2.10). Як бачимо, вихідне перестрахування практично дорівнює вхідному перестрахуванню, тобто реального перестрахування ризиків на ринку не відбувається, а страхові компанії просто «обмінюються» перестраховими преміями для зменшення оподаткованого доходу¹¹⁰. Враховуючи обсяги вхідного внутрішнього перестрахування та величину податку на дохід (3% від обсягу зібраних страхових премій за мінусом вхідного перестрахування) орієнтовна сума ухилення від сплати податку на дохід, за нашими підрахунками, з 2013 до 2018 рр. коливалася в межах від 155,9 млн грн. у 2013 р. до 406,2 млн грн. у 2018 р., а орієнтовні загальні втрати бюджету за цей період склали 1 631,5 млн грн.

В аналітичній доповіді Національного інституту стратегічних досліджень щодо тенденцій та чинників тінізації економіки України, а також основних напрямів її детінізації¹¹¹, акцентовано увагу на активному використанні страховими компаніями у своїй діяльності так званих «технічних» цінних паперів, в т. ч. векселів, для виведення грошових коштів за межі країни або їх переведення у готівку: «Українське підприємство може продати нерезиденту «технічні» цінні папери за низькою ціною, а потім такі цінні папери купуються у нерезидента за високою ціною. Це дозволяє виводити грошові кошти за межі країни у вигляді оплати за зазначені цінні папери, які були придбані у нерезидента. Така схема використовується для виведення коштів у офшорні юрисдикції (наприклад, Кіпр) і поряд з ухилянням від оподаткування є формою непродуктивного відпливу капіталу за межі країни»¹¹².

Рис. 2.2.10. Співвідношення часток вхідного та вихідного перестрахування на внутрішньому перестраховому ринку*

*Джерело: розраховано та побудовано за¹¹³

На нашу думку, такий інструмент став заміною використання «схемного перестрахування» у нерезидентів, що активно використовувалось на страховому ринку до 2004

¹¹⁰ До об'єкта оподаткування податком на дохід не включаються страхові платежі, страхові внески, страхові премії, що отримуються страховиком за договорами перестрахування, в яких він є перестраховиком як сторона договору (вхідне перестрахування).

¹¹¹ Тіньова економіка в Україні: масштаби та напрями подолання: аналітична доповідь / за заг. ред. Я. А. Жаліла. К. 2011. 96 с. (С. 27-32).

¹¹² Там само. С.29.

¹¹³ Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг: веб-сайт. URL: <http://www.nfp.gov.ua>

р.¹¹⁴ з метою виведення капіталів за кордон. З огляду на це проаналізуємо особливості операцій страхових компаній із цінними паперами в розрізі формування активів (табл. 2.2.4) та балансових операцій із векселями (табл. 2.2.5).

Таблиця 2.2.4

Динаміка та структура активів страхових компаній, визначених відповідно до статті 31 Закону України «Про страхування», для представлення страхових резервів*

Активи, визначені ст.31 Закону України «Про страхування», у тому числі	Роки						Приріст (зниження), %		Зміна частки, в. п.	
	2013		2015		2018		2015 р. до 2013 р.	2018 р. до 2013 р.	2015 р. до 2013 р.	2018 р. до 2013 р.
	обсяг, млн грн.	частка, %	обсяг, млн грн.	частка, %	обсяг, млн грн.	частка, %				
1) грошові кошти на поточних рахунках	2184,7	5,8	2531,3	7,0	2968,5	7,3	15,9	35,9	1,2	1,5
2) банківські вклади (депозити)	9296,4	24,5	12603,8	34,6	14101,8	34,7	35,6	51,7	10,1	10,2
3) банківські метали	25,2	0,1	36,9	0,1	32,2	0,1	46,4	27,8	0,0	0,0
4) нерухоме майно	1965,3	5,2	2216,4	6,1	3014,0	7,4	12,8	53,4	0,9	2,2
5) акції	17834,3	47,0	11901,4	32,7	5077,3	12,5	-33,3	-71,5	-14,4	-34,6
6) облігації	755,6	2,0	735,1	2,0	908,2	2,2	-2,7	20,2	0,0	0,2
7) іпотечні сертифікати	388,8	1,0	38,6	0,1	87,3	0,2	-90,1	-77,5	-0,9	-0,8
8) цінні папери, що емітуються державою	2355,4	6,2	2604,3	7,2	7895,9	19,4	10,6	235,2	0,9	13,2
9) права вимоги до перестраховиків	3038,5	8,0	3740,6	10,3	5418,1	13,3	23,1	78,3	2,3	5,3
10) інвестиції в економіку України за напрямами, визначеними Кабінетом Міністрів України	52,1	0,1	0,9	0,0	1131,8	2,8	-98,3	2072	-0,1	2,6
11) кредити страховальникам-громадянам, що видаються в порядку, визначеному Уповноваженим органом і погодженому з НБУ	4,6	0,0	0,3	0,0	17,5	0,0	-93,5	280,4	0,0	0,0
12) довгострокові кредити для житлового будівництва, у тому числі індивідуальних забудовників, що використовуються у порядку, визначеному КМУ	0,1	0,0	0,1	0,0	0,2	0,0	0,0	100,0	0,0	0,0
13) готівка в касі	13,1	0,0	9,1	0,0	13,7	0,0	-30,5	4,6	0,0	0,0
Всього	37914,1	100	36418,8	100	40666,5	100	-3,9	7,3	x	x

*Джерело: розраховано та складено за¹¹⁵

Як бачимо, незважаючи на спад як за обсягами, так і за часткою цінних паперів в активах страховиків, їх питома вага все ж була значною як у 2013 р. (56,2%), так і у 2015 р. (42%) і навіть більшою за частку банківських депозитів, яка у 2013 р. складала 24,5%, а у 2015 р. 34,6%, і які вважаються більш безпечними для вкладень¹¹⁶, на основі чого можемо зробити висновок, що цінні папери користуються попитом у страховиків на рівні банківських депозитів (як, наприклад, у 2018 р.) або навіть переважають їх (у 2013 р. та 2015 р.).

¹¹⁴ Жабинець О.Й. Перестраховування як один з індикаторів фінансової безпеки ринку страхових послуг. Науковий вісник Національного лісотехнічного університету України: збірник науково-технічних праць. 2009. Вип. 19.12. С.187-192. (С.188-189).

¹¹⁵ Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг: веб-сайт. URL: <http://www.nfp.gov.ua>

¹¹⁶ Жабинець О.Й. Формування інвестиційних ресурсів страхових компаній та питання безпеки їх інвестиційної діяльності. Науковий вісник Національного лісотехнічного університету України: збірник науково-технічних праць. 2012. Вип. 22.12. С. 178–183. (С. 181).

Результати операцій з векселями дуже добре видно з показників балансу страховиків за певний період (табл. 2.2.5).

Таблиця 2.2.5

Операції страхових компаній України з векселями*

Розділ балансу	на 31.12.2013		Приріст (зниження), % або зміна частки, в.п. за період	на 31.12.2016		Приріст (зниження), % або зміна частки, в.п. за період	на 31.12.2018		Приріст (зниження), % або зміна частки, в.п. за період
	На початок звітного періоду	На кінець звітного періоду		На початок звітного періоду	На кінець звітного періоду		На початок звітного періоду	На кінець звітного періоду	
Векселі одержані, млн грн.	1772,07	3319,39	87,32	575,07	909,61	58,17	706,93	256,17	-63,76
Необоротні активи, млн грн.	37649,28	44456,07	18,08	33973,22	36618,60	7,79	34559,71	41479,63	20,02
Частка векселів в необоротних активах, %	4,71	7,47	2,76	1,69	2,48	0,79	2,05	0,62	-1,43

*Джерело: розраховано та складено за¹¹⁷

Таким чином, проведений аналіз засвідчив, що страхові компанії в Україні активно задіяні у різноманітних тіньових фінансових схемах (надання послуг податкової оптимізації для бізнесу; використання внутрішнього вхідного перестрахування для зменшення своїх податкових зобов'язань; виведення грошових коштів за межі України або їх переведення у готівку за допомогою «технічних» цінних паперів), які сприяють тінізації як сфери страхування, так і реального сектору економіки України. Основними ознаками, що свідчать про існування тіньових фінансових схем в секторі страхових послуг України протягом 2013-2018 рр., можна вважати наступні:

1) переважання у структурі реалізованих послуг – послуг майнового страхування, в т. ч. страхування фінансових ризиків, а також орієнтованість вітчизняного ринку страхових послуг на переважне обслуговування інтересів страхувальників-юридичних осіб;

2) занадто високий (низький, порівняно із середньо ринковим) рівень страхових виплат у страхуванні фінансових ризиків;

3) суттєве переважання обсягів внутрішнього перестрахування над перестрахуванням у нерезидентів при низькому рівні виплат за договорами внутрішнього перестрахування;

4) значні обсяги та розриви в операціях з векселями на початок та на кінець звітних періодів, особливо у кризовому 2013 р.;

5) значна питома вага у структурі активів страхових компаній України цінних паперів та відповідно – операцій з ними в умовах слабкого розвитку вітчизняного фондового ринку.

На нашу думку, тінізація сектору страхових послуг та використання його можливостей для податкової оптимізації підприємствами реального сектору економіки, зумовлені такими основними причинами:

1. **Кризові явища в економіці**, що спричинено політичними, фінансовими чи іншими чинниками (світова фінансова криза, військовий конфлікт на Сході України, глобальна пандемія коронавірусу та ін.) – за офіційними даними у 2014 р. внаслідок військового конфлікту на Сході України рівень тіньової економіки в Україні, розрахований за методом збитковості підприємств,

¹¹⁷ Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг: веб-сайт. URL: <http://www.nfp.gov.ua>

сягнув 35% ВВП, що було найвищим значенням, починаючи із 2010 р.¹¹⁸; введення карантинних обмежень внаслідок глобальної пандемії коронавірусу сприяло збільшенню рівня тінізації економіки України (за методом збитковості підприємств) тільки за 3 міс. 2020 р. до 38% ВВП, що на 15 в. п. більше, ніж за 3 міс. 2019 р.¹¹⁹.

2. **Високий рівень корупції** – за Індексом сприйняття корупції у 2018 р. Україна займала 120-ту позицію із 180 країн¹²⁰.

3. **Несприятлива податково-регулятивна політика у підприємницькій діяльності** (високе податкове навантаження, державна “зарегульованість” підприємництва, часті зміни податкового законодавства та ін.) – у 2018 році за Індексом економічної свободи Україна займала 150-ту позицію із 186 країн¹²¹, за Індексом легкості ведення бізнесу – 71-шу позицію із 190 країн¹²².

4. **Специфіка оподаткування страхових компаній**¹²³ (порівняно із підприємствами інших сфер діяльності) – дозволяє страховим компаніям використовувати операції вхідного внутрішнього перестрахування для зменшення податку на дохід.

5. **Значні обсяги операцій страхових компаній з цінними паперами в умовах слабого розвитку вітчизняного фондового ринку** – в розрізі складових Глобального індексу конкурентоспроможності (Global Competitiveness Index 2017–2018 Rankings)¹²⁴ за параметром «Залучення фінансування через ринок цінних паперів» («Financing through local equity market») Україна займала 114-ту позицію із 137 країн, а за параметром «Регулювання ринку цінних паперів» («Regulation of securities exchanges») 134-ту із 137 країн, тобто входить в п'ятірку світових аутсайдерів.

Підсумовуючи зазначимо, що в сучасних умовах розвитку національної економіки та зростаючих ризиків міжнародної інтеграції пріоритетним завданням державної політики має стати формування системного механізму детінізації сектору страхових послуг та економіки загалом, який би передбачав, зокрема, створення підґрунтя максимального сприяння функціонування підприємницької діяльності в рамках правового поля (через зниження податкового та регулятивного тиску, рівня корумпованості владних структур та ін.), зростання інвестиційних можливостей страхових компаній та недержавних пенсійних фондів, у т. ч. шляхом підвищення ліквідності та ефективності фондового ринку України, а також посилення нагляду та контролю за діяльністю підприємств сектору страхових послуг, зокрема через створення спеціального механізму перевірок укладення страховими компаніями договорів внутрішнього перестрахування та страхування фінансових ризиків.

¹¹⁸ Тенденції тіньової економіки в Україні у січні-березні 2020 року. URL: <https://www.me.gov.ua/Documents/List?lang=uk-UA&id=e384c5a7-6533-4ab6-b56f-50e5243eb15a&tag=TendentsiiTinovoiEkononimiki>

¹¹⁹ Там само.

¹²⁰ Corruption Perceptions Index 2018. URL: https://images.transparencycdn.org/images/CPI_2018_Executive_Summary_EN.pdf

¹²¹ 2018 Index of Economic Freedom. URL: https://www.heritage.org/index/pdf/2018/book/index_2018.pdf

¹²² Doing Business 2019. A World Bank Group Flagship Report. URL: http://www.worldbank.org/content/dam/doingBusiness/media/Annual-Reports/English/DB2019-report_web-version.pdf

¹²³ Страховики сплачують не тільки податок на прибуток, але й податок на дохід.

¹²⁴ The Global Competitiveness Report 2017–2018. URL: <http://www3.weforum.org/docs/GCR2017-2018/05FullReport/TheGlobalCompetitivenessReport2017%E2%80%932018.pdf>

2.3. Сфера транспортних послуг

За розрахунками Міністерства розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України рівень тіньової економіки у 2018 р. склав 30% від обсягу офіційного ВВП, що на 2 в. п. менше за показник 2017 р. і є найнижчим, починаючи з 2009 року¹²⁵. У послугах транспорту, складського господарства та кур'єрської діяльності у 2018 р. порівняно з попереднім роком спостерігалось зростання тіньового сектору з 35% до 38% від обсягу ВДВ цього виду економічної діяльності (ВЕД). Фахівці Українського центру економічних і політичних досліджень імені Олександра Разумкова вважають таке зростання наслідком отримання підприємствами від'ємних сальдованих фінансових результатів діяльності в умовах негативного впливу наявних логістичних проблем (насамперед, у Донецькій та Луганській областях), сформованих у попередніх звітних періодах¹²⁶. Разом з цим, у середньостроковій перспективі відбулося зниження рівня тінізації цього сектору послуг (з 42% у 2014 р.¹²⁷), що відповідає загальній тенденції детінізації економіки України за висновками Міністерства.

Київським міжнародним інститутом соціології (KMIC) проведено дослідження тіньової економіки України за методологією, яка базується на основі даних вибіркового опитування підприємств із застосуванням підходу мікро-макро моделювання, що дозволяє розділити видимі та приховані компоненти ВВП. Результати дослідження свідчать про вищий рівень тінізації економіки України та його збільшення з 46,8% у 2017 р. до 47,2% у 2018 р. При цьому, у всіх регіонах спостерігалось зростання рівня тіньової економіки в середньому на 1,5% за винятком Півночі та Центру, де відбулося значне скорочення аж на 4,3%. За регіонами рівень тіньової економіки розподілився таким чином: Південь - 44,7% у 2018 р. та 43,5% у 2017 р.; Захід - 47,6% у 2018 р. та 43,5% у 2017 р.; Схід - 46,1% у 2018 р. та 44,3% у 2017 р.; Північ/Центр - 45,9% у 2018 р. та 50,2% у 2017 р.; м. Київ - 45,7% у 2018р. та 44,9% у 2017 р.¹²⁸

Головною причиною і передумовою існування значного за обсягом «тіньового» сектору транспортних послуг є недосконалість інституцій та слабкі інституційні основи розвитку конкурентного середовища на цьому ринку. Українську «тіньову» економіку називають прямим логічним продовженням корумпованої української влади та олігархічної моделі економіки. В економіці України переважають великі та надвеликі компанії і бізнес-групи (конгломерати), малий бізнес становить лише 7,1% (8,2% із корекцією) загального обігу сектору підприємств. При цьому лише кілька транснаціональних корпорацій є прозорими державними компаніями, решта – це «олігархічні» фірми, які завдяки зв'язкам із державною владою можуть дозволити собі масове уникнення від сплати податків та шахрайство¹²⁹.

В Україні на 47% ринків товари реалізуються в умовах конкуренції, близько 11% – це ринки природних монополій, а решта – 42% – це ринки, на яких є монопольне або олігопольне становище. Найбільш монополізованими в Україні є паливно-енергетичний комплекс і ринок транспорту та зв'язку, рівень конкуренції в ПЕК становить 28%, у сфері транспорту та зв'язку – 14,8%¹³⁰. При цьому, АТ «Укрзалізниця» є єдиним суб'єктом господарювання, який протягом

¹²⁵ Загальні тенденції тіньової економіки в Україні у 2018 році. URL: <https://www.me.gov.ua/Documents/List?lang=uk-UA&id=e384c5a7-6533-4ab6-b56f-50e5243eb15a&tag=TendentsiiTinovoiEkonomiki>.

¹²⁶ Пищуліна О., Юрочко Т. Інституційне середовище неформальних трудових відносин в Україні: масштаби, динаміка, наслідки. Київ, 2019. URL: http://razumkov.org.ua/uploads/article/2019_Zaynat.pdf.

¹²⁷ Тенденції тіньової економіки в Україні у 2014 році. URL: <https://me.gov.ua/Documents/Download?id=6d4dea98-c4b3-4642-a383-edbadbf60e73>.

¹²⁸ Тіньова економіка в Україні. Результати дослідження 2019 року. URL: <http://kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=897&page=1>.

¹²⁹ Бабенко М. На темной стороне. Почему сокращение теневой экономики Украины рано считать достижением. Фокус, 19 лютого 2019 р. URL: <https://focus.ua/economics/421004-na-temnoj-storone-pochemusokrashhenie-tenevoj-ekonomiki-ukrainy-rano-schitat-dostizheniem.html>.

¹³⁰ В Україні монополізовано 42% ринків - голова АМКУ. URL: <https://www.epravda.com.ua/news/2015/07/13/550443/>.

2017-2018 рр. діяв на ринку перевезень вантажів залізничним транспортом та на ринку надання послуг магістральних вантажних локомотивів у межах України і займав на цих ринках монопольне (домінуюче) становище із часткою 100%¹³¹. Крім цього, не зважаючи на заходи, здійснені Антимонопольними комітетом України щодо підвищення конкуренції на ринку авіаперевезень та послаблення монопольного становища компанії «Міжнародні авіалінії України», ринок перевезення пасажирів авіаційним транспортом у внутрішньому сполученні є потенційно конкурентним, а ринок перевезень пасажирів у міжнародному сполученні ще залишається монополізованим через низку адміністративних обмежень.

Інституціональний чинник формування «тіньового» сектору проявляється через розбіжність реальних адміністративно-правових умов діяльності суб'єктів господарювання та закріплених в законодавстві при відсутності ефективної системи судочинства та механізмів захисту прав власності, одним з наслідків чого є порушення принципу невідворотності покарання за вчинені корисливі злочини. Разом із історично сформованим толерантним сприйняттям корупції суспільством низький рівень незалежності судової влади, неефективність роботи правоохоронних органів та недовіра організаційно-інституціональних механізмів антикорупційного законодавства створюють сприятливе підґрунтя для тіньових операцій.

Вагомою складовою тіньової економіки є ухилення суб'єктів господарювання від сплати податків, яке здійснюється через приховування: доходу від бізнесу, реальної кількості найманих працівників, реальних розмірів виплаченої зарплати. За даними КМІС¹³², найбільшу частку в тішовій економіці як у 2018 р., так і в 2017 р. складає приховування доходу від бізнесу, хоча його доля зменшилася з 60,2% до 56,7%. Наступна за величиною складова – це приховування кількості працівників, її частка залишалася майже незмінною у 2017 та 2018 рр. Приховування виплаченої зарплати становить найменшу частку серед складових тіньової економіки, та у порівнянні з двома іншими її частка значно зросла з 18,3% у 2017 р. до 21,4% у 2018 р.

Вказані складові тіньової економіки мають інституціональне пояснення. Приховування доходу від господарської діяльності обумовлена прагненням підприємців максимізувати прибуток, навіть злочинним способом, використовуючи «інституціональні провалля» в умовах діючої в країні системи оподаткування. Останні дві складові формуються в умовах нераціонального співвідношення соціального навантаження та загального податкового навантаження, що обумовлює істотну різницю між вартістю робочої сили в офіційній економіці та прибутком після сплати податків (за Ф. Шнайдером). Неформальне працевлаштування є вигідним як для працедавця, так і для працівника, якщо витрати дотримання норм податкового, трудового та іншого законодавства, що регулює діяльність організацій і працівників, є високими. Чим вище ці витрати, тим вище вигоди від неформальної зайнятості¹³³.

В Україні частка неформально зайнятого населення в сфері транспорту, складського господарства, поштової та кур'єрської діяльності у 2018 р. збільшилася до 4,2% від загальної кількості неформально зайнятих осіб порівняно з 2016 р., коли цей показник становив 3,5%¹³⁴, що певною мірою свідчить про погіршення інституційного середовища.

Тішові операції в транспортних послугах мають різну специфіку залежно від виду транспорту (автомобільний, залізничний, авіаційний, річковий/морський) та виду транспортних перевезень (пасажирські, вантажні, внутрішні, зовнішні). Відповідно, кожна з цих складових

¹³¹ Звіт антимонопольного комітету України за 2018 р. URL: <http://www.amc.gov.ua/amku/doccatalog/document?id=148160&schema=main>.

¹³² Тішова економіка в Україні. Результати дослідження 2019 року. URL: <http://kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=897&page=1>.

¹³³ Пишуліна О., Юрочко Т. Інституційне середовище неформальних трудових відносин в Україні: масштаби, динаміка, наслідки. Київ, 2019. URL: http://razumkov.org.ua/uploads/article/2019_Zaynat.pdf

¹³⁴ Неформально зайняте населення за видами економічної діяльності у 2016-2017 рр., 2018 р. http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2017/rp/eans/eans_u/arch_nzn_ved_u.htm.

транспортних послуг робить свій «внесок» у формування загального обсягу тіньових доходів та, відповідно, збитків для державного бюджету. Отже, істотне значення мають обсяги наданих послуг за видами транспорту та транспортних перевезень у загальній структурі транспортних послуг та їхня динаміка.

Звернемо увагу на вагому частку автомобільного транспорту у загальних обсягах вантажних та пасажирських перевезень. За даними Державної служби статистики України¹³⁵, у 2018 р. автомобільним транспортом перевезено 1206 млн т вантажів, що склало 73% загального обсягу вантажних перевезень, у той час як залізницею було доставлено 20% усіх вантажів. При цьому, частка автомобільних вантажних перевезень у 2018 р. збільшилася на 4 в. п. порівняно з 2013 р., а частка залізничних перевезень – зменшилася на 4 в. п. Автомобільний транспорт також переважає в загальних обсягах перевезення пасажирів. Частка автобусних перевезень у 2018 р. становила 42% (у 2013 р. – 51%) і значно перевищила частку тролейбусного (23%), трамвайного (15%) та метрополітенівського (16%) транспорту. Частка залізничного транспорту у пасажирських перевезеннях зменшилася з 6% у 2013 р. до 4% у 2018 р. Автомобільний транспорт є найпопулярнішим у всіх видах сполучень: у міжміському (включно з міжнародним) його частка у 2018 р. склала 67%, у приміському – 76%, у внутрішньоміському – 37%.

Зважаючи на значні обсяги вантажних та пасажирських перевезень автомобільним транспортом та найбільшу кількість суб'єктів господарювання, що працюють в цій сфері, можна припустити існування найбільшого тіньового сектора саме в цьому сегменті ринку транспортних послуг. Аналізуючи різноманітність та специфіку тіньових операцій, які характерні для підприємств в сфері транспортних перевезень, можна зробити висновок, що саме використання автомобільного транспорту дозволяє реалізацію гнучких незаконних схем максимізації прибутків (табл. 2.3.1), порівняно із залізничним, морським чи авіаційним транспортом.

Тіньовий сектор автомобільних перевезень, насамперед, формується за рахунок перевізників, які працюють без державної реєстрації, без ліцензійних дозволів та оминаючи конкурсні процедури. За оцінками фахівців, кількість автобусів, котрі використовуються для пасажирських перевезень без наявності належних дозвільних документів, може досягати більше 160 тис.¹³⁶ (близько 40% офіційного парку). Наприклад, у Київській області перевізники стверджують, що на кожну їхню офіційно працюючу машину на маршруті припадає дві нелегальні, через що зменшується їх виручка, оскільки машини недовантажені, і бізнес стає нерентабельним¹³⁷.

З цієї точки зору, особливим сегментом ринку транспортних послуг є таксі, де легальні перевізники, що працюють як фізична особа-підприємець (ФОП) або автотранспортне підприємство (АТП), складають лише 1%. Значна частина перевізників працює на ринку без ліцензії та без реєстрації підприємницької діяльності: офіційно не працевлаштовані громадяни, які тимчасово працюють таксистами (25%), громадяни, для яких робота з перевезення пасажирів на таксі є додатковим заробітком (19%), громадяни для яких робота з перевезення пасажирів на таксі є основним джерелом доходу (55%)¹³⁸. Відповідно, загальний обсяг ринку

¹³⁵ Транспорт і зв'язок України. 2018 р. Статистичний збірник. Київ: Державна служба статистики України, 2019. 154 с. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2019/zb/08/zb_tr2018pdf.pdf.

¹³⁶ Рубан Д. П., Рубан А.Я. Структура парку автобусів громадського транспорту України та аналіз ситуації. Наукові нотатки. 2016. Вип. 55. С. 338–340, с. 339.

¹³⁷ Колюбакін В. Нелегальні перевізники: кому загроза, кому годівниця. URL: <https://ukurier.gov.ua/uk/articles/nelegalni-perevizniki-komu-zagroza-komu-godivnicya/>

¹³⁸ Зелена книга «Ринок послуг таксі». Офіс ефективного регулювання. Ред. О. Гончарук, Д. Горюнов, І. Лавриненко, Д. Малюська. Листопад, 2018. 87 с. URL: <https://regulation.gov.ua/book/114-zelena-kniga-rinok-poslug-taksi>, с. 13

(включаючи тіньовий) оцінюється фахівцями в 40 млрд грн на рік, з яких лише 1 млрд грн – легального ринку¹³⁹.

Таблиця 2.3.1

Характеристика тіньових операцій в сфері транспортних послуг*

Вид послуги	Характер тіньових операцій	Взаємозв'язок з іншими тіньовими сферами
1. Пасажирські та вантажні перевезення автотранспортом	<ul style="list-style-type: none"> - робота перевізників без державної реєстрації, без ліцензійних дозволів чи без проходження конкурсу; - нелегальне використання праці найманих осіб (без офіційного оформлення); - виплата заробітної плати «в конвертах» без утримання та перерахування до бюджету податку з доходів фізичних осіб; - «тіньові» готівкові операції через відсутність обліку кількості пасажирів в міських автобусах; - здійснення готівкових операцій без відображення в книзі форми №10; - незадокументовані перевезення пасажирів в пунктах пропуску через державний кордон України. 	<ul style="list-style-type: none"> - корупція в органах державної влади, пов'язана із непрозорими конкурсами на право обслуговувати певні маршрути («відкати»); - неправомірний видача дозволів; - отримання неправомірної вигоди працівниками «Укртрансбезпеки» при проведенні габаритно-вагового контролю на дорогах, за видачу дозволів на здійснення перевезень вантажів автомобільним транспортом за кордон; - перевезення контрабанди; - тіньовий ринок палива; - фіктивне підприємництво (документування транспортних операцій без надання послуг).
2. Залізничні перевезення	<ul style="list-style-type: none"> - неправомірний вигода керівництва за надання дозволів на обслуговування найвигідніших транзитних маршрутів перевезень вантажів за заниженими тарифами; - непрозорі тендерні процедури; - неправомірний вигода працівників за безквитковий провіз пасажирів; - неправомірний вигода працівників управлінського апарата за надання позапланових вагонів, більшої кількості контейнерів, за приховання понаднормативних простоїв вагонів і не стягнення штрафних сум. 	<ul style="list-style-type: none"> - закупівлі товарів структурними підрозділами УЗ за завищеними цінами; - контрабанда (ліс-кругляк, дрова, пиломатеріали); - тіньовий обіг лісоматеріалів, палива та ін.
3. Морські перевезення	<ul style="list-style-type: none"> - оренда суден за завищеною вартістю; - посередницькі операції без доданої вартості; - корупція при проведенні конкурсів на оренду перевантажувальних потужностей (склади, крани, побутові будиночки, їдальні, мала механізація). 	<ul style="list-style-type: none"> - порушення процедури державних закупівель, закупівлі товарів та послуг за завищеними цінами; - виведення доходів в офшорні юрисдикції.

*Джерело: складено за даними¹⁴⁰

Джерелом отримання тіньових доходів від автомобільних перевезень є величезний обсяг необлікованої готівки внаслідок демотивації водіїв і власників транспортних засобів щодо обліку кількості пасажирів та видачі квитків. Такі тіньові потоки готівкових коштів спотворюють реальну

¹³⁹ Там само, с. 19

¹⁴⁰ Глущенко О. О. Антилегалізаційний фінансовий моніторинг: ризик-орієнтований підхід: монографія / О. О. Глущенко, І. Б. Семененко; за заг. ред. д-ра екон. наук, проф. Р. А. Слав'юка. К. : УБС НБУ, 2014. 386 с. http://finmonitoring.in.ua/wp-content/uploads/2016/06/afm_risk-oriented.pdf; Колубакін В. Нелегальні перевізники: кому загроза, кому годівниця. <https://ukurier.gov.ua/uk/articles/nelegalni-perevizniki-komu-zagroza-komu-godivnitsya/>; Справа «АМПУ». <https://nabu.gov.ua/novyny/sprava-ampu>; Як український ліс їде в Польщу за сприяння Сольвара і Балчуна. [URL:openforest.org.ua](http://openforest.org.ua); Ткачов В. Дороги, рейки, річка. Що відбувається із зерновою логістикою України. <https://nv.ua/ukr/biz/experts/shcho-vidbuvalosya-z-zernovoji-logistikoyu-ukrajini-problemi-i-maybutnye-galuzi-50050423.html>; Держаудитслужба виявила в «Укрзалізниці» порушень на суму 11,8 млрд грн. [URL:https://glavcom.ua/economics/finances/derzhauditshluzhba-viyavila-v-ukrзалізниці-porushen-na-sumu-118-mlrd-griven-678186.html](https://glavcom.ua/economics/finances/derzhauditshluzhba-viyavila-v-ukrзалізниці-porushen-na-sumu-118-mlrd-griven-678186.html); Шульмейстер В., Пилипчук Я. Вивід Укртрансбезпеки з тіні принесе Україні 2-3 млн євро на рік. [URL:https://www.uifuture.org/publications/news/22485-dozvoli-na-miznarodni-perevezenna-dla-vodiiv-vidautsa-cerez-tinovi-she](https://www.uifuture.org/publications/news/22485-dozvoli-na-miznarodni-perevezenna-dla-vodiiv-vidautsa-cerez-tinovi-she).

прибутковість транспортних підприємств. Так, за маршрутом Київ-Вишневе приміські маршрутки їздять переповнені, а водії здають виручку з розрахунку 8-10 осіб у салоні, що відбувається за підтримки відповідних службових осіб, які отримують «відкат» за лояльне ставлення до такої діяльності (якщо виручка маршрутки становить 2,5-3,5 тис. грн на добу, то з них 800 грн треба віддати «за дах»¹⁴¹). Відповідно, можемо вказати на існування взаємозв'язку тіньових операцій в транспортних послугах з корупцією в органах державної влади і отриманням неправомірної вигоди державними службовцями.

Аналогічні схеми виявлені і в міжнародних перевезеннях пасажирів. Особливо масштабні вони були в період оголошення пандемії та закриття державного кордону для усіх видів транспорту, крім автомобільного. Підприємливі водії здійснювали перевезення пасажирів з Польщі до України на невелику відстань (лише через пункт пропуску) за завищеними цінами без видачі квитків. Так, вартість такого «перевезення» з польського боку кордону на український для однієї особи становила близько 320 грн (50 злотих), в автобусі за одну поїздку перевозили до 80 осіб, тобто сумарний незаконний збір міг скласти 24 тисячі гривень за рейс¹⁴².

Для ринку вантажних перевезень також характерним є надання необлікованих послуг за готівку (зокрема, їх частка на ринку перевезення зерна – більше третини¹⁴³). Взаємозв'язок ринку вантажних перевезень з тіньовим ринком палива дозволяє автоперевізникам, які працюють в тіньовому режимі, надавати послуги за нижчими тарифами, що робить легальну діяльність інших компаній неконкурентоспроможною. Крім цього, порушення габаритно-вагових обмежень на дорогах при перевезенні вантажів дозволяють збільшити рентабельність перевезень, за що працівники «Укртрансбезпеки» отримують неправомірну вигоду. Також діяльність цього контролюючого органу створює умови для формування тіньового ринку міжнародних дозволів на перевезення вантажів автомобільним транспортом, який за оцінками експертів складає близько 10 млн євро¹⁴⁴. Працівники «Укртрансбезпеки» штучно створюють дефіцит дозволів для перевезення вантажів, які потім пропонують купити на вторинному ринку. Дозволи не використовуються власниками, а перепродаються іншим перевізникам за ціною 350-700 євро за 1 дозвіл (при офіційній вартості дозволу близько 2 євро)¹⁴⁵.

Ринок залізничних перевезень є монополізованим, що практично виключає діяльність суб'єктів господарювання без ліцензій та реєстрації, а також тіньову зайнятість. Проте, монополічне становище створює сприятливі умови для корупції посадових осіб та отримання неправомірної вигоди працівників від найнижчих щаблів до найвищих в ієрархічній структурі «Укрзалізниці» (див. табл. 2.3.1). Про масштаби зловживань свідчать результати перевірки АТ «Укрзалізниця» та його філій (за період з січня 2018 р. по вересень 2019 р.) Державною аудиторською службою України. У роботі компанії було виявлено порушень на суму 11,8 млрд грн, з яких: недоотримано доходів на суму 210,1 млн грн (заниження тарифів, орендної плати, нестягнені штрафні санкції); порушення у сфері оплати праці – 55,4 млн грн; завищення вартості робіт, отриманих послуг та придбаних товарів, понаднормативне списання матеріалів – 184,6 млн грн; порушення у сфері проведення публічних закупівель на суму 8,9 млрд грн¹⁴⁶.

¹⁴¹ Колюбакін В. Нелегальні перевізники: кому загроза, кому годівниця. URL: <https://ukurier.gov.ua/uk/articles/nelegalni-perevizniki-komu-zagroza-komu-godivnitsya/>

¹⁴² Кравчук П., Сушко І., Сидоренко С. На кордоні заробляють на українцях, які повертаються додому. URL: <https://www.volyn24.com/news/150372-rentabelnyj-biznes-na-volynskomu-ta-inshyh-kordonah-ia-k-zarobliayut-na-ukrainciah-ia-ki-povertayutsia-dodomu>

¹⁴³ Ткачов В. Дороги, рейки, річка. Що відбувається із зерновою логістикою України. URL: <https://nv.ua/ukr/biz/experts/shcho-vidbuvalosya-z-zernovoji-logistikoyu-ukrajini-problemi-i-maybutnye-galuzi-50050423.html>

¹⁴⁴ Шульмейстер В., Пилипчук Я. Вивід Укртрансбезпеки з тіні принесе Україні 2-3 млн євро на рік. URL: <https://www.uifuture.org/publications/news/22485-dozvoli-na-miznarodni-perevezenna-dla-vodiiv-vidautsa-cerez-tinovi-she>

¹⁴⁵ Там само

¹⁴⁶ Держаудитслужба виявила в «Укрзалізниці» порушень на суму 11,8 млрд грн. URL: <https://glavcom.ua/economics/finances/derzhauditsluzhba-viyavila-v-ukrзаліznici-porushen-na-sumu-118-milrd-griven-678186.html>

Наслідком реалізації розглянутих вище схем є формування значного тіньового сектору на ринку транспортних послуг, який складно оцінити через латентний характер більшості правопорушень та злочинів в сфері транспортних перевезень. Існуючі методи розрахунку рівня тіньової економіки (згідно методичних рекомендацій Міністерства економіки України) не можуть бути в повній мірі застосовані для оцінки розміру тіньової складової окремого виду економічної діяльності (ВЕД), оскільки відсутня відповідна статистична інформація в офіційних джерелах. Крім цього, статистичні спостереження за необхідними показниками не здійснюються окремо для транспортних послуг, а для ВЕД «Транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність». Тому, коефіцієнт тіньової економіки цього виду діяльності визначимо за методом збитковості підприємств¹⁴⁷, розрахувавши середнє значення мінімального та максимального коефіцієнтів тіньової економіки як частки від валової доданої вартості (ВДВ).

За результатами нашого дослідження виявлено зниження рівня тіньової складової в економічній діяльності транспортних, логістичних та поштових послуг у більшості регіонів України у 2018 р. порівняно з 2013 р. (рис. 2.3.1). Винятком є Луганська область і м. Київ, де відбулося зростання коефіцієнта тіньової економіки в цьому ВЕД майже вдвічі, що обумовлене істотним збільшенням збитків порівняно з прибутком підприємств. Так, у Луганській області збитки підприємств зменшилися до 785,3 млн грн у 2018 р. (з 1099,2 млн грн у 2013 р.), проте, вони у 29 разів перевищили прибутки, що, поряд із зменшенням обсягів ВДВ у 4 рази, обумовило зростання рівня тінізації транспортних, складських та поштових послуг (табл. 2.3.1, 2.3.2).

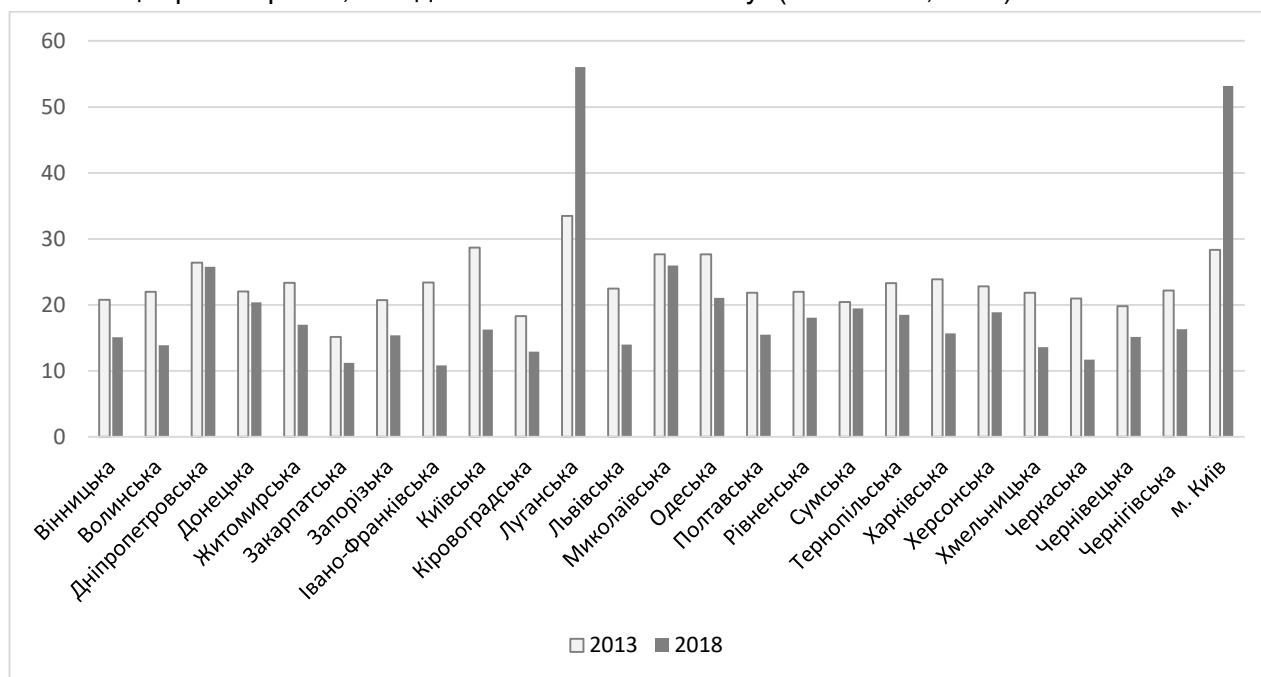

Рис. 2.3.1. Рівень тінізації ВЕД «Транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність» в регіонах України, % від ВДВ*

*Джерело: розраховано за даними державної служби статистики України¹⁴⁸

У м. Києві зростання рівня тіньового сектору в транспортних послугах пояснюється значним збільшенням обсягів збитків підприємств: у 2013 р. прибутки перевищували збитки у 1,1 раза, а у 2018 р. – збитки були більшими за прибутки утричі і порівняно з 2013 р. вони

¹⁴⁷ «Про затвердження Методичних рекомендацій розрахунку рівня тіньової економіки». Наказ Міністерства економіки України від 18.02.2009. № 123. URL: <https://www.me.gov.ua/LegislativeActs/Detail?lang=uk-UA&id=4bb297a0-c900-404f-8c6f-5f76f18b1503>.

¹⁴⁸ Регіони України, 2016. Ч. 2. Київ: Державна служба статистики України, 2016. 692 с., С. 153-156; Регіони України, 2019. Ч. 2. Київ: Державна служба статистики України, 2019. 657 с., С. 115-117; Валовий регіональний продукт у 2017 р. Статистичний збірник. Київ: Державна служба статистики України, 2019. 159 с., С. 61; Валовий регіональний продукт у 2018 р. Статистичний збірник. Київ: Державна служба статистики України, 2020. 150 с., С. 68.

зросли майже у 20 разів. Такі істотні темпи зростання обсягів збитків при відносно невеликих темпах збільшення кількості збиткових підприємств (133% у 2018 р. відносно 2013 р.) свідчать про тіньові прибутки частини цих підприємств, що робить їхню подальшу діяльність вигідною для багатьох осіб, задіяних в незаконних операціях.

Найнижчий рівень тінізації транспортних послуг – в Івано-Франківській області. У 2018 р. співвідношення збиткових підприємств до прибуткових становило 0,2 (у 2013 р. – 0,5), а збитки у діяльності підприємств перевищили прибутки лише в 1,3 раза, тоді як у 2013 р. – у 8,4. Крім цього, в Івано-Франківській області за досліджуваний період відбулося збільшення ВДВ удвічі.

Отже, за нашими розрахунками рівень тінізації ВЕД «Транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність» у 2018 р. в середньому по Україні становив 19,7% від валової доданої вартості цього виду послуг (47,1 млрд грн), що є нижчим на 3,6 в. п. порівняно з 2013 р. (23,2%) та на 0,6 в. п. менше за значення попереднього року. В результаті дослідження виявлена тенденція до зменшення тіньового сектору в сфері транспортних послуг у більшості регіонів і в середньому по країні.

За аналогічною методикою можемо розрахувати частку тіньового обороту ВЕД «Транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність» у ВРП. Для цього на основі отриманого коефіцієнта тінізації транспортних послуг, як відсотка від ВДВ, розрахуємо обсяги наданих нелегально послуг. Частку тіньового обороту транспортних, складських та поштових послуг від ВРП визначаємо як відношення тіньових обсягів наданих послуг до валового регіонального продукту за регіонами.

Як показано на рис. 2.3.2, загалом по Україні спостерігалася тенденція до зниження частки тіньових обсягів транспортних послуг у ВРП (в середньому по Україні – з 1,65% у 2013 р. до 1,18% у 2018 р.). Найвище значення цього показника у 2018 р. спостерігалася в м. Києві (3,83%), що в 2,4 раза більше, ніж у 2013 р. В Одеській області за досліджуваний період відбулося зменшення тіньового сектору послуг в 1,2 раза (з 4,6% до 3,4% від ВРП). Найнижче значення показника у 2018 р. спостерігалася в Запорізькій області (0,39%), що у 2,1 раза менше порівняно з 2013 р. (0,83%).

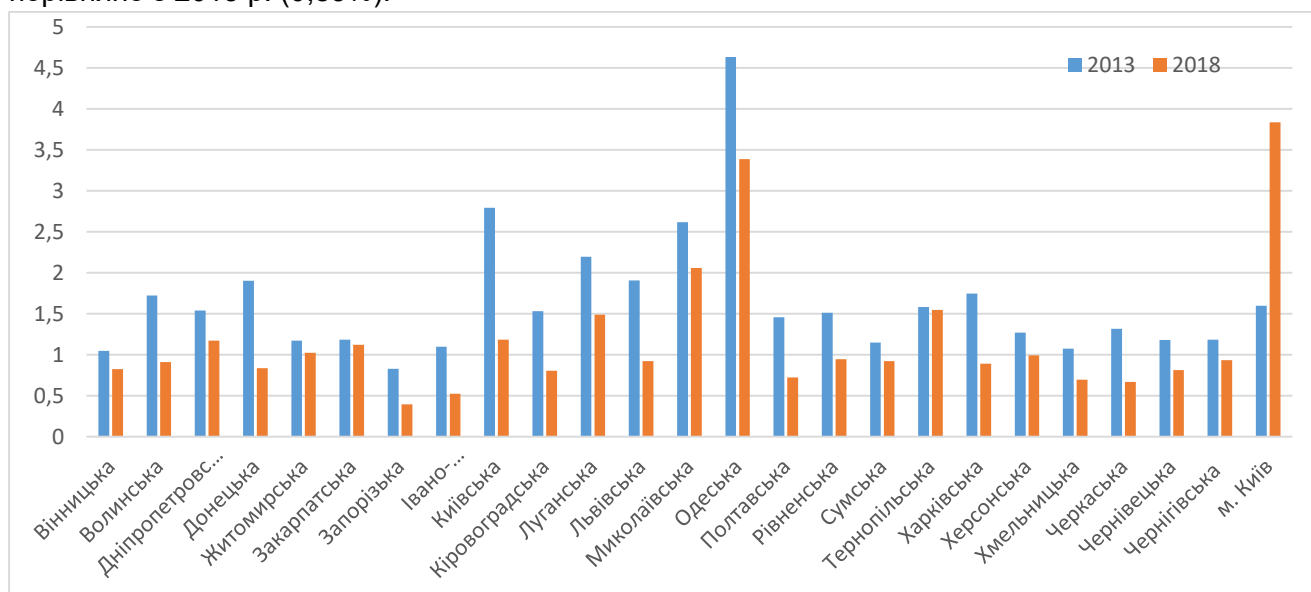

Рис. 2.3.2. Рівень тінізації ВЕД «Транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність» в регіонах України, % від ВРП

*Джерело: розраховано за даними Державної служби статистики України¹⁴⁹

¹⁴⁹ Регіони України, 2016. Ч. 2. Київ: Державна служба статистики України, 2016. 692 с., С. 153-156; Регіони України, 2019. Ч. 2. Київ: Державна служба статистики України, 2019. 657 с., С. 115-117; Валовий регіональний продукт у 2017 р. Статистичний збірник. Київ: Державна служба статистики України, 2019. 159 с., С. 61; Валовий регіональний продукт у 2018 р. Статистичний збірник. Київ: Державна служба статистики України, 2020. 150 с., С. 68.

Загалом деструктивний вплив тіньового сектору на економіку країни внаслідок деформації ринкових механізмів та зниження ефективності регулюючих інструментів держави проявляється у низькій конкурентоспроможності підприємств, високому рівні корупції, відсутності ресурсів для реалізації програм соціально-економічного розвитку. Проте, кількісна оцінка впливу рівня тінізації ВЕД «Транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність» з використанням регресійного аналізу панельних даних за регіонами України за період 2013-2018 рр. дозволила виявити ступінь впливу тіньового сектора на окремі показники соціально-економічного розвитку (вихідні дані у додатку 2.3, табл. 2.3.3).

За нашими розрахунками виявлено слабкий зв'язок ($R^2=0,48$) між часткою малих підприємств в загальній кількості підприємств регіону та показниками, що характеризують ВЕД «Транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність» (рівняння 2.3.1). Як видно з рівняння, підвищення коефіцієнта тінізації транспортних послуг на 1% призводить до збільшення частки МП на 0,005% за інших рівних умов, оскільки існуючі недосконалі інституціональні механізми роблять привабливою діяльність підприємств в цьому виді послуг (наприклад, маршрутні таксі, які переважно є малими підприємствами). Збільшення на 10% частки прибуткових підприємств у загальній кількості підприємств, що надають транспортні, складські та поштові послуги, сприяє зростанню частки МП в регіоні на 0,32%, що також підтверджує привабливість цього виду діяльності з точки зору тих підприємців, які працюють легально.

$$Y_1 = 1,905 + 0,005X_1 + 0,032X_2 - 0,018X_3 + 0,023X_4 + 0,03X_5, \quad (2.3.1)$$

де: Y_1 - частка малих підприємств (МП) в загальній кількості підприємств, %;

X_1 - рівень тінізації ВЕД «Транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність», % від ВДВ;

X_2 - частка прибуткових підприємств у загальній кількості підприємств ВЕД, %;

X_3 - частка транспортних, складських та поштових послуг у загальних обсягах ВДВ регіону, %;

X_4 - частка транспортних, складських та поштових послуг у загальному обсязі випуску в регіоні, %;

X_5 - відношення капітальних інвестицій у ВЕД «Транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність» до ВДВ цього виду послуг, %.

В результаті дослідження виявлено обернений зв'язок між залежною змінною та часткою транспортних, складських та поштових послуг у загальних обсягах ВДВ регіону, що, на нашу думку, обумовлене зростанням кількості середніх підприємств, що надають транспортні послуги, і відповідно збільшенням їх внеску у створення валової доданої вартості. З іншого боку, прямий зв'язок між залежною змінною і часткою транспортних, складських та поштових послуг у загальному обсязі випуску в регіоні дозволяє стверджувати, що зростаючий ринок цих послуг та пов'язані із його розширенням доходи спонукають підприємливих громадян організовувати діяльність малих транспортних підприємств. Тобто, у формуванні загального випуску транспортних послуг малі підприємства беруть активну участь, а у створенні валової доданої вартості їхня роль незначна, що певною мірою обумовлене існуванням тіньового сектору саме в сегменті ринку транспортних послуг, які надаються МП. Також позитивний вплив на показник частки МП в загальній кількості підприємств регіону має ефективність інвестицій у ВЕД «Транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність», яку ми визначили як відношення капітальних інвестицій до ВДВ цього виду послуг.

Слід зазначити, що нами виявлено слабкий ($R^2=0,49$) прямий зв'язок між індексом споживчих цін та зміною рівня тінізації ВЕД «Транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність» (рівняння 2.3.2).

$$Y_2 = 0,874 + 0,153X_1 + 0,548X_2 - 0,031X_5, \quad (2.3.2)$$

де: Y_2 - індекс споживчих цін, %;

X_1 - рівень тінізації ВЕД «Транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність», % від ВДВ;

X_2 - частка прибуткових підприємств у загальній кількості підприємств ВЕД, %;

X_5 - відношення капітальних інвестицій у ВЕД «Транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність» до ВДВ цього виду послуг, %.

Збільшення коефіцієнта тіньової економіки досліджуваного виду діяльності на 1% призводить до зростання індексу споживчих цін на 0,153% за інших рівних умов, що пояснюється, передусім, збільшенням готівкових грошей, які потрапляють з тіньового сектору у легальний, а також необхідністю підвищення вартості послуг внаслідок їх «заниженої» рентабельності через приховування та привласнення частини доходу окремими перевізниками.

Водночас, прямий істотний вплив на індекс споживчих цін має збільшення частки прибуткових підприємств у загальній кількості підприємств, що надають транспортні, складські та поштові послуги. Відповідно, можемо зробити висновок, що не лише збиткові підприємства є учасниками тіньового ринку транспортних послуг, а й прибуткові підприємства певну частину доходів не декларують. Крім цього, й прибуткові підприємства підвищують ціни на свої послуги, внаслідок чого спостерігається зростання інфляції.

Обернений зв'язок між індексом споживчих цін та відношенням капітальних інвестицій у ВЕД «Транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність» до ВДВ цього виду послуг дозволяє зробити висновок про позитивний вплив збільшення ефективності вкладених інвестицій на економіку регіонів, оскільки зниження рівня інфляції залежить від ефективності інвестицій.

У результаті дослідження не виявлено впливу рівня тінізації ВЕД «Транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність» на такі залежні змінні: ВРП на одну особу (грн); продуктивність праці (тис. грн на 1 зайнятого); рівень безробіття (%); відношення середньої зарплати до прожиткового мінімуму (рази); кількість викидів забруднюючих речовин від автотранспортних засобів (кг у розрахунку на одну особу); наявний дохід (дол. США у розрахунку на одну особу). Відсутність такого взаємозв'язку пояснюється невеликими обсягами тіньового сектору ВЕД «Транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність» відносно ВРП (за нашими розрахунками 1,2% у 2018 р. в середньому по Україні), який формується в основному за рахунок необлікованих готівкових потоків, доходів від неліцензованої діяльності підприємств та отримання неправомірної вигоди посадовими особами (щорічні обсяги виведених з економіки України коштів через офшорні схеми складають близько 320 млрд грн, а через «сірий імпорт» чи контрабанду – до 230 млрд грн¹⁵⁰). Також вагомою причиною отримання таких результатів дослідження вважаємо прихований характер тіньової діяльності і неможливість точної оцінки рівня тінізації при розрахунку коефіцієнта з використанням існуючих методів.

В умовах дії карантину, збитковість транспортних підприємств вже не можемо розглядати як безпосередню ознаку існування тіньового сектору, оскільки збитки переважно обумовлені об'єктивними чинниками, що виникли в результаті змін в глобальному середовищі. Саме тому, необхідно застосовувати інший підхід, який дозволить оцінити рівень тінізації транспортних послуг, виходячи з реальної ситуації, що склалася в цій сфері.

З точки зору системного підходу, транспортна галузь є системою з входом і виходом. На вході споживаються ресурси (робочий час, паливо), а на виході отримуємо обсяг наданих послуг (вартість послуг, валову додану вартість). Ґрунтуючись на такому підході, доцільно порівнювати інтенсивність споживання палива транспортними підприємствами з темпами зростання обсягів наданих ними послуг. Вищі темпи збільшення використання пального порівняно з темпами зростання наданих послуг свідчать про наявність тіньової складової в діяльності транспортних підприємств.

Згідно методу «розбіжностей», загальна сума витрат на надання послуг складається з витрат на офіційну та приховану діяльність¹⁵¹. Якщо вартість нелегальних послуг Q_{il} , а обсяг нелегального прибутку P_{il} , то загальний обсяг наданих послуг з урахуванням прихованої

¹⁵⁰ Букатюк У. 40% діяльності українців заховано в сутінках. Чому тіньова економіка – це не так вже й страшно. URL: https://espreso.tv/article/2017/11/06/tinova_ekonomika.

¹⁵¹ Флейчук М.І. Детінізація економіки та протидія корупції у системі економічної безпеки: теоретичні основи та стратегічні пріоритети в умовах глобалізації. Львів, 2008. 660 с., с. 225

діяльності визначається як:

$$Q_{sum} = Q + Q_{il} = (C+P) + P_{il}, \quad (2.3.3)$$

де Q та P – обсяги легальних послуг та прибутку, а C – загальна сума витрат в процесі надання послуг.

Відповідно, обсяг нелегальних послуг розраховуємо як:

$$Q_{il} = (C+P) + P_{il} - Q. \quad (2.3.4)$$

З метою визначення спожитих послуг на основі оцінки вартості наданих послуг за звітний період з урахуванням тіньової складової використаємо рівняння:

$$Q_{sum1} = Q_0 \cdot I_q \cdot I_p \cdot I_f, \quad (2.3.5)$$

де Q_0 – вартість наданих послуг за базовий період, I_q – індекс фізичного обсягу наданих послуг, I_p – індекс цін на послуги, I_f – індекс споживання пального підприємствами, що надають послуги.

Порівняння обсягів наданих і спожитих послуг дозволяє визначити обсяг нелегальних послуг як різницю між Q_{sum} та Q_{sum1} , а частка цієї різниці від загального обсягу наданих послуг – відповідно визначає рівень тінізації ринку транспортних послуг.

Таким чином, в умовах кризової ситуації, обумовленої запровадженням карантинних обмежень в сфері транспортних послуг, оцінка рівня тінізації цього виду економічної діяльності на основі методу «збитковості підприємств» не дозволяє отримати коректні результати, оскільки більшість підприємств мають реальні збитки внаслідок істотного зменшення обсягів наданих послуг, а не через приховування прибутків. На нашу думку, доцільно застосувати метод «розбіжностей» із врахуванням не лише індексів обсягу наданих послуг та цін на послуги, а й індексу спожитого пального, що дозволить точніше оцінити різницю між обсягом наданих та спожитих послуг.

З огляду на переважання автомобільних перевезень у загальних обсягах транспортних послуг та враховуючи значний сегмент тіньового ринку таксі, який формується в основному за рахунок необлікованих грошових потоків фізичних осіб-підприємців, вважаємо основним інструментом детінізації діяльності в сфері транспортних, складських та кур'єрських послуг удосконалення податкової політики в частині зниження ставки оподаткування доходів фізичних осіб (з метою зменшення тіньової зайнятості та збільшення легальної заробітної плати), зменшення податку на прибуток для юридичних осіб як стимулу легалізації діяльності підприємств, запровадження пільгових ставок оподаткування для новостворених підприємств.

Проте, жодні податкові стимули не будуть ефективними без удосконалення податкової системи, що повинно передбачати посилення податкової дисципліни та контролю за її дотриманням і забезпечуватися одночасним впровадженням інституціональних, технічних та організаційних інновацій. Разом зі зменшенням податкового тиску на підприємства жорсткішими повинні бути санкції за ухилення від сплати податків, порушення порядку здійснення підприємницької діяльності (надання послуг без дозволів чи ліцензій) та документування готівкових надходжень.

При цьому, необхідно забезпечити невідворотність покарання для всіх без винятку порушників, незалежно від їх місця в ієрархічній структурі підприємства чи державного органу, а також посилити відповідальність (збільшити розмір штрафів за діяльність без ліцензій чи дозволів, несплату податків у повному обсязі, приховування доходів тощо). Очевидно, що удосконалення фіскальних інструментів можливе лише за умови впровадження технічних інновацій (електронний документообіг, електронний сервіс та здійснення електронних перевірок), які забезпечать дієвий контроль за процесом сплати податків та сприятимуть виявленню порушень у цій сфері.

2.4. Сфера туристичних послуг

За сприятливих умов і стимулюючих впливів туризм може розвиватися швидкими темпами, забезпечуючи економічний та соціальний розвиток держави та регіонів шляхом збільшення дохідної частини бюджету та отримання додаткових валютних надходжень, вирішення проблеми зайнятості населення та створення нових робочих місць, стимулювання розвитку суміжних галузей, пов'язаних із виробництвом туристичних послуг, поліпшення соціальної та виробничої інфраструктури, зростання якості життя суспільства шляхом розширення туристично-рекреаційних можливостей його оздоровлення і відпочинку.

Однак позитивний вплив туризму на економіку держави та суспільний розвиток відбувається лише за прозорих та відповідальних умов ведення бізнесу і надання послуг. Однією з важливих перешкод, яка стримує розвиток туризму в Україні, є високий рівень тіньової економіки в державі, загалом, і в туристичній галузі, зокрема.

Туризм є сферою соціально-економічної діяльності, яка містить виробництво та споживання готельних, ресторанних, транспортних та інших послуг із реалізації активного відпочинку людей, пов'язаного з виїздом за межі їх постійного перебування з метою поліпшення здоров'я, пізнання навколишнього світу, спортивних, ділових та інших заходів. Відповідно, у всіх цих сферах діяльності можуть бути присутні тіньові операції, пов'язані з отриманням нелегальних доходів у процесі надання туристичних послуг.

До можливих форм ведення тіньової діяльності у туристичній галузі можна віднести: тіньовий оборот фінансового капіталу; ухилення суб'єктів господарювання від сплати податків; функціонування нелегальних туристичних фірм; тіньова зайнятість; незаконне виробництво та реалізація в туристичній галузі товарів, робіт та послуг тощо.

Перебування значної частини ринку туристичних послуг у тіньовому сегменті вітчизняної економіки негативно впливає на соціально-економічний розвиток держави і її регіонів через недоотримання надходжень у бюджети різних рівнів, соціальну незахищеність зайнятих у «тіні», розширення неправових, у тому числі й криміногенних, відносин у туристичній сфері. Це також має негативний вплив на ділову репутацію країни у взаємовідносинах із міжнародними організаціями та інвесторами з огляду на можливості нарощення обсягу туристичних потоків, залучення іноземних інвестицій, формування та розвиток туристичної інфраструктури.

Сегмент тіньових туристичних послуг може розглядатися як значний прихований резерв розвитку цієї сфери держави і окремих її регіонів. Саме тому чітке розуміння масштабів тінізації ринку туристичних послуг, чинників впливу на перехід бізнесу в тінь і способів та стимулів виходу з тіні, вироблення зрозумілої і дієвої політики виводу туристичних послуг з тіньового обороту представляє інтерес як для науковців, так і для практиків та управлінців.

Відсутність в Україні системи статистичних спостережень, які давали б можливість проведення всебічного, об'єктивного і всеохоплюючого аналізу розвитку сектору туристичних послуг, спонукає до здійснення подібних досліджень опосередковано – через ті сегменти, які мають в пакеті туристичних послуг значну (переважаючу) частку. Оскільки на оплату за тимчасове проживання і харчування припадає до 70-80 % вартості туристичної путівки, розвиток сфери «Тимчасове розміщування й організація харчування» може дати відповідне і достатньо точне бачення особливостей процесів, що відбуваються в секторі туристичних послуг та впливають на нього.

Проведене нами дослідження сфери туристичних послуг (за ВЕД «Тимчасове розміщування й організація харчування») за період з 2013 р. по 2018 р. засвідчило загальне зростання по основних показниках розвитку (табл.2.4.1), однак темпи зростання за окремими показниками та регіонами різнилися і мали свої особливості. Так, при середньому зростанні кількості підприємств у цій сфері в Україні в 1,4 раза, найбільший приріст відбувся у м. Києві – у

2,2 раза, Запорізькій області – 2,1 раза та Херсонській – 1,8 раза. Лідерами за кількістю підприємств продовжували залишатися м. Київ (4259 підприємств), Одеська (1400) та Львівська (1309) області.

Таблиця 2.4.1.

Основні показники діяльності сфери туристичних послуг (ВЕД «Тимчасове розміщування й організація харчування») за період 2013-2018 роки

	Кількість підприємств			Зайнято, тис. осіб			Обсяг реалізованих послуг, млн.грн			Валовий регіональний продукт, млн.грн		
	2013	2018	Темп росту	2013	2018	Темп росту	2013	2018	Темп росту	2013	2018	Темп росту
Україна	10441	15062	1,4	357,8	283	0,8	6191,6	28748,4	4,6	24884	50183	2,0
Вінницька	142	222	1,6	6	4	0,7	13,7	345,3	25,2	660	926	1,4
Волинська	134	178	1,3	5,8	5,8	1,0	24,7	158,9	6,4	326	755	2,3
Дніпропетровська	495	818	1,7	23,4	22,2	0,95	172,3	2212,6	12,8	1392	3490	2,5
Донецька	663	736	1,1	28,3	9,5	0,3	488,2	347,2	0,7	1793	1041	0,6
Житомирська	118	177	1,5	7,5	7	0,9	8780,9	291,8	33,2	294	749	2,6
Закарпатська	261	393	1,5	16	14,2	0,9	73827	277,2	3,8	509	1607	3,2
Запорізька	390	806	2,1	15,5	13,8	0,9	218,0	968,6	4,4	827	1682	2,0
Івано-Франківська	248	368	1,5	8,7	9,3	1,1	110,8	436,1	3,9	713	1645	2,3
Київська	479	799	1,7	16,2	15,2	0,9	48,6	2240,2	46,1	1512	2939	1,9
Кіровоградська	96	143	1,5	5,1	5,2	1,0	22,9	47,7	2,1	174	403	2,3
Луганська	161	186	1,2	16,5	5,5	0,3	45,2	54,5	1,2	773	212	0,3
Львівська	877	1309	1,5	24,7	24,3	1,0	556,7	2932,6	5,3	1498	4796	3,2
Миколаївська	240	398	1,7	8,7	7,6	0,9	88,3	434,6	4,9	447	820	1,8
Одеська	920	1400	1,5	25	24,6	1,0	361,2	2170,0	6,0	1568	4831	3,1
Полтавська	201	301	1,5	10,5	9,1	0,9	52,0	475,3	9,1	522	1115	2,1
Рівненська	108	154	1,4	10,9	10	0,9	29,3	147,5	5,0	488	580	1,2
Сумська	102	176	1,7	4,8	4,8	1,0	23,7	216,7	9,1	236	540	2,3
Тернопільська	105	159	1,5	8,4	6,7	0,8	16,5	92,9	5,6	352	573	1,6
Харківська	622	854	1,4	18,6	20,2	1,1	142,5	1868,8	13,1	1131	2976	2,6
Херсонська	195	354	1,8	7,1	5,7	0,8	124,5	427,7	3,4	361	849	2,4
Хмельницька	161	235	1,5	6,2	4,9	0,8	24,0	145,9	6,1	292	738	2,5
Черкаська	131	219	1,7	5,7	5,5	0,96	16,5	212,8	12,9	308	851	2,8
Чернівецька	138	179	1,3	8,8	8,8	1,0	23,8	150,7	6,3	273	719	2,6
Чернігівська	158	239	1,5	4,5	4,9	1,1	24,4	338,4	13,9	257	691	2,7
м. Київ	1955	4259	2,2	36	34,2	0,95	1967,3	1175,5	6,0	5211	14652	2,8

*Джерело: складено і розраховано за даними:¹⁵²

Ці ж регіони та Дніпропетровська область мали також найбільші об'єми реалізованих послуг у секторі. Загалом же, в Україні обсяг реалізованих послуг зріс за період 2013-2018 рр. у 4,6 раза. Проте, зростання валового регіонального продукту у сфері туристичних послуг було вдвічі нижчим і становило 2 раза. Значно вищі за середні по Україні темпи зростання ВРП були у Львівській, Закарпатській, Одеській, м. Києві, Черкаській обл.

Насторожує той факт, що при загальному зростанні основних показників діяльності підприємств, відбулося значне (більш ніж на 20%) скорочення кількості зайнятих працівників на підприємствах сфери розміщення і харчування. Скорочення не відбулося лише в Волинській, Івано-Франківській, Кіровоградській, Тернопільській, Харківській, Чернівецькій та Чернігівській областях.

¹⁵² Регіони України за 2014 рік : стат. зб. К., Державна служба статистики України, 2014.Ч. 1. 299 с. (С. 70); Регіони України за 2014 рік : стат. зб. К., Державна служба статистики України, 2014.Ч. 2. 733 с. (С. 302); Регіони України за 2018 рік : стат. зб. К., Державна служба статистики України, 2019. Ч. 1. 309 с. (С. 62); Регіони України за 2019 рік : стат. зб. К., Державна служба статистики України, 2019. Ч. 2. 657 с. (С. 377); Валовий регіональний продукт у 2017 році : стат. зб. К., Державна служба статистики України, 2018. 157 с. (С. 40); Валовий регіональний продукт у 2018 році : стат. зб. К., Державна служба статистики України, 2020. 150 с. (С. 40).

Неоднозначними залишаються фінансові показники діяльності підприємств сфери туристичних послуг (ВЕД «Тимчасове розміщування й організація харчування»): при загальному покращенні ситуації загалом по Україні (вихід в плюс на 4157 млн.грн у 2018 р.) у переважній більшості регіонів (16) сфера продовжувала залишатися збитковою, причому у дев'яти із них (Житомирська, Закарпатська, Запорізька, Івано-Франківська, Луганська, Одеська, Сумська, Харківська, Чернівецька) – погіршилася (табл. 2.4.2.).

Таблиця 2.4.2

Фінансові результати діяльності сфери туристичних послуг (ВЕД «Тимчасове розміщування й організація харчування») за період 2013-2018 роки

	Частка прибуткових підприємств, %			Фінансовий результат до оподаткування (сальдо), млн.грн		
	2013	2018	Темп росту	2013	2018	Зміна (+/-), млн.грн
Україна	59,5	71,4	1,2	-	2886,5	4157
Вінницька	64,3	69,9	1,1	-11,9	0,4	12,3
Волинська	63,9	76,4	1,2	-4,8	25,2	30
Дніпропетровська	49	72	1,5	-79,2	-6,8	72,4
Донецька	61,7	77,7	1,3	-167,5	-8,6	158,9
Житомирська	62,3	68,9	1,1	-4,4	-6,8	-2,4
Закарпатська	72,1	78,3	1,1	-1,9	-45,1	-43,2
Запорізька	60,2	68,4	1,1	-52,1	-66,1	-14
Івано-Франківська	75,4	84,4	1,1	-27,4	-37,1	-9,7
Київська	60,9	71,2	1,2	-46,1	72,6	118,7
Кіровоградська	71,6	76,2	1,1	-2,2	0,2	2,4
Луганська	66,2	73,1	1,1	-6,7	-17,4	-10,7
Львівська	60	73,8	1,2	-89,2	42,2	131,4
Миколаївська	51,1	74,4	1,5	-14,5	9,4	23,9
Одеська	63,5	75,1	1,2	-27,5	-30,4	-2,9
Полтавська	59,2	68,6	1,2	-7,7	-0,5	7,2
Рівненська	72,6	71,1	0,98	-2,9	2,5	5,4
Сумська	42,2	57,9	1,4	-8,6	-16,6	-8
Тернопільська	64,3	77	1,2	-4,2	1,6	5,8
Харківська	54,4	73,2	1,4	-101,5	-126,2	-24,7
Херсонська	66,9	76,6	1,1	-10,4	-1,3	9,1
Хмельницька	65,1	75,8	1,2	-5,9	0,2	6,1
Черкаська	63	76,7	1,2	-8,8	-6,5	2,3
Чернівецька	52,7	58,5	1,1	-2,3	-4,6	-2,3
Чернігівська	48,1	66,2	1,4	-16,9	-5,8	9,1
м. Київ	53,5	65,7	1,2	-462,4	3112	3574,4

*Джерело: складено і розраховано за даними:¹⁵³

Ця ситуація може мати своє пояснення для Луганської (через військову агресію на її території) та Сумської чи Житомирської (через недостатню розвиненість туристичної інфраструктури) областей. Однак, зниження ефективності діяльності підприємств у сфері «Тимчасове розміщування й організація харчування» для регіонів, де туризм розвивається прискореними темпами (за показниками росту ВРП, кількості підприємств, обсягу реалізованих послуг) викликає питання і може свідчити про існування прихованих негативних процесів, що відбуваються в регіонах у цій сфері: зростання тіньової частки у обсягах реалізованих послуг, скорочення кількості зайнятих працівників, сповільнення інвестиційної активності, зниження податкових надходжень.

¹⁵³ Регіони України за 2014 рік : стат. зб. К., Державна служба статистики України, 2014., Ч. 2. 733 с. (С. 355-358); Регіони України за 2019 рік : стат. зб. К., Державна служба статистики України, 2019. Ч. 2. 657 с. (С. 118-120).

Залучення капітальних інвестицій у сфері туристичних послуг (ВЕД «Тимчасове розміщування й організація харчування») за період з 2013 р. по 2018 р. не отримало значного поживлення (ріст у 1,2 раза по Україні) (табл. 2.4.3). У 2018 р. відчутні обсяги капітальних інвестицій були лише в кількох регіонах: м.Київ – 1402,2 млн. грн (у 2013 р. – 632,89 млн. грн), Дніпропетровська область – 301,45 млн. грн (у 2013 р. – 85,16 млн. грн), Львівська – 260,96 млн.грн (у 2013 р. – 235,61 млн. грн), Одеська – 190,3 млн. грн (у 2013 р. – 83,1 млн. грн), Запорізька – 141,59 млн. грн (у 2013 р. – 13,68 млн. грн). Натомість, у Житомирській, Кіровоградській, Сумській, Хмельницькій областях у 2018 році жодних капітальних інвестицій не залучалося, або ж вони були мізерними.

Таблиця 2.4.3

Капітальні інвестиції та туристичний збір у сфері туристичних послуг (ВЕД «Тимчасове розміщування й організація харчування») за період 2013-2018 роки

	Капітальні інвестиції, млн.грн			Туристичний збір, млн.грн		
	2013	2018	Темп росту	2013	2018	Темп росту
Україна	2409,55	2893,6	1,2	24,22	90,6	3,7
Вінницька	36,66	17,63	0,5	0,18	0,5	2,8
Волинська	9,98	8,69	0,9	0,2	0,6	3,0
Дніпропетровська	85,16	301,45	3,5	0,89	2,5	2,8
Донецька	167,47	26,98	0,2	0,85	1,2	1,4
Житомирська	3,01	0	0,0	0,17	0,5	2,9
Закарпатська	13,23	30	2,3	0,93	3,8	4,1
Запорізька	13,68	141,59	10,4	1,42	3,7	2,6
Івано-Франківська	19,19	75,15	3,9	0,95	3,7	3,9
Київська	41,39	81,43	2,0	0,68	2,3	3,4
Кіровоградська	3,22	0	0,0	0,07	0,3	4,3
Луганська	11,37	6,44	0,6	0,11	0,1	0,9
Львівська	235,61	260,96	1,1	3,57	13,4	3,8
Миколаївська	20,04	20,2	1,0	0,46	1,8	3,9
Одеська	83,1	190,3	2,3	2,72	11,6	4,3
Полтавська	9,54	18,64	2,0	0,31	1,3	4,2
Рівненська	2,84	7,23	2,6	0,13	0,4	3,1
Сумська	2,72	0	0,0	0,13	0,3	2,3
Тернопільська	2,98	8,38	2,8	0,13	0,4	3,1
Харківська	27,88	47,1	1,7	0,91	3	3,3
Херсонська	19,13	17,71	0,9	0,79	3,7	4,7
Хмельницька	3,64	0	0,0	0,21	0,7	3,3
Черкаська	6,83	11,11	1,6	0,27	0,7	2,6
Чернівецька	9,03	3,72	0,4	0,23	0,5	2,2
Чернігівська	17,05	26,91	1,6	0,15	0,6	4,0
м. Київ	632,89	1402,2	2,2	7,76	33	4,3

*Джерело: складено і розраховано за даними:¹⁵⁴

Про регіональні деформації розвитку сфери туризму свідчать також обсяги сплаченого туристичного збору як щодо номінальних об'ємів, так і за відносними показниками (див. табл. 2.4.3.). 64 відсотка сплаченого туристичного збору по Україні у 2018 р. (90,6 млн.грн) припадало на три регіони: м. Київ (33 млн. грн), Львівська обл. (13,4 млн. грн), Одеська обл. (11,6 млн.грн). У низці регіонів, які найбільше наростили обсяги реалізованих послуг у сфері «Тимчасове розміщування й організація харчування», ріст сплати туристичного збору був нижчим за середній показник по Україні (3,7 раза у 2018 р. порівняно з 2013 р.). Так, при рості обсягів реалізованих послуг у Київській обл. у 2018 р. порівняно з 2013 р. у 46,1 раза сплата туристичного збору зросла у 3,4 раза, аналогічні показники у Житомирській обл. – 33,2 раза і 2,9 раза, у Вінницькій – 25,2 раза і 2,8 раза, у Харківській – 13,1 раза і 3,3 раза, у Черкаській – 12,9

¹⁵⁴ Регіони України за 2014 рік : стат. зб. К., Державна служба статистики України, 2014. Ч. 2. 733 с. (С. 132); Регіони України за 2019 рік : стат. зб. К., Державна служба статистики України, 2019. Ч. 2. 657 с. (С. 172).

раза і 2,6 раза. Це може свідчити як про неналежне адміністрування збору, так і про невідображення надаваних послуг як властиво туристичних (наданих туристичним споживачам).

Виявлені невідповідності у низці показників, у тому числі тих, що мають тісний зв'язок щодо напрямку і темпів росту, дають підстави стверджувати, що має місце тінізація послуг у сфері туристичних послуг (ВЕД «Тимчасове розміщування й організація харчування») у різних її проявах і розмірах.

Обрахунок рівня тіньової економіки за методом збитковості підприємств¹⁵⁵ (табл. 2.4.4., додаток 2.4.) засвідчив зниження на третину за досліджуваний період (2013-2018 рр.) коефіцієнта тіньової економіки (середнє значення) загалом по Україні: із 31,5 % від ВРП (2013 р.) до 20,8 % від ВРП (2018 р.), що можна вітати, однак приблизно п'ята частина діяльності сфери «Тимчасове розміщування й організація харчування» (за обліковуваними результатами) продовжує залишатися в «тіні».

Таблиця 2.4.4

Рівень тіньової економіки сфери туристичних послуг (ВЕД «Тимчасове розміщування й організація харчування») у 2013 і 2018 роках

	Коефіцієнт тіньової економіки (середнє значення), % від ВРП		Індекс зміни
	2013	2018	
Україна	31,5	20,8	0,7
Вінницька	20,5	16,0	0,8
Волинська	22,0	14,6	0,7
Дніпропетровська	34,5	16,3	0,5
Донецька	31,3	13,7	0,5
Житомирська	25,1	17,4	0,7
Закарпатська	17,3	14,8	0,9
Запорізька	29,9	22,7	0,8
Івано-Франківська	17,7	10,8	0,5
Київська	26,6	18,9	0,7
Кіровоградська	16,5	12,4	0,8
Луганська	18,6	22,3	1,2
Львівська	31,2	15,9	0,5
Миколаївська	31,1	14,4	0,5
Одеська	24,4	15,9	0,7
Полтавська	23,3	17,9	0,8
Рівненська	15,8	15,3	1,0
Сумська	34,5	24,8	0,7
Тернопільська	19,4	12,4	0,6
Харківська	33,7	19,2	0,6
Херсонська	22,1	13,3	0,6
Хмельницька	21,2	13,2	0,6
Черкаська	22,6	12,9	0,6
Чернівецька	26,9	22,0	0,8
Чернігівська	35,1	20,0	0,6
м. Київ	47,9	34,0	0,7

*Джерело: розраховано за даними: ¹⁵⁶

¹⁵⁵ Методичні рекомендації розрахунку рівня тіньової економіки / Міністерство економіки України / Наказ від 18 лютого 2009 р. №123. URL : <https://www.me.gov.ua/LegislativeActs/Detail?lang=uk-UA&id=4bb297a0-c900-404f-8c6f-5f76f18b1503>

¹⁵⁶ Регіони України за 2014 рік : стат. зб. К., Державна служба статистики України, 2014., Ч. 2. 733 с. (С. 355-358); Регіони України за 2019 рік : стат. зб. К., Державна служба статистики України, 2019. Ч. 2. 657 с. (С. 118-120) ; Валовий регіональний продукт у 2017 році : стат. зб. К., Державна служба статистики України, 2018. 157 с. (С. 62); Валовий регіональний продукт у 2018 році : стат. зб. К., Державна служба статистики України, 2020. 150 с. (С. 70).

Усі регіони показали позитивну динаміку у детінізації сфери за винятком Луганської області, де рівень тінізації зріс із 18,6 % до 22,3 % від ВРП. При загальній позитивній динаміці вищій за середні по Україні показники тінізації сфери «Тимчасове розміщування й організація харчування» були у м. Києві (34 % від ВРП), Сумській (24,8 %), Запорізькій (22,7 %) та Луганській (22,4 %) областях. Особливо загрозливою ситуація із високою часткою тіншової економіки (більше третини) в столиці, яка традиційно є найбільшим туристичним регіоном України, а, отже, суттєво впливає на загальні показники розвитку сфери туризму в країні: в даному конкретному випадку – негативно. Водночас, низка регіонів значно (майже вдвічі) скоротила рівень тінізації сектору – це Дніпропетровська, Донецька, Івано-Франківська, Львівська, Миколаївська, Харківська, Черкаська, Чернігівська області.

Для глибшого розуміння природи і чинників впливу на тінізацію сфери «Тимчасове розміщування й організація харчування», а також більш точного аналізу всієї сфери, було здійснено порівняння темпових показників росту по окремих показниках розвитку усіх суб'єктів господарювання (юридичні і фізичні особи-підприємці). Включення до аналізу фізичних осіб-підприємців є необхідним для забезпечення об'єктивної картини по цьому сектору послуг, оскільки саме на ФОПів у загальних показниках суб'єктів господарювання припадає: 87,8% кількості суб'єктів господарювання, 63,4% кількості зайнятих, 42,3% загального обсягу реалізованої продукції, 35% доданої вартості за витратами виробництва та 23% витрат на оплату праці.

Розрахунки коефіцієнтів еластичності основних показників діяльності сфери туристичних послуг (ВЕД «Тимчасове розміщування й організація харчування») в розрізі підприємств і фізичних осіб-підприємців за період 2013-2018 роки (табл. 2.4.5) засвідчили, що, загалом, позитивні зміни у секторі, які проявлялися у зростанні основних показників екстенсивного розширення сфери (кількість підприємств, кількість зайнятих, витрати на оплату праці), мали також позитивний вплив і на загальні показники ефективності господарської діяльності суб'єктів господарювання (ріст обсягів реалізованих послуг, ріст доданої вартості за витратами виробництва).

Таблиця 2.4.5

Коефіцієнти еластичності основних показників діяльності сфери туристичних послуг (ВЕД «Тимчасове розміщування й організація харчування») в розрізі підприємств і фізичних осіб-підприємців за період 2013-2018 роки

	Коефіцієнти еластичності								
	Співвідношення темпів росту обсягів реалізованих послуг до темпів росту кількості суб'єктів господарювання	Співвідношення темпів росту доданої вартості за витратами виробництва до темпів росту відповідних показників			Співвідношення темпів росту кількості зайнятих працівників до темпів росту обсягів реалізованих послуг	Співвідношення темпів росту витрат на оплату праці до темпів росту обсягів реалізованих послуг	Співвідношення темпів росту витрат на оплату праці на одного зайнятого до темпів росту відповідних показників		
		обсягів реалізованих послуг	кількості зайнятих працівників	витрат на оплату праці			обсягів реалізованих послуг	витрат на оплату праці	доданої вартості за витратами виробництва
Загалом по сфері	1,14	1,04	1,2	1,1	0,85	0,98	0,95	0,98	0,92
Підприємства	1,82	1,08	1,3	1,1	0,80	0,99	0,83	1,04	0,95
Фізичні особи-підприємці	1,13	1,02	1,1	1,1	0,89	0,95	0,88	0,93	0,87

*Джерело: розраховано за даними:¹⁵⁷

Так, загалом по сфері, а також в розрізі підприємств і фізичних осіб-підприємців коефіцієнти еластичності темпів росту обсягів реалізованих послуг до темпів росту кількості

¹⁵⁷ Діяльність суб'єктів господарювання 2018 : стат. зб. К., Державна служба статистики України, 2019. 162 с. (С. 19, 21, 29, 33, 85).

суб'єктів господарювання були вищі за одиницю, що свідчить про високу чутливість між показниками. Для підприємств цей коефіцієнт був близький 2, що свідчить про двічі вищі темпи росту обсягів реалізованих послуг відносно росту кількості підприємств, що свідчить про нарощення економічного потенціалу (масштабів) наданих послуг відповідними суб'єктами на ринку.

Темпи росту основних показників господарської діяльності (обсягів реалізованих послуг, кількості зайнятих працівників, витрат на оплату праці) мали позитивний вплив на загальну ефективність діяльності суб'єктів господарювання – ріст доданої вартості. Це було притаманне як підприємствам, так і фізичним особам-підприємцям (див. табл. 2.4.5).

Проте, ріст обсягів реалізованих послуг не мав стимулюючого впливу на ріст кількості зайнятих і на ріст витрат на оплату праці (коефіцієнти еластичності < 1). Більш того, на підприємствах за період 2013-2018 рр. відбулося скорочення загальної кількості зайнятих, що додатково вплинуло на нижчий від середнього показник еластичності (0,8). Відставання темпів росту витрат на оплату праці від темпів росту обсягів реалізованих послуг може свідчити про приховування частини витрат на оплату праці у загальній звітності.

Оскільки сфера туристичних послуг (ВЕД «Тимчасове розміщування й організація харчування») є достатньо трудомісткою, надмірна оптимізація кількості зайнятих і скорочення витрат на оплату праці, зазвичай, не лише не покращують ефективність господарської діяльності, але й ведуть до її зниження. Тому відсутність стимулюючого впливу обсягів реалізованих послуг на зайнятість і оплату праці може свідчити про ріст тінізації у цій сфері через збільшення неофіційної зайнятості та вивід в тінь частини заробітної плати.

Ситуацію в сфері оплати праці краще ілюструє коефіцієнт еластичності темпів росту витрат на оплату праці на одного зайнятого до інших показників (див. табл. 2.4.5). Усі вони були нижчими 1, що свідчить про відсутність між ними стимулюючого зв'язку (лише для підприємств коефіцієнт еластичності темпів росту витрат на оплату праці на одного зайнятого і темпів росту витрат на оплату праці був більшим одиниці). Це, як мінімум, видається досить дивним, бо між витратами на оплату праці і витратами на оплату праці на одного зайнятого за нормальних природних і прозорих умов ведення господарської діяльності є дуже високий і щільний прямий зв'язок. Коли цього не спостерігається, то з великою вірогідністю можемо стверджувати про високу тінізацію оплати праці у прямий і опосередкований спосіб: через неофіційне працевлаштування (загальне зниження кількості зайнятих на підприємствах сфери «Тимчасове розміщування й організація харчування» за період 2013-2018 рр. та суттєве відставання росту зайнятих у ФОПів від росту інших показників), заниження розміру ставок оплати праці та працевлаштування на неповний оклад із доплатами «на темно» задля зниження податкового навантаження та ухиляння від оподаткування фонду оплати праці.

Зважаючи на те, що фізичні особи-підприємці не надають повної звітності про результати господарської діяльності, рівень тінізації у цьому сегменті може бути значно вищим за розрахований з використанням офіційних даних.

Загалом, підсумовуючи, можемо відмітити наступне:

1. При відносних позитивних моментах щодо розвитку сфери туристичних послуг можемо говорити про неоднорідність розвитку туристичної сфери в розрізі регіонів і відсутність тенденцій на подолання регіональних диспропорцій.

2. Станом на 2018 рік в середньому близько п'ятої частини цієї сфери (за основними показниками діяльності) перебуває в тіні. Хоч за період 2013-2018 рр. переважна більшість регіонів покращила свою офіційну статистику і вивела частину бізнесу в сфері туристичних послуг з тіньового обороту, однак регіони з найбільшими об'ємами цих послуг (м. Київ, насамперед) залишаються з найвищим рівнем тінізації бізнесу.

3. Розраховані темпи росту за окремими показниками діяльності суб'єктів господарювання сфери туристичних послуг (ВЕД «Тимчасове розміщування й організація харчування»), а також коефіцієнтів еластичності між деякими із них, передовсім обсягу реалізованих послуг, доданої вартості, кількості зайнятих, витрат на оплату праці та витрат на оплату праці на одного зайнятого до інших показників, дало можливість виявити деякі невідповідності, що можуть свідчити про найбільш вірогідні способи тінізації господарської діяльності суб'єктів господарювання у цій сфері. До них можна віднести, перш за все, найм працівників (способи оформлення трудових відносин, оплата праці), формування доходу і прибутку та способів виведення з-під оподаткування їх частин.

4. Найбільш «тіньовим» залишається сегмент послуг, що надаються фізичними особами-підприємцями. Це засвідчують результати проведеного дослідження за офіційними даними (показниками діяльності), навіть не беручи до уваги той факт, що спрощена форма подачі звітності про результати господарської діяльності створює можливості ФОПам не оприлюднювати реальних об'ємів надаваних послуг і зайнятих працівників, збільшуючи об'єми «тіньових» оборотів у своєму сегменті й загалом по сфері туристичних послуг (ВЕД «Тимчасове розміщування й організація харчування»).

Перебування значної частки сфери туристичних послуг в тіні має не лише негативний вплив на розвиток сфери, але й, загалом, на соціально-економічний розвиток регіонів і держави через недоотримання податкових надходжень у бюджети різних рівнів, низьку якість послуг в тіні, відсутність соціального захисту неофіційно зайнятих у сфері, відсутність інвестиційних надходжень і перспектив розвитку.

Високий рівень тінізації сфери туристичних послуг мінімізує податкове навантаження на дрібних учасників ринку, однак веде до великого недобору цільових відрахувань, які за нормальних умов мали би бути основою фінансування державою необхідної для сектору інфраструктури. Водночас спостерігається вкрай нерівномірний міжрегіональний розподіл цих доходів, який обмежує фінансування інфраструктури саме там, де її найбільше не вистачає.

Непроста ситуація із досить високою тінізацією у сфері туристичних послуг надзвичайно сильно ускладнилася сьогодні внаслідок тривалої дії карантинних заходів через епідемію COVID-19. У сфері туристичних послуг за перші два місяці карантину виробництво і сплата податків упали більш ніж на 85%, а виплати заробітної плати скоротилися на понад 40%. Ця сфера найбільш потерпає внаслідок карантинних дій, що веде до руйнації потенціалу сектору туристичних послуг і поглиблює проблеми, які мали місце до карантину. Вихід із карантину значно поглибить «тінь» і буде потребувати додаткових зусиль та виважених регуляторних рішень на державному та регіональному рівнях. Тому найпершим завданням для науковців і практиків стає напрацювання механізмів та заходів протидії тінізації та недопущення значних руйнівних падінь у сфері туристичних послуг, зокрема, у ВЕД «Тимчасове розміщування й організація харчування».

2.5. Послуги у сфері операцій з нерухомістю

Одним із «лідерів» тіньової економіки України, який протягом 2013-2018 років постійно входив до трійки найбільш тінізованих секторів економіки (а у 2016 році навіть очолював рейтинг секторів економіки за рівнем тінізації), є сектор «операції з нерухомим майном» (далі – операції з нерухомістю).

Відповідно до класифікатора видів економічної діяльності (КВЕД-2010) операції з нерухомим майном (секція L) включають:¹⁵⁸

- купівлю та продаж власного нерухомого майна (багатоквартирних будівель і житла, нежитлових будівель, земельних ділянок);
- надання в оренду чи експлуатацію власного чи орендованого нерухомого майна (багатоквартирних будівель та житла, нежитлових будівель, земельних ділянок; надання будівель, упоряджених або неупоряджених квартир чи апартаментів для довготермінового використання зазвичай на умовах щомісячної або річної оплати; діяльність ринків, експлуатацію житлових мобільних комплексів і т.п.);
- операції з нерухомим майном за винагороду або на основі контракту, зокрема, діяльність агентств нерухомості (надання посередницьких послуг з купівлі, продажу або надання в оренду нерухомого майна на підставі фіксованих виплат або на контрактній основі; надання за винагороду або на основі контракту консультаційних послуг і послуг з оцінювання нерухомого майна, які пов'язані з його купівлею, продажом або наданням в оренду; послуги агентів умовного депонування) та діяльність агентств зі стягування орендної плати (управління нерухомим майном) за винагороду або на основі контракту.

Виділяють прямі та непрямі методи дослідження тіньової діяльності в сфері операцій з нерухомістю¹⁵⁹. Прямі методи включають: опитування, аналіз даних податкового контролю, вивчення висвітлених у ЗМІ конкретних кейсів приховування доходів та шахрайських схем під час здійснення операцій з нерухомим майном і т. п. Вони дають змогу зрозуміти галузеву та продуктову структуру об'єкта дослідження. Прямі методи самі по собі не призначені для оцінки розмірів «тіні». Метою їх використання є встановлення особливостей функціонування сфери операцій з нерухомістю для підтвердження тези про недооцінку тіньової складової в статистичних звітах. Непрямі ж методи опираються на вивчення та аналіз офіційних статистичних даних з метою визначення та оцінки рівня тінізації сфери операцій з нерухомістю (тобто, оцінки того, яка частина валової доданої вартості сфери операцій з нерухомістю приховується від оподаткування). Вони базуються на даних міністерств та служби статистики.

Адекватно обчислити рівень тіньової економіки в сфері операцій з нерухомістю є вкрай складно, оскільки в багатьох випадках діяльність провадиться фізичними особами-підприємцями (ФОП) або фізичними особами без будь-якої реєстрації (особливо щодо оренди житла) та без офіційного декларування отриманих доходів. Натомість офіційна статистика подає необхідні для розрахунків дані про результати діяльності (прибутки/збитки) лише юридичних осіб. Тож отримані результати розрахунків – доволі умовні, і тому цілком доречно є врахування експертних суджень щодо рівня тінізації досліджуваної сфери.

Тіньова діяльність у сфері операцій з нерухомістю – неоднорідна: від здавання домогосподарством однієї з кімнат у власному житлі для отримання невеликого додаткового доходу до кримінальних афер з продажу житла з метою незаконного збагачення і легалізації коштів, отриманих незаконним шляхом (наприклад, від продажу наркотиків чи зброї). Тому,

¹⁵⁸ Класифікація видів економічної діяльності (КВЕД-2010). http://kved.ukrstat.gov.ua/KVED2010/SECT/KVED10_L.html

¹⁵⁹ Kucharska-Stasiak E., 2016, Grey Zone in the Real Estate Market, Real Estate Management and Valuation, vol. 24, no. 3, pp. 83-92. <https://www.degruyter.com/downloadpdf/j/remav.2016.24.issue-3/remav-2016-0023/remav-2016-0023.pdf>

перш ніж здійснювати оцінку рівня тіньової діяльності у сфері операцій з нерухомістю, доречно є провести її класифікацію та ідентифікацію.

Ключові критерії класифікації тіньової діяльності у сфері операцій з нерухомістю лежать, головним чином, в юридичній та економічній площині. З правової позиції діяльність у сфері операцій з нерухомістю практично завжди носить легальний характер (здача нерухомості в оренду, здійснення операцій з купівлі-продажу нерухомості, управління нерухомістю на договірних засадах і т. п.). Однак в межах легальної діяльності можуть мати місце протизаконні (кримінальні) дії певних суб'єктів (наприклад, силовий примус до укладання угоди продажу нерухомості, підробка документів про право власності на нерухомість тощо). Економічна площина тіньової складової сфери операцій з нерухомістю характеризується недоотриманням бюджетами та соціальними фондами доходів внаслідок ухилення від сплати податкових платежів, застосуванням схем мінімізації податків, або ж провадженням діяльності без реєстрації чи неофіційного працевлаштування працівників.

Визначальним моментом, який впливає на вибір фізичною чи юридичною особою «ніші» для діяльності у тіньовій економіці, є мотивація до отримання доходів: підтримання своєї життєдіяльності (передбачає отримання відносно невеликого пасивного доходу, як додаткового до доходів від основної зайнятості); отримання доходів від діяльності в «тіні» у сфері операцій з нерухомістю, як основного джерела забезпечення життєдіяльності особи; швидке збагачення (характеризується, головним чином, протизаконними діями).

Зважаючи на сказане, усю тіньову діяльність у сфері операцій з нерухомістю можна поділити на три групи: 1) неформальна; 2) прихована («сіра»); 3) протизаконні (кримінальна або «чорна»).

Неформальна діяльність у сфері операцій з нерухомістю – це дозволена законодавством діяльність, яка однак здійснюється без офіційної реєстрації суб'єкта та обліку одержаних ним доходів. Її метою є отримання додаткового (до заробітної плати чи пенсії) доходу здебільшого для підтримання своєї життєдіяльності. Прикладом такої діяльності може бути здавання в оренду домогосподарством частини своєї житлової площі (наприклад, кімнати). З одного боку, це дозволяє забезпечувати домогосподарству відносно незначний додатковий дохід, але з другого, – змушує його членів піти на певні поступки, пов'язані із комфортністю проживання (ділити з орендарями приміщення спільного користування: кухню, вбиральню і т. д.). Сюди ж можна віднести також і домогосподарства, члени якого беруть до свого житла та на утримання родича похилого віку, який проживав у власній квартирі, для того, щоб здавати його житло в оренду і отримувати додатковий дохід.

Прихована («сіра») діяльність у сфері операцій з нерухомістю – це дозволена законодавством діяльність, суб'єкти якої (фізичні особи, фізичні особи-підприємці та юридичні особи) вдаються до організаційних та фінансових схем (які інколи навіть перебувають поза межами правового поля) з метою ухилення від оподаткування чи мінімізації належних до сплати сум податків та зборів. Найчастіше «сіра» економічна діяльність знаходить своє відображення у заниженні оборотів суб'єктів господарювання та в неофіційному працевлаштуванні найманих працівників. Наслідком наявності «сірої» складової тіньової діяльності у сфері операцій з нерухомістю є недоотримання бюджетами та фондами соціального страхування податків і зборів.

Типовими прикладами діяльності в «сірому» сегменті операцій з нерухомістю є:

- заниження ціни нерухомості під час укладання договору купівлі-продажу з наступною неофіційною доплатою. Доволі часто у нотаріально завіреному договорі купівлі-продажу нерухомості її ціна є меншою, ніж фактично обумовлена між продавцем та покупцем. Це

дозволяє знизити суми платежів (держмити, збір до Пенсійного фонду України), які необхідно сплатити при придбанні нерухомості;

- заниження у договорі про оренду ставок плати за оренду земельних ділянок, житлових та комерційних приміщень, з їх подальшою неофіційною доплатою;

- завищення розміру орендної плати з метою збільшення витрат, пов'язаних із веденням підприємницької/господарської діяльності, для зниження величини прибутку від основної діяльності, яка підлягає оподатковуванню. Здебільшого цим користуються суб'єкти господарювання, які перебувають на загальній системі оподаткування;

- надання нерухомості в оренду без укладання договорів оренди та без декларування отриманих доходів. Така діяльність не лише позбавляє бюджет будь-яких надходжень від операцій, пов'язаних з нерухомістю, але й робить як орендодавця, так і орендаря практично беззахисними при виникненні спірних ситуацій;

- відсутність реєстрації діяльності у сфері операцій з нерухомістю та сплати будь-яких податкових платежів. Діяльність провадиться шляхом реклами своїх послуг через сайти оголошень у мережі Інтернет та іншими каналами, наприклад, «сарафаним радіо». Такий своєрідний фріланс на ринку нерухомості може бути наслідком неврегульованості на державному рівні ріелторської діяльності;

- неофіційна зайнятість найманих працівників у суб'єктів господарювання, які надають послуги у сфері операцій з нерухомістю (в агентствах нерухомості та агентствах з управління нерухомим майном). Це спричиняє до втрат бюджетів від надходжень податку з доходів фізичних осіб (ПДФО), а фондів соціального страхування – надходжень сум єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування (ЄСВ);

- встановлення заробітної плати офіційно працевлаштованих працівників у суб'єктів господарювання у сфері операцій з нерухомістю (ріелторів, управителів нерухомістю та ін.) на рівні мінімальної зарплати з подальшою доплатою заробітної плати та премій «у конвертах», що також спричиняє до недоотримання бюджетами та фондами соціального страхування ПДФО та ЄСВ;

- функціонування інформаційних агентства, які вводять потенційних орендарів в оману, пропонуючи за невелику плату (200-300 грн) базу телефонних контактів власників житла, які здають його в оренду без посередників. Насправді ж телефони або фіктивні, або власники не здають житло. Агентство жодної відповідальності за результати не несе, оскільки перед здійсненням операції пропонує потенційному орендарю підписати договір, в якому дрібним шрифтом вказано, що агентство надає лише інформаційні послуги. Слід відзначити, що бюджети та фонди соціального страхування отримують надходження від таких агентств, оскільки вони зареєстровані як фізичні особи-підприємці та сплачують податкові платежі (щоправда, при цьому можуть їх мінімізувати, наприклад, встановивши мінімальну заробітну плату для працівників (з наступною доплатою у «конвертах»), або ж не працевлаштовуючи усіх працівників офіційно). Таким чином, де-юре операція носить законний характер, але де-факто містять ознаки шахрайства¹⁶⁰.

Протизаконна (кримінальна, «чорна») діяльність у сфері операцій з нерухомістю – це протиправна діяльність у вигляді афер чи незаконних схем, пов'язаних з купівлею-продажом чи орендою нерухомості. Здійснюється така діяльність з метою швидкого збагачення або ж легалізації доходів, отриманих незаконним шляхом (від продажу наркотиків та зброї, корупційних доходів і т. п.), і в більшості випадків супроводжується підrobкою документів, які засвідчують право власності на нерухомість. Слід також відзначити, що при здійсненні певних

¹⁶⁰ Старые схемы мошенничества на рынке аренды продолжают действовать <http://domik.ua/novosti/starye-sxemy-moshennichestva-na-rynke-arendy-prodolzhayut-dejstvovat-n234875.html>

«чорних» операцій з нерухомістю (наприклад, продажу житла під примусом), шахраї можуть сплачувати встановлені законодавством обов'язкові платежі (наприклад, держмити, збір до пенсійного фонду).

Серед протизаконних (шахрайських) операцій з нерухомістю, які сьогодні мають місце на ринку, доцільно виділити наступні:

при оренді житла¹⁶¹:

- надання житла в оренду відразу кільком орендарям. Суть цієї афери зводиться до того, що шахраї винаймають житло в оренду на короткий період часу, підробляють документи про право власності на себе і пропонують житло в оренду почергово кільком орендарям на умовах попередньої оплати за один-два місяці та початку оренди через два-три дні. В результаті, шахраї зникають, а орендарі залишаються без житла. З таких операцій жодних поступлень до бюджету не надходить;

- здавання житла в оренду одним із співвласників без погодження з іншими співвласниками, які через деякий час змушують орендарів звільнити житло. Операція здійснюється неофіційно (без укладання договору оренди), тому повернути аванс за оренду майже неможливо. Як і в попередньому прикладі, жодних надходжень бюджет не отримує;

при купівлі-продажу нерухомості¹⁶²:

- заволодіння чужою нерухомістю шляхом підробки документів, введенням продавця в оману або із застосуванням грубої сили (викрадення, насильницький підпис документів і т.п.). У результаті укладається договір купівлі-продажу, за яким нерухомість переходить до шахраїв за невелику плату, а через деякий час нерухомість перепродається цілком легально. Слід відзначити, що хоч такі операції купівлі-продажу і супроводжуються належними до сплати платежами, однак за своєю природою є незаконними;

- використання фіктивних угод з продажу нерухомого майна. Суть шахрайської схеми зводиться до продажу неіснуючої нерухомості, або угода укладається між фіктивними суб'єктами. Дана операція обов'язково супроводжується фальсифікацією документів стосовно об'єкта угоди, а інколи і суб'єкта, і реалізується з метою легалізації коштів, отриманих незаконним шляхом;

- маніпулювання оціночною вартістю об'єкта нерухомості. Суть полягає у недооцінці або переоцінці вартості об'єкта нерухомості, порівняно з його ринковою ціною, для цілей купівлі-продажу. Посередник на кошти, одержані злочинним шляхом, купує об'єкт за низькою ціною, а потім перепродає його зловмиснику за значно вищою ціною, отримуючи при цьому вже цілком легальний прибуток. Відмінною ознакою такої схеми може бути циклічний перепродаж об'єкта з послідовним штучним збільшенням його вартості.

За даними Міністерства розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України, у 2018 році рівень тінізації послуг у сфері операцій з нерухомістю, розрахований за методом збитковості підприємств¹⁶³, становив 35% від офіційного обсягу валової доданої вартості сектору операцій з нерухомістю та майже удвічі перевищував загальний показник рівня тіньової економіки України, розрахований за цим же методом (рис. 2.5.1).

¹⁶¹ Старые схемы мошенничества на рынке аренды продолжают действовать <http://domik.ua/novosti/starye-sxemy-moshennichestva-na-rynke-arendy-prodolzhayut-dejstvovat-n234875.html>

¹⁶² Типології легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, через ринок нерухомого майна. Затверджено Наказом Держфінмоніторингу України від 19 грудня 2008 р. № 265. http://www.sdfm.gov.ua/articles.php?cat_id=114&art_id=998&lang=uk

¹⁶³ Саме метод збитковості підприємств дозволяє обчислити рівень тінізації економіки в розрізі видів економічної діяльності. Суть його зводиться до визначення граничних мінімального та максимального коефіцієнтів тіньової економіки як частки ВВП, у межах яких перебуває рівень тіньової економіки. Джерело: Наказ Міністерства економіки України «Про затвердження Методичних рекомендацій розрахунку рівня тіньової економіки» від 18.02.2009 року № 123 <http://www.me.gov.ua/LegislativeActs/Detail?lang=uk-UA&id=4bb297a0-c900-404f-8c6f-5f76f18b1503>

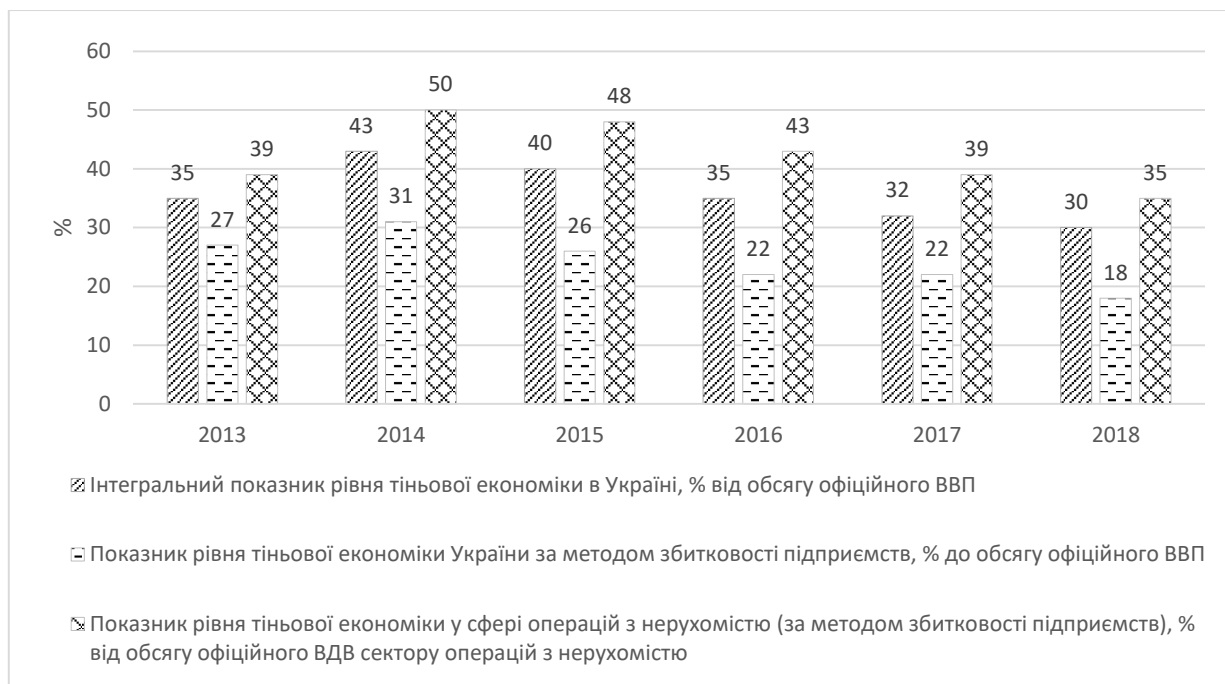

Рис. 2.5.1. Рівень тінізації економіки України і сектору операцій з нерухомістю^{164*}

*Джерело: складено за даними¹⁶⁵

Серед регіонів України найвищим рівнем тінізації сектору операцій з нерухомістю у 2018 році відзначились: Київ, Чернівецька, Сумська, Луганська, Полтавська та Хмельницька області (рис. 2.5.2). Рівень тінізації сектору операцій з нерухомістю в них перевищував середньоукраїнський більш, ніж на півтора відсотка. Слід відзначити, що у порівнянні з 2013 роком, п'ятірка «лідерів» за вказаним показником дещо змінилась. Так, Чернівецька і Сумська області, які в 2013 році за рівнем тінізації сектору операцій з нерухомістю займали 10 і 14 позиції відповідно, у 2018 році увійшли до топ-5 регіонів з найбільш тінізованим сектором операцій з нерухомістю, зайнявши 2 і 3 позиції відповідно. Натомість у Запорізькій і Чернігівській областях рівень тінізації сектору операцій з нерухомістю у 2017 році, у порівнянні з 2013 роком, знизився.

П'ятірка регіонів України з найнижчим рівнем тінізації сектору операцій з нерухомістю у 2018 році, у порівнянні з 2013 роком, дещо змінилась. До неї увійшли: Івано-Франківська, Закарпатська, Волинська, Київська і Донецька області. Натомість Тернопільська і Херсонська області, які у 2013 році входила до топ-5 регіонів України з найнижчим рівнем тінізації сектору операцій з нерухомістю, перемістились з 3-го на 14-те і з 5-го на 13-те місця відповідно.

Найкраща позитивна динаміка щодо зниження рівня тінізації сектору операцій з нерухомістю за період 2013-2018 років простежувалась у Київській, Черкаській, Запорізькій та Вінницькій областях. У кожному із зазначених регіонів рівень тінізації сектору операцій з нерухомістю у 2018 році, порівняно з 2013 роком, знизився більш, ніж на 10 відсоткових пунктів (у Київській області – на 12,9 в. п., у Черкаській – на 12,0 в. п., у Запорізькій – на 11,2 в. п., у Вінницькій – на 10,0 в. п.). Найменші позитивні зрушення щодо зниження рівня тінізації сектору операцій з нерухомістю упродовж досліджуваного періоду мали місце в Полтавській,

¹⁶⁴ На рисунку вказано максимальний рівень тінізації національної економіки та сектору операцій з нерухомістю, який відповідно до методики Міністерства розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України відповідає частці збиткових підприємств економіки загалом та сектору операцій з нерухомістю зокрема.

¹⁶⁵ Тенденції тіньової економіки (2019 р.). Міністерство розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України. <http://www.me.gov.ua/Documents/List?lang=uk-UA&id=e384c5a7-6533-4ab6-b56f-50e5243eb15a&tag=TendentsiiTinovoiEkonomiki>

Хмельницькій, Тернопільській та Сумській областях. У кожній з них рівень тінізації сектору операцій з нерухомістю у 2018 році, у порівнянні з 2013 роком, знизився менш, ніж на півтора відсоткового пункта. А в Чернівецькій області, яка у 2018 році займала одну з лідируючих позицій за рівнем тінізації сектору операцій з нерухомістю, він зріс на 1,1 в. п. Це єдиний регіон України, в якому було зафіксовано зростання вказаного показника.

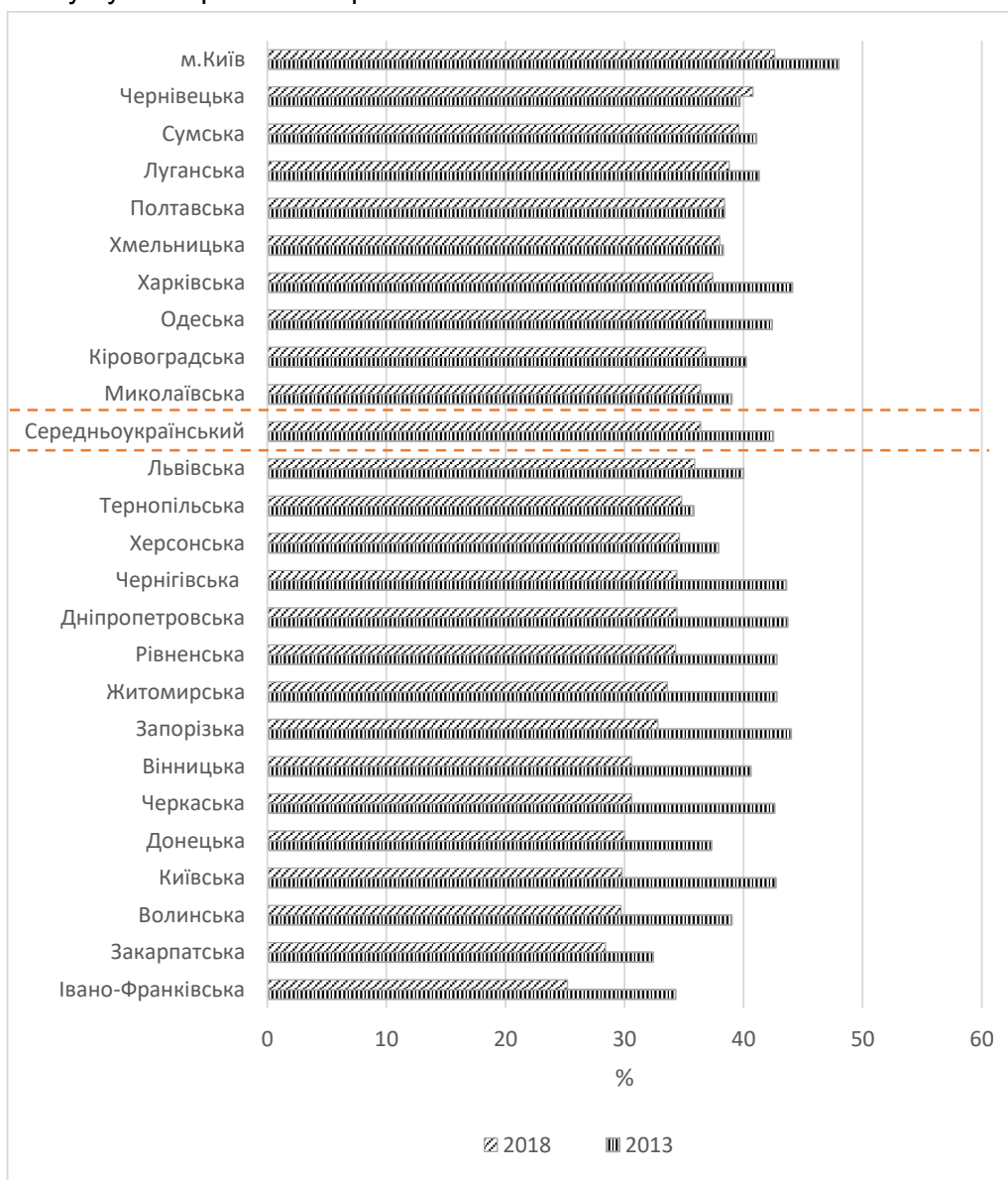

Рис. 2.5.2. Рівень тінізації сектору операцій з нерухомістю в регіонах України, у % від обсягу офіційного ВДВ сектору операцій з нерухомістю*

*Джерело: розраховано і складено за даними¹⁶⁶

Однак, обчислений за методикою Міністерства розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України рівень тінізації сфери операцій з нерухомістю (35% від обсягу офіційної валової доданої вартості сектору операцій з нерухомістю), на нашу думку, не повністю відображає реальний стан, оскільки:

1) в основі розрахунків закладено результати діяльності лише підприємств (юридичних осіб). А, наприклад, у 2018 році у сфері операцій з нерухомістю функціонувало понад 57 тисяч

¹⁶⁶ Статистичний збірник «Регіони України», 2014. Частина 2. / За редакцією О.Г. Осауленка. К. 2014. С. 733.; Статистичний збірник «Регіони України», 2018. Частина 2. / За редакцією І. Є. Вернера. К. 2018. С. 689.

фізичних осіб-підприємців (або 3,8% від загальної кількості фізичних осіб-підприємців, які здійснювали господарську діяльність у 2018 році)¹⁶⁷. Логічно припустити, що частина з них мінімізує податкові платежі за схемами, які наведено вище;

2) у розрахунках необлікований обсяг житла, яке здають в оренду фізичні особи, уникаючи при цьому реєстрації та декларування отриманих доходів. За даними Міністерства розвитку громад та територій України, у 2018-2019 роках від 70 до 90% усіх операцій з оренди житла в Україні здійснювались неофіційно, тобто в «тіні»¹⁶⁸;

3) не враховує методика і кримінальну («чорну») складову сфери операцій з нерухомістю. За даними Генеральної прокуратури України, у 2018 році у сфері операцій з нерухомістю органами прокуратури було обліковано 860 кримінальних правопорушень, 92 особам було повідомлено про підозру у вчиненні злочину. Загальний обсяг завданих ними матеріальних збитків перевищував 108,2 млн грн (або 7,4% загальної суми збитків, завданих за усіма видами економічної діяльності), 90% з яких було відшкодовано¹⁶⁹.

Високий показник рівня тінізації у сфері операцій з нерухомістю можна пояснити низкою податкових аспектів. Так, у неформальному та частково «сірому» сегментах сфери операцій з нерухомістю при офіційному здаванні фізичною особою житла з метою отримання пасивного доходу вона зобов'язана задекларувати отримані доходи і сплатити ПДФО (18% від отриманого доходу) та військовий збір (1,5% від отриманого доходу) або ж реєструватися як фізична особа-підприємець II або III групи спрощеної системи оподаткування, обліку і звітності і сплачувати єдиний податок і ЄСВ (який, до речі, необхідно сплачувати незалежно від того є доходи чи немає). До того ж, при здаванні житла в оренду власник втрачає право на пільгу при його оподаткуванні податком на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки (частину бази оподаткування, з якої не справляють податок: 60 квадратних метрів – для квартир, 120 квадратних метрів – для будинків, 180 квадратних метрів – в разі володіння квартирою і будинком). А при здійсненні підприємницької діяльності у «сірому» сегменті сфери операцій з нерухомістю суб'єкт господарювання несе ще й витрати пов'язані зі сплатою ПДФО та ЄСВ за найманих працівників, що часто спонукає їх до неофіційного працевлаштування працівників.

Тінізація сфери операцій з нерухомістю, як і будь-якої іншої сфери економіки, спричиняє до втрат бюджетних надходжень від податків та зборів. Проте це не єдина негативна сторона «тіні». Операції з нерухомістю, які носять тінювий характер, в абсолютній більшості супроводжуються не врегульованістю відносин між суб'єктами, які беруть в них участь. Так, наприклад, при оренді житла у «сірому» сегменті сфери операцій з нерухомістю як орендодавець, так і орендар піддаються чималим ризикам (раптовим виселенням із житла, несвоєчасною оплатою за оренду та ін.), оскільки відсутність належно оформлених відносин (договору, який би відображав фактичні домовленості між сторонами) призводить до неможливості довести свою правоту у суді, в разі виникнення конфліктних ситуацій чи порушення усних домовленостей. Однак, практика засвідчує, що орендарі переважно не наполягають на укладанні офіційного договору оренди, оскільки побоюються підняття вартості орендної плати на суму податку, яку доведеться сплачувати орендодавцю при офіційному оформленні відносин оренди¹⁷⁰.

¹⁶⁷ Державна служба статистики України. Кількість суб'єктів господарювання за видами економічної діяльності у 2018 році. <http://www.ukrstat.gov.ua/>

¹⁶⁸ Скільки українців арендують жилье по теневой схеме в 2018 году: Минрегион <http://domik.ua/novosti/skolko-ukraintsev-arenduyut-zhile-po-tenevoj-sxeme-v-2018-godu-minregion-n255739.html>; Около 90% рынка арендного жилья в Украине находится "в тени" – Минрегионстрой <https://delo.ua/business/okolo-90-rynka-arendnogo-zhilja-v-ukraine-nahodi-356336/>

¹⁶⁹ Звіт про кримінальні правопорушення, вчинені на підприємствах, установах, організаціях за видами економічної діяльності за січень-грудень 2018 року https://old.gp.gov.ua/ua/stst2011.html?dir_id=113899&libid=100820&c=edit&_c=fo#

¹⁷⁰ Арендодатели и налоги: что об этом думают арендаторы <http://domik.ua/novosti/appleNewsPage-237578.html>

Таким чином, рівень тінізації діяльності у сфері операцій з нерухомим майном був і залишається одним із найбільших серед усіх видів економічної діяльності в Україні. Оцінка Міністерства розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України тінізації діяльності у сфері операцій з нерухомістю на рівні третини обсягу офіційної валової доданої вартості сектору операцій з нерухомістю є заниженою.

Для підвищення достовірності показника рівня тіньової економіки сектору операцій з нерухомістю, окрім юридичних осіб, діяльність яких у даному секторі була збитковою, доцільно:

1) врахувати при його обчисленні чисельність фізичних осіб-підприємців, які надають послуги у сфері операцій з нерухомістю і виплачують заробітну плату найманим працівникам на мінімальному рівні;

2) налагодити співпрацю із рієлтерськими агентствами для оцінки кількості операцій з оренди житла, які здійснюють фізичні особи, з подальшим його врахуванням при обчисленні показника тінізації сектору;

3) врахувати невідшкодовану частину збитків, завданих протиправною (кримінальною) діяльністю у сфері операцій з нерухомістю при обчисленні рівня тіньової економіки сектору операцій з нерухомістю.

Наслідком тінізації у сфері операцій з нерухомістю, окрім втрати бюджетами надходжень від податків і зборів, є ще й ризики невиконання або неналежного виконання сторонами усних домовленостей, особливо при операціях з оренди житла.

2.6. Сфера креативних комерційних послуг

Домінування постіндустріального етапу розвитку як світової економіки, так і господарства розвинених держав заострює увагу на цілому спектрі послуг як окремого сектору економіки, а також на нових його можливостях проникати у традиційні індустріальні виробництва, надаючи оновленого змісту виробничим процесам, адже їх повсюдно супроводжує низка послуг специфічного характеру. Різноманіття послуг сучасного міжнародного ринку та підходів до їх класифікацій від теоретичних до утилітарних доводить про доцільність активізації розвитку певних їх видів, які мають найбільший потенціал трансформації економіки, зумовлюють перехід до зростаючої економічної віддачі та, безумовно, задовольняють зростання попиту, без маніпулювання ціною та споживчою цінністю. Адже як було доведено Б. Артуром, економіка постмодерну неоднорідна, вона умовно розділена на два взаємопроникнених світи бізнесу: світ «ідей» і світ «речей», що володіють різними типами віддачі, конкурентної поведінки і культури¹⁷¹. Окрім того, в економіці знань діє не стільки ефект масштабу на обсяги виробництва, скільки – масштабу споживання, що реалізується за допомогою: ефекту поширення (дифузії) знань (spillover effect), ефекту «тяжіння» один до одного рівних за кваліфікацією працівників (matches of skills effect) і мережевого ефекту (network effect)¹⁷². Дія ефекту зростаючої віддачі в секторі послуг обумовлюється в основному масштабом споживання, а не масштабом виробництва.

Збільшення чисельності співробітників і обсягу капіталу в сфері економічної діяльності наукоємної, інтелектуальної та креативної продукції, надання таких послуг не має прямої кореляції з більш швидким зростанням результату інтелектуального виробництва. А отже, чинниками зростаючої віддачі у постіндустріальній економіці, на думку багатьох науковців, стають інновації, мережеві ефекти, створення екосистеми як специфічного середовища із інститутами підтримки, розвиток людського капіталу, зростання якості освіти, а також розвиток управління на певній території.

Визначення змісту поняття комерційні послуги та місце в них креативних комерційних послуг (ККП), визначених на основі широкого та вузького методологічного підходів до їх структури.

Наукова економічна думка характеризується значним різноманіттям підходів щодо визначення термінів «послуги», «комерційна послуги», «креативні (культурні) послуги» залежно від мети дослідження та практичного аспекту застосування означених понять. Щодо класифікацій сфери послуг, то згідно різних методичних підходів до класифікаційних ознак послуги належать: за способом надання – приватні або колективні, за сферою здійснення – транспортні, торгівельні, туристичні, інформаційні тощо. Визначення саме «комерційних послуг» як об'єкту даного дослідження зумовлено умовним розмежуванням послуг від гарантованих державою населенню адміністративних (або публічних) послуг, які надаються на платній чи безоплатній основі від ринкових або ж комерційних.

Під «комерційними послугами» ми розглядаємо ту частину сфери послуг, яка здійснюється/надається на оплачуваній (комерційній) основі, не відноситься до державних адміністративних платних послуг, є також об'єктом міжнародної та внутрірегіональної торгівлі, а також через свій комерціалізований характер надання може перебувати поза офіційною статистикою, здійснюватися неофіційно, тобто, формувати тіньовий ринок послуг.

Внаслідок існування низки затверджених та усталених класифікацій послуг міжнародними організаціями, у яких зазначені й «комерційні послуги» поряд з іншими, слід здійснити порівняльну характеристику існуючих класифікацій з метою уточнення змісту поняття

¹⁷¹ Arthur W. B. Increasing Returns and Path Dependence in the Economy. University of Michigan Press, Ann Arbor, 1994.

¹⁷² Киршин И.А. Ограничения действия закона возрастающих альтернативных издержек в экономике возрастающей отдачи. *Вестник Московского университета. Серия 6. Экономика*. 2009. №1. 11 с. (С. 3). URL: https://kpfu.ru/docs/F1295971808/1_kir.pdf (Дата звернення: 02.10.2020).

«комерційні послуги». У науковій літературі зустрічається також класифікація послуг за оплатою: ринкові та неринкові.¹⁷³

Наведені види послуг не вирішують усіх проблем, пов'язаних з класифікацією, коли їх важко класифікувати з урахуванням динамічного розвитку послуг на основі сучасних цифрових технологій та проникнення сфери послуг в інші галузі економіки. Класифікація послуг може ґрунтуватися на кількох критеріях одночасно, такий поділ називається типізацією послуг¹⁷⁴.

На основі широкого огляду літератури виділяємо два домінуючі підходи, що визначають сектор послуг:

- *секторальний (широкий)* – за належністю до певного сектору економіки (третинного, четвертинного, п'ятинний);

- *діяльнісно-видовий (або субсекторальний, вузький)* – на основі характеристик окремих видів економічної діяльності (а) або їх поєднання (б).

Сервісний сектор економіки визначається переліком видів діяльності (секцій), що підпадають під неї¹⁷⁵ за певними ознаками процесу та результату діяльності. Окрім того, вибираючи критерій класифікації сектору послуг, слід враховувати мету дослідження та наявність статистичних даних, а тому наближення до класифікації за КВЕД видається об'єктивним.

Отже, до ринкових або комерційних послуг за секторальним (широким) підходом до сфери послуг належить третинний, четвертинний, п'ятинний сектори економіки.

За *діяльнісно-видовим (вузьким) підходом* до комерційних послуг належать 11 секцій за КВЕД: оптова і роздрібна торгівля, ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів; транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність; тимчасове розміщення й організація харчування; інформація і телекомунікації; фінансова і страхова діяльність; операції з нерухомим майном; професійна, наукова та технічна діяльність; освіта (частково); мистецтво, спорт, сфера розваг і відпочинку; інші види діяльності у сфері послуг (секції за КВЕД 2010: G, H, I, J, K, L, M, O, P, R, S).

Неринкові (некомерційні) послуги є результатом забезпечення функції держави, включаючи діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування; державне управління і оборону, обов'язкове соціальне страхування; освіти (за бюджетні кошти), діяльність у сфері охорони здоров'я і соціальної допомоги) – це секції N, O, P, Q за КВЕД 2010.

До загального сектору послуг не належать діяльність домогосподарств в якості роботодавців для обслуговуючого персоналу (такого як гувернантки, кухари, офіціанти, садівники, шофери, доглядальниці, домашні вчителі, секретарі тощо) та їхня діяльність щодо виробництва товарів і послуг для власного користування (секція T) та діяльність екстериторіальних організацій і органів (секція U, що включає діяльність міжнародних організацій)¹⁷⁶.

За *вузьким структурно-економічним (субсекторальним) підходом за поєднанням кількох видів економічної діяльності (б)* ми виділяємо *креативні комерційні послуги (ККП)*, які складаються з кількох видів економічної діяльності, які належать до секцій J, M, P, R, об'єднаних спільною рисою креативності та високою інтелектуальною складовою у створенні та наданні таких послуг. Надалі визначатимемо їх як субсектор ККП у структурі загального сектору

¹⁷³ Szczukocka A. Statystyczna ocena znaczenia sektora usług w gospodarce Polski. Lodz. 2013. 234 s. (S.26) <http://dx.doi.org/10.18778/7525-886-8> URL: http://dSPACE.uni.lodz.pl/xmlui/bitstream/handle/11089/28822/Szczukocka_Statystyczna%20ocena%20znaczenia%20sektora%20uslug.pdf?sequence=1&isAllowed=y (Дата звернення 12.09.2020).

¹⁷⁴ Там само.

¹⁷⁵ Там само.

¹⁷⁶ Моргулець О.Б. Динаміка розвитку сфери послуг України. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2015. №11. С.194-197. (С.194). URL: <http://www.vestnik-econom.mgu.od.ua/journal/2015/11-2015/45.pdf>.

комерційних послуг. Своєю чергою ККП є значною частиною креативних індустрій, які власне становлять основу креативної економіки (рис. 2.6.1).

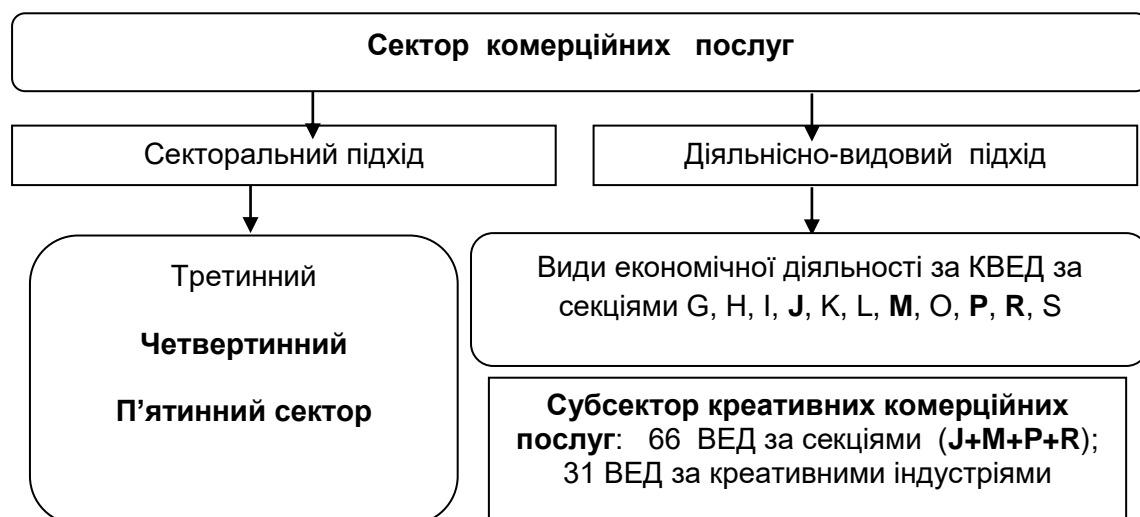

Рис. 2.6.1 Місце субсектору ККП у структурі сектору комерційних послуг*

*Джерело: складено автором

Вузький внутрішній субсекторальний підхід полягає у тому, що креативні послуги виділяють у класифікаціях та звітах виключно за результатом кінцевої діяльності креативних індустрій економіки: креативні послуги та креативні продукти, розуміючи водночас, що креативні індустрії належать до сервісного сектору економіки. У вітчизняному законодавстві (до змін до закону «Про культуру» від 16.06.2020 р.) було визначено, що креативні індустрії – види економічної діяльності, метою яких є створення доданої вартості і робочих місць через культурне (мистецьке) та/або креативне вираження, а їх продукти і послуги є результатом індивідуальної творчості¹⁷⁷. Тому слід враховувати окремі випадки застосування поняття ККП (креативні послуги) у вузькому значенні як частини субсектору ККП у випадках аналізу міжнародної торгівлі, окремих напрямів креативних індустрій (рис. 2.6.2).

За Класифікацією зовнішньоекономічних послуг (КЗЕП) до ККП відносимо послуги з розділів: 08. Роялті та інші послуги, пов'язані з використанням інтелектуальної власності¹⁷⁸. 09. Послуги у сфері телекомунікації, комп'ютерні та інформаційні послуги; 10. Ділові послуги; 11. Послуги приватним особам, культурні та рекреаційні послуги. Також заслуговує на окрему увагу група послуг, що називається діловими послугами. Цей вид послуг глибоко впливає на темпи економічного зростання та рівень конкурентоспроможності як держави так і регіонів¹⁷⁹. Так, Всесвітня організація торгівлі (ВОТ) користується класифікацією послуг, за якою оцінюється міжнародна торгівля послугами за 12 напрямками: 1. Комерційні/ділові послуги. 2. Послуги зв'язку й аудіовізуальні послуги. 3. Будівельні та інженерні послуги. 4. Послуги дистриб'юторів. 5. Освітні послуги. 6. Екологічні послуги. 7. Фінансові послуги. 8. Медичні послуги. 9. Послуги в галузі туризму та подорожей. 10. Рекреаційні, культурні та спортивні послуги. 11. Транспортні послуги. 12. Інші послуги¹⁸⁰.

¹⁷⁷ Про внесення змін до Закону України «Про культуру» щодо визначення поняття «креативні індустрії». Закон України. (Відомості Верховної Ради (ВВР), 2018, № 34, ст.257). Верховна рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2458-19#Text>

¹⁷⁸ Через брак даних розділ 08 не брали до оцінювання експорту послуг.

¹⁷⁹ Szczukocka A. Statystyczna ocena znaczenia sektora usług w gospodarce Polski. Lodz. 2013. 234 s. (S.28) <http://dx.doi.org/10.18778/7525-886-8>

http://dspace.uni.lodz.pl/xmlui/bitstream/handle/11089/28822/Szczukocka_Statystyczna%20ocena%20znaczenia%20sektora%20uslug.pdf?sequence=1&isAllowed=y

¹⁸⁰ Manual on Statistics of International Trade in Services. Eurostat, IMF, OECD, United Nations Statistical Division (UNSD), United Nations Conference on Trade and Development (UNCTAD) and World Trade Organisation (WTO), 2002. 190 p.

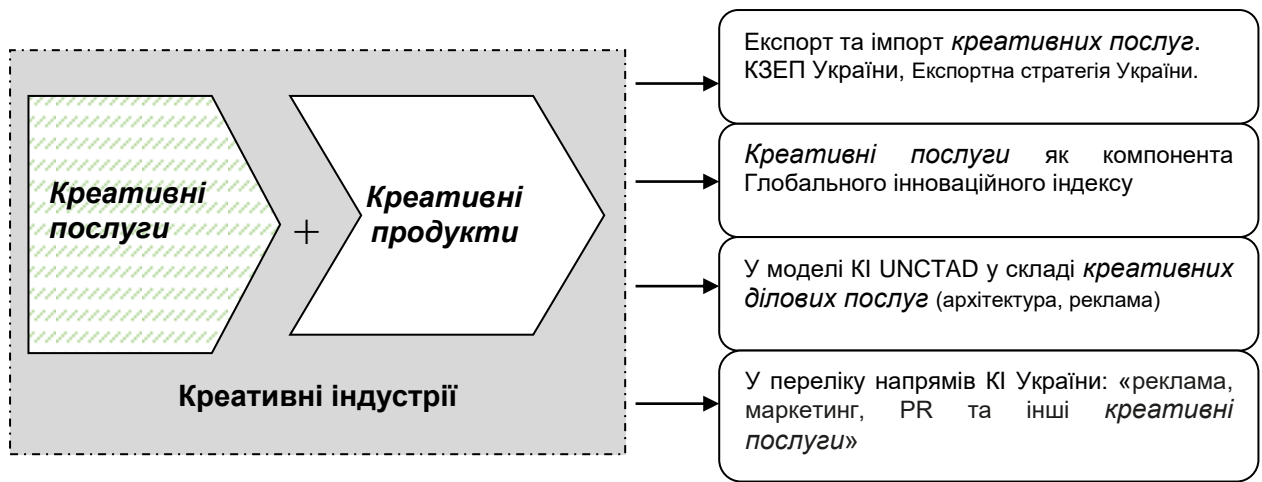

Рис. 2.6.2. Застосування поняття «креативні послуги» як частини ККП за статистично-нормативними підходами*

*Джерело: складено автором за^{181 182 183 184}.

Креативні послуги України у контексті міжнародної торгівлі, визначення переваг та слабких сторін креативної складової входять як субіндекс у розрахунку Глобального індексу інноваційності (ГІІ). За період 2013-2018 рр. Україна суттєво просунулася за креативною складовою індексу ГІІ з 81 позиції до 45, тоді як загальний показник ГІІ змінився з 71 до 43, на тлі зменшення кількості країн у оцінюванні (Додаток 2.6.1., табл. 2.6.2). Це слугує ще одним підтвердженням вагомості значення ККП у розвитку інноваційності, конкурентоспроможності держави.

Частіше поняття «комерційні послуги» зустрічається під час оцінки міжнародної торгівлі послугами, де у щорічних звітах виділяють такі групи: послуги, супутні продажу товарів; транспортні; туристичні та інші комерційні послуги. При чому торгівля послугами на світовому ринку може виступати як самостійний товар, так і супутній щодо промислового виробництва¹⁸⁵

Визначення об'єктом даного дослідження саме сектору комерційних послуг зумовлено бажанням дослідників наголосити на значенні регіонів як самостійних суб'єктів господарювання у світовій торгівлі, у якій частка торгівлі послугами зростає та становить у середньому 30%¹⁸⁶, поряд із експортом послуг високорозвинених державах до 75 %. Окрім того міжнародна торгівля послугами розвивається більш швидкими темпами, ніж зовнішня торгівля загалом, під впливом комп'ютеризації, інформаційних технологій, лібералізації¹⁸⁷ та цифровізації ринку фінансових і страхових послуг тощо, де послуги розглядають як результат виробничої діяльності, яка змінює умови одиниць споживання, сприяє обміну продуктами або фінансовими активами.

У 2017 р. експорт послуг України зріс на 6,3 %, що становило 9,1 млрд дол. США, у той час імпорт послуг незначно зріс на 3,3 відсотка і досяг 5,4 млрд. дол США. Профіцит торгівлі

¹⁸¹ Розпорядження Кабінету Міністрів України від 27 грудня 2017 р. № 1017-р «Про схвалення Експортної стратегії України («дорожньої карти» стратегічного розвитку торгівлі) на 2017-2021 роки». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1017-2017-%D1%80#Text>

¹⁸² Класифікація зовнішньоекономічних послуг (КЗЕП): затв. наказом Державної служби статистики України від 27 лютого 2013 року № 69. URL: <http://document.ua/pro-zatverdzhennja-klasifikaciyi-zovnishnoekonomichnih-poslu-doc136046.html>.

¹⁸³ The official site of The United Nations Conference on Trade and Development (UNCTAD), Creative economy report (2010), «Creative economy: a feasible development opinion», available at: unctad.org/en/docs/ditctab20103_en.pdf.

¹⁸⁴ Україна 2030: Доктрина збалансованого розвитку; за наук. ред. О. Жилінської. Львів: Кальварія. 2017. 168 с.

¹⁸⁵ Рибчук А. В., Заблоцька Р. О. Тенденції та проблеми функціонування світового ринку комерційних послуг. *Науковий вісник НЛТУ України. Серія Економічна*. 2018, т. 28, № 9. С. 86–89, (С.87).

¹⁸⁶ The UNCTAD Handbook of Statistics 2019. P.33. <http://unctad.org/en/Pages/Publications/Handbook-of-Statistics.aspx>.

¹⁸⁷ Ляшко І.І., Єременко О.М. Тенденції розвитку та механізми регулювання міжнародної торгівлі послугами в умовах глобалізації. *Менеджер*. 2016. №4 (73). С. 47-54, (С.47).

послугами становив - 3,6 млрд. дол. США¹⁸⁸.

«Комп'ютерні та інформаційні послуги» займали друге місце за часткою експорту послуг у 2017 р. і становили 1,6 млрд. дол. США (17,3% від усього експорту послуг України) та «Інші ділові послуги» – 921,8 млн. дол. США (10,2 %). Усього на експорт субсектору ККП припадало 27,5%.

У імпорті послуг в Україні у 2017 р. «Інші ділові послуги» становили 828,2 млн дол. США (15,3%), на послуги «з виплати роялті за використання інтелектуальної власності» припадало 406 млн дол. США (7,5 %), на «комп'ютерні та інформаційні послуги» – 287 млн. дол. США (5,3%)¹⁸⁹. Сумарно імпорт субсектору ККП склав 28,1% усього імпорту послуг. На жаль даних експорту послуг за 2018 р. та 2019 рр. не наведено у міжнародному звіті, будемо послуговуватися вітчизняною статистикою.

Тому для уніфікації термінології обрано комерційні послуги, як об'єкт світової торгівлі та чинник трансформації структури економіки. Адже домінування у експорті транспортних послуг є ознакою деякої відсталості соціально-економічного розвитку, властивий державам, які мають в основному сировинний характер економіки. Активний розвиток в низці країн та регіонів четвертинного сектору економіки – культурних та креативних індустрій, стає рушієм соціально-економічного розвитку в цілому. Підтвердженням таких суджень є зростаюча кількість зайнятих, збереження позитивної динаміки зовнішньої торгівлі креативною продукцією навіть в умовах фінансової кризи. Отже, прискорення розвитку сектору креативних індустрій в Україні науковці вбачають у наслідуванні глобальних тенденцій та відповідності їм національних й регіональних особливостей¹⁹⁰.

Оскільки основу світового ринку креативних товарів та послуг становлять блага, які виробляються креативними індустріями, то визначення їх експортного потенціалу є вагомим чинником стимулювання креативної економіки.

Найбільш затребуваною моделлю креативних індустрій на сьогодні є модель, розроблена UNCTAD, в якій виділяють чотири групи та дев'ять підгруп креативних індустрій:

1. Культурна спадщина: традиційна культура (ремесла, фестивалі тощо); культурні пам'ятки (музеї, бібліотеки, місця розкопок тощо).
2. Мистецтво: образотворче мистецтво (скульптура, фотографія тощо); виконавче мистецтво (вокал, драматичне мистецтво тощо).
3. Медіа: публікації та видавництво; аудіовізуальні твори (фільми, телебачення, радіомовлення); нові медіа (цифровий контент, відеоігри тощо).
4. Функціональний креатив: дизайн (архітектура, іграшки, ювелірні вироби); креативні послуги (реклама, цифрові й культурні послуги)¹⁹¹.

Окремо виділяються цифрові та креативні послуги у четвертій групі. Натомість у вітчизняному законодавстві немає чіткого розподілу креативних індустрій на креативні товари та послуги за результатом діяльності. Таке трактування креативних послуг як окремої частини креативних індустрій має право на існування в межах цієї моделі за умов підкріплення такого поділу чіткими критеріями та розвиненою статистичною базою для цілей міжнародної торгівлі, міждержавного порівняння, стимулювання розвитку найбільш прогресивних креативних послуг, які мають зростаючу економічну віддачу.

¹⁸⁸ International Trade Statistics Yearbook 2018. Volume I Trade by Country United Nations New York, 2019. 392 p. URL: <https://comtrade.un.org/pb/downloads/2018/VolI2018.pdf> (p. 348).

¹⁸⁹ Там само. – Р. 349.

¹⁹⁰ Киризиук С.В. Міжнародні та вітчизняні тенденції розвитку креативної економіки. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2014. Випуск 6. Частина 1. С.68-72, (С.68).

¹⁹¹ Там само. – С.69.

У Розпорядженні КМУ¹⁹² (2019 р.) визначено не лише перелік видів діяльності, а й 12 укрупнених напрямів креативних індустрій (КІ), які на відміну від підходу Євростату та Європарламенту, що налічують 15 напрямів, об'єднані між собою (Додаток 2.6.1., табл. 2.6.3).

До креативних індустрій яких в Україні за визначенням¹⁹³ Кабінету Міністрів України включено 34 види економічної діяльності із секцій С, J, M, P, R, з яких лише 31 вид економічної діяльності ми відносимо до креативних комерційних послуг, оскільки три види діяльності (С 32.12 виробництво ювелірних і подібних виробів; 32.13 виробництво біжутерії та подібних виробів; 32.20 виробництво музичних інструментів) належать до переробної промисловості, а не до сфери послуг (Додаток 2.6.1., табл. 2.6.1). Зміни до Закону України «Про культуру»¹⁹⁴ визначили у п. 5, що «креативний продукт — це товари та послуги, що створені/надані за результатами культурного (мистецького) та/або креативного вираження і мають високу додану вартість». Отже, у самому підсекторі КПП за результатом кінцевої діяльності можна виділяти окремо і креативні послуги. З огляду на такі зміни, перелік видів економічної діяльності потребує перегляду та встановлення чітких критеріїв віднесення креативного продукту до товарів чи до послуги, особливо в умовах дематеріалізації та цифровізації креативних індустрій.

Слід зазначити значну фрагментарність зарахування приналежності одних видів економічної діяльності певної секції, розділу та класу до креативних індустрій, у той час, як інші види діяльності до них не входять згідно з Розпорядженням Кабінету Міністрів України.¹⁹⁵ Таким чином, до креативних індустрій не віднесено 21 клас видів економічної діяльності із 55, які за змістом та функціями також мали б належати, особливо у розумінні ланцюга створення доданої вартості, або ж як виділяє ЮНЕСКО для аналізу кредитивних індустрій «основні» та «допоміжні» види діяльності. Так, для прикладу, у секції «J Інформація та телекомунікації», розділу «58. Видавнича діяльність, клас видів діяльності» «58.11. Видання книг» належить до креативних індустрій, а клас «58.12. Видання довідників і каталогів» вже до них не належить. Віднесення до переліку видів КІ лише діяльність освіти у сфері мистецтва залишає поза увагою науковців цілий пласт освітньої діяльності від дошкільної та вищої освіти, де формуються й розвиваються базові навички креативності, підприємливості та культури споживання. Вважаємо таку позицію недостатньо обґрунтованою, яка до того ж перешкоджає проведенню об'єктивного кількісного та якісного аналізу. Важливо включити до креативних індустрій «діяльність у сфері вищої освіти» за певними навчальними програмами та зростаючу популярність і затребуваність «неформальної освіти» за культурно-креативним видам діяльності, яка є відповіддю на запит ринку щодо актуальних знань, бажання самоосвіти та інклюзивного характеру організації. Водночас визнається, що надмірна деталізація за такими видами діяльності не достатньо забезпечена офіційними даними статистичної служби особливо за областями України. Тому для покращення існуючої статистичної бази пропонуємо для креативних індустрій подавати дані базових видів комерційних креативних послуг на рівні розділів видів економічної діяльності, а не лише на рівні секцій за КВЕД (ВРП за видами діяльності, зайнятість за видами діяльності тощо).

Оцінка передумов та чинників мінізації субсектору креативних комерційних послуг (ККП) за інституційним і організаційно-економічним середовищем на національному і регіональному рівнях. Розрахунок показника мінізації субсектору ККП.

Актуальність розгляду обсягів тіньової економіки регіонів України у субсекторі ККП зумовлено в першу чергу значними структурними та економічно-соціальними змінами, що

¹⁹² Розпорядження Кабінету Міністрів України № 265-р від 24 квітня 2019 р. № 265-р (дата звернення: 01.09.2020).

¹⁹³ Там само.

¹⁹⁴ Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо державної підтримки сфери культури, креативних індустрій, туризму, малого та середнього бізнесу у зв'язку з дією обмежувальних заходів, пов'язаних із поширенням коронавірусної хвороби COVID-19». № 692-IX, 16.06.2020 р. ВРУ. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/692-20#Text>. ((дата звернення: 26.08.2020).

¹⁹⁵ Розпорядження Кабінету Міністрів України № 265-р від 24 квітня 2019 р. № 265-р (дата звернення: 01.09.2020).

відбулися протягом останніх восьми років (військовий конфлікт на сході України, девальвація національної валюти, втрата українських територій, переформатування векторів ринків збуту продукції реального сектору економіки та креативних індустрій, трудова міграція, депопуляція, підписання Угоди про асоціацію з ЄС і взяття низки зобов'язань у сфері культури (2017 р.), децентралізація культурного сектору, диджиталізація, підключення до глобальних ланцюгів доданої вартості та світова пандемія COVID-19 тощо), а також необхідністю перегляду методик оцінки масштабів тіньової діяльності, оскільки існуючі не повною мірою враховують діяльнісно-видові відмінності в економіці, а сам сектор креативних індустрій через свою недавню інституціоналізованість в Україні комплексно не було аналізовано на предмет тінізації креативного бізнесу в Україні.

Неформальна економіка – це сегмент тіньової економіки, що виявляється в дозволеній, але формально не зареєстрованій, а отже і не залученій до офіційної статистичної звітності економічній діяльності. І саме цей сегмент тінізації перебуває у фокусі нашого дослідження з огляду на специфіку розвитку субсектору ККП у світі, Україні та її регіонах і містах.

За даними першого звіту компанії Ернст енд Янг щодо глобального аналізу культурних та креативних індустрій¹⁹⁶ неформальна економіка розглядається як постачання товарів та послуг в обмін на оплату, але яка не покривається або недостатньо покривається офіційними угодами, серед яких продаж несанкціонованих культурних товарів та послуг (несанкціоновані копії книг, «піратська» музика тощо). Неформальна економіка у субсекторі ККП поділяється на піратство, контрафакт та «власне неформальну економіку». Виділяють піратство як фізичне піратство, так і цифрове. Фізичне піратство – виготовлення несанкціонованих (піратських) копій креативних товарів та послуг захищених авторським правом, їх поширення і продаж. Цифрове піратство – несанкціоноване поширення захищених творів в Інтернеті. Вплив цифрового піратства на КПП оцінюється як втрата доходів підприємцями, а не як грошова транзакція.

Міжнародна компанія MUSO щороку публікує дані щодо несанкціонованих дій стосовно авторського контенту в Інтернеті за 196 країнами, що дає можливість компаніям і правовласникам долати цифрове піратство. За даними MUSO Україна у 2019 р. за кількістю відвідувань піратських сайтів посіла 7 місце, а у 2014 р. займала 4-е. Спеціальний звіт 301 (Special 301 Report), в якому подано огляд про стан порушення авторських прав у країнах світу, підготовлений Торговим представництвом США (USTR), відмітив, що Україна у 2019 р. залишається в пріоритетному списку нагляду через численні он-лайн та фізичні способи порушення авторських прав¹⁹⁷, у 2018 р. Україна перебувала на десятому місці такого списку. Такі «лідерські» позиції України не сприяють надходженню інвестицій, справедливому доходу продуцентів креативних товарів та послуг, закріплюють негативний імідж держави та знецінюють всі намагання державного врегулювання захисту авторських прав, що було досягнуто у 2017-2018 рр.¹⁹⁸

Власне неформальна економіка у субсекторі ККП полягає у платному наданні товарів і послуг, в основному поза офіційним обліком. Таким чином, вона не повинна розглядатися як злочинна діяльність, адже вона передбачає таку діяльність і контент, якими автори (власники) торгують через неформальні канали поширення¹⁹⁹ з метою оптимізації оподаткування.

¹⁹⁶Cultural times.The first global map of cultural and creative industries. Ernst & Young Global Limited. 2015. https://en.unesco.org/creativity/sites/creativity/files/cultural_times_the_first_global_map_of_cultural_and_creative_industries.pdf (C.13).

¹⁹⁷ Нікулеско Д. Як правовласники борються з онлайн-піратами. 01.11.2019 р. Українська правда. URL: <https://www.epravda.com.ua/columns/2019/11/1/653206/>

¹⁹⁸ Нікітченко І. Знову двійка. Україна в десятці «піратських» країн світу. НВ. 09.05.2020 р. URL: <https://nv.ua/ukr/biz/experts/nelicenziyniy-soft-i-piratskiy-kontent-ukrajina-znovu-ocholyuye-reyting-krajn-z-porushennyam-avtorskih-prav-50087206.html>

¹⁹⁹Cultural times.The first global map of cultural and creative industries. Ernst & Young Global Limited. 2015. https://en.unesco.org/creativity/sites/creativity/files/cultural_times_the_first_global_map_of_cultural_and_creative_industries.pdf (C.28).

Попри існування багатьох наукових підходів до визначення суті тіньової економіки, її причин та наслідків, єдиного обґрунтованого визначення досі не існує. Водночас спільним у них є те, що проблеми тіньової економіки потребують ґрунтовного вивчення, оскільки є вагомим важелем впливу на офіційну легальну економіку, певним гальмом та резервом для подальшого конкурентоспроможного розвитку²⁰⁰. Ми ж підтримуємо дослідницьку позицію, що наслідки діяльності тіньової економіки призводять до ослаблення державного впливу, зменшення реальних доходів для більшої частини працездатного населення. Тіньова економіка в Україні не протистоїть формальній економіці, а тісно інтегрована з нею, монополізована та корумпована. Як доводять вчені, креативна економіка визначається як сукупність креативних індустрій (видів економічної діяльності); креативних кластерів, що формуються суб'єктами господарювання (креативними підприємствами), громадським та владним сектором; індивідуальною креативною діяльністю (креативними підприємцями); креативним середовищем, яке створене креативною спільнотою, публічним та неформальним сектором економіки²⁰¹ (рис. 2.6.3).

Рис. 2.6.3. Середовище прояву тіньової економічної діяльності субсектору ККП*

*Джерело: розробка автора

Метою здійснення неформальної економічної діяльності є виживання та отримання певних перспектив розвитку бізнесу на початковому етапі²⁰². Окрім того, збільшення масштабів тінізації сектору ККП призводить до корупції та появи екстрактивних інститутів, які створюють

²⁰⁰ Бабенкова С. Ю. «Теневая экономика» в странах Ближнего Востока: причины, риски, последствия. Ученые записки Российской академии предпринимательства. Научно-практическое издание. Вып. XLVIII. М.: Российская академия предпринимательства; Агентство печати «Наука и образование», 2016. 260 с, (С.16). <http://www.rusacad.ru/docs/nauka/Uch.Zap.48.pdf>.

²⁰¹ Мазуренко В.П. , Копійка Д.В. Парадигма креативної економіки у контексті сучасних глобальних викликів. *Актуальні проблеми міжнародних відносин*. 2018. Випуск 137. С.89-97. (С.92). URL: http://www.library.univ.kiev.ua/ukr/host/viking/db/ftp/univ/apmv/apmv_2018_137.pdf

²⁰² Бригідир Б. З. Ухилення від оподаткування і тіньова економіка: аспекти взаємовпливу, П'яті Всеукраїнські наукові читання пам'яті С.І. Юрія приурочені 50-річчю кафедри: збірник наук. праць / За ред. д.е.н., проф. О.П. Кириленко. (м. Тернопіль, 22 листопада 2019 р.). Тернопіль: Вектор, 2019. С. 26-30, (С.27).

доступ до креативних комерційних послуг лише для «своїх», що суперечить логіці інклюзивного розвитку та сприяння доступу до базових креативних послуг для всіх без винятку.

Низка вітчизняних досліджень присвячені розвитку субсектору ККП лише опосередковано оцінюють рівень його тінізації, обмежуючись припущеннями. Наприклад, одні вважають, що прояв креативної економіки як генерування і реалізація нестандартних ідей спостерігається все більшою мірою в розширенні масштабів тіньових, корупційних, кримінальних соціально-економічних процесів²⁰³. Інші наголошують більшій за середню в економіці частку тіньового сектору у сфері культури України²⁰⁴ та вважають, що ефективність політики залежить від того, наскільки адекватним є розуміння змістовних та економічних процесів, які відбуваються у субсекторі ККП, а це потребує низки окремих досліджень стосовно оцінки тіньової виробничо-комерційної діяльності сектору культурно-креативних індустрій (ККИ)²⁰⁵ тощо.

Важливість дослідження рівня тінізації сектору креативних послуг полягає у тому, що саме він є драйвером сталого розвитку економіки на сучасному постіндустріальному етапі; резерви, які приховані у креативному секторі сприятимуть модернізації людського інтелектуального капіталу як головного ресурсу формуванню доданої вартості за умов виснаження природних ресурсів. Потужний потенціал структурних зрушень, який закладено у креативних індустріях експерти розглядають як один з варіантів диверсифікації економіки монофункціональних міст у світі й Україні²⁰⁶, а також як можливість підвищення конкурентоспроможності економіки загалом. Адже репутація і образ (бренд) регіону або міста стають одними з головних нематеріальних активів його розвитку і залучення необхідних ресурсів – інвесторів, туристів і нових мешканців.

Об'єктом дослідження є рівень тінізації економіки у секторі креативних послуг (частина креативних індустрій, діяльність якої полягає у наданні послуг у культурно-креативній економіці, без виробництва товарів). Хронологічні межі дослідження охоплюють період 2013-2018 рр. Для порівняння з 2018 р. виключено з оцінювання дані АР Крим, частини Донецької та Луганської областей.

У методологічному плані дослідження обмежується адаптованим методичним підходом до визначення переліку креативних комерційних послуг за КВЕД та урядовими положеннями, визначенням рівня тінізації сектору ККП за методом збиткових підприємств, який затверджено Міністерством економіки України у 2009 р.²⁰⁷

Субектор ККП України складається із 31 виду економічної діяльності, які відрізняються між собою за рівнем надання послуг (індивідуальні, колективні), векторами орієнтованості й можливостями експорту (внутрішній та зовнішній ринки), рівнем тінізації (легальні та нелегальні креативні послуги), рівнем інноваційності й технологічності (інноваційні, традиційні високотехнологічні, низькотехнологічні), рівнем цифровізації (послуги надаються оф-лайн, он-лайн, змішаним способом), за потенціалом до ролі драйверів економічного зростання регіонів (проривні, стимулюючі, базові), за рівнем конкурентоспроможності (конкурентоспроможні, неконкурентоспроможні). А тому така різноманітність дещо ускладнює дослідження і

²⁰³ Сотнікова Ю. В. Креативна економіка в Україні: реальність чи перспектива? *Інфраструктура ринку*. 2017. №3. С. 123-127. (С.123-124). URL: http://www.market-infr.od.ua/journals/2017/3_2017_ukr/28.pdf.

²⁰⁴ Економічна привабливість української культури. Аналітична доповідь. К.: ФОП Лопатіна О. О., 2019. 112 с. URL: http://www.ier.com.ua/files/publications/Special_research/2019_UCF_report_full.pdf. (С. 36).

²⁰⁵ Там само. – С. 75.

²⁰⁶ Тульчинский Г. Л. «Проблема моногородов»: от «спасения» и выживания к социальной политике как основе модернизации и инновационного развития. Политика как фактор инновационного развития. СПб: Норма, 2010. С. 37-45. <https://publications.hse.ru/articles/74877245>.

²⁰⁷ Методичні рекомендації розрахунку рівня тіньової економіки. Наказ Міністерства економіки України 18.02.2009. № 123. Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1277731-13#Text> (дата звернення: 01.09.2018).

передбачає певний ступінь агрегованості для креативних видів економічної діяльності на предмет вивчення рівня їх тінізації.

Вкрай складно отримати доступ до вітчизняних статистичних даних, які б подавали детальніші дані за розділами КВЕД, а не за секціями та ще в регіональному розрізі. Тому для цілей дослідження ми використовували агреговані показники за вищенаведеними чотирма секціями за КВЕД (аналогічно за секціями здійснювали оцінки розвитку креативних індустрій вітчизняні науковці²⁰⁸), а детальнішу структурно-динамічну оцінку регіонального розвитку ККП оцінимо за чотирма економічними показниками на рівні 31 виду економічної діяльності базових ККП, які будуть агреговані за 12 напрямками, на відміну від розширеного трактування ККП за секціями.

Для оцінювання розвитку й процесів тінізації креативних комерційних послуг (ККП) ми користувалися показниками, агрегованими за чотирма секціями, які налічують 66 видів економічної діяльності, що вдвічі перевищує сукупність видів діяльності, що належать до ККП. А тому, розрахункові дані рівня тіньової економіки у субсекторі ККП за регіонами є дещо завищеними та такими, які потребуватимуть у подальшому уточнення методології їх розрахунку, яка насамперед стосуватиметься визначення переліку показників оцінювання рівня тінізації субсектору та їх належне статистичне забезпечення.

За оцінками Міністерства економіки України, інтегральний показник тінізації економіки у 2018 р. становив 31% від обсягу офіційного ВВП, що на 4 в.п. менше за показник 2013 р. (35%)²⁰⁹. За методом збитковості підприємств рівень тінізації економіки за підсумком 2018 р. 20% від обсягу офіційного ВВП, що на 7 в.п. менше, ніж у 2013 р.

Натомість за даними дослідження Київського міжнародного інституту соціології (за методологією Putnins and Sauka, 2015 р.), рівень тіньової економіки у 2018 р. склав 47,2% від загального обсягу ВВП²¹⁰. Такі розбіжності у показниках є результатом різних методологічних та методичних підходів до оцінювання. Наведені Міністерством економіки України офіційні дані є значно нижчими за інші оціночні показники, що доводить про необхідність внесення змін до методичних рекомендацій, затверджених ще у докризовий час²¹¹.

За власними розрахунками рівня тінізації субсектору ККП України за методом збиткових підприємств²¹² встановлено його рівень тінізації на рівні 21% від ВДВ країни, що на 16 в.п. менше, ніж у 2013 р.

У регіональному вимірі найвищий рівень тінізації у 2013 р. спостерігався у Донецькій області (41%), м. Києві (39%), Київській (33%) та Дніпропетровській областях (28%). Всі решта областей мали показник тінізації нижчий за загальноукраїнський (рис. 2.6.4). Найнижчий рівень тіньової економіки був у 2013 р. у Івано-франківській області (12%). У 2018 р. рівень тінізації субсектору ККП України становив 21%. Серед регіонів з вищим за цей показник був лише у м.Київ (27%). Що підтверджує значну концентрацію субсектору та споживачів послуг, а також містоцентричний характер просторової організації креативної економіки. У всіх регіонах України у 2018 р., окрім Херсонської (17%) спостерігалось зниження рівня тінізації субсектору ККП. Найнижчий показник тіньової діяльності зафіксовано у Тернопільській області (7%). Показники для розрахунку рівня тінізації наведено у Додатку 2.6.1. Вищі показники тінізації спостерігалися у регіонах з вищим рівнем соціально-економічного розвитку та більшою концентрацією підприємств.

²⁰⁸ Харламова Г., Гуменна О. Креативність врятує: уроки для України. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Економіка*. 2018. № 1(196). С.76-84. (С.80). Сайт Вісника КНУ. URL: <http://oaji.net/articles/2017/3733-1527621634.pdf>. (дата звернення: 01.09.2020).

²⁰⁹ Загальні тенденції тіньової економіки в Україні у 2019 році. Міністерство розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України. URL: <https://www.me.gov.ua/Documents/List?lang=uk-UA&id=e384c5a7-6533-4ab6-b56f-50e5243eb15a&tag=TendentsiiTinovoiEkononomiki> (дата звернення: 11.06.2020).

²¹⁰ Тіньова економіка в Україні. Результати дослідження 2019 року. Київський міжнародний інститут соціології. URL: <http://kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=897&page=1> (дата звернення: 14.06.2020).

²¹¹ Про затвердження Методичних рекомендацій розрахунку рівня тіньової економіки. Наказ Міністерства економіки України N 123 від 18.02.2009 р. Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0123665-09#Text>.

²¹² Там само.

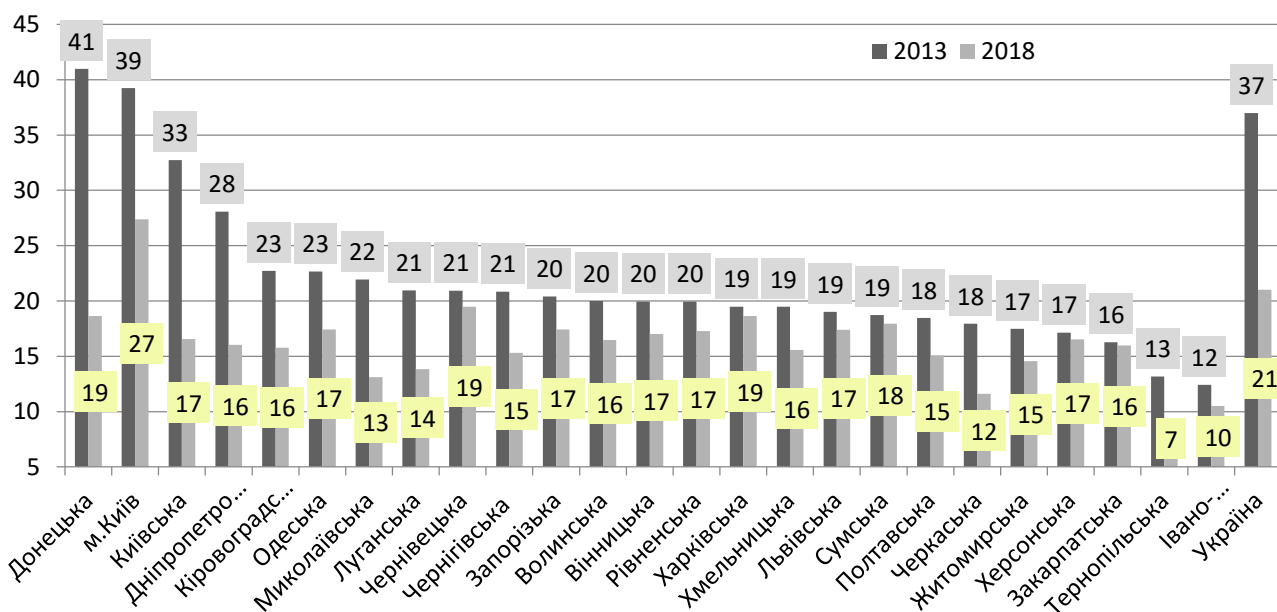

Рис. 2.6.4. Динаміка рівня тінізації сектору креативних комерційних послуг за регіонами України*

*Джерело: складено за даними²¹³

Хоча навіть за існуючих методичних підходів визначення збитковості підприємств для оцінювання тінізації субсектору ККП ми вперше отримали результати, які можна приймати як допустимі та релевантні за даних умов забезпечення статистичними даними та похибкою самого методу, який не враховує значну кількість підприємств та підприємців, які зареєстровані як ФОПи (2-3 групи спрощеного оподаткування), або як самозайняті особи²¹⁴. Поза увагою обраного методу оцінювання опинилися незареєстровані фізичні особи фрілансери, які не визнані поки вітчизняним правовим полем, здійснюють діяльність легально, але неформально.

Накопичення різних економічних дисбалансів у регіональному розвитку зумовлює кризові явища, зокрема такі як тінізація регіональної економіки. Подолання кризи, існуючих неузгодженостей, які гальмують ефективний розвиток потребують прийняття рішень, які полягають у оздоровленні економічної системи. Як зазначає О.Б. Моргулець, у 2013 р. втрата темпів розвитку, початок відкритої фінансової кризи вплинули на усі сервісні підприємства, які намагалися максимально використати існуючий потенціал з надією на швидке розв'язання політичних та економічних проблем та повернення до нормальних умов господарювання. У 2014 р. загострення стану гострої загальнодержавної політичної та економічної кризи зачепило усі сфери діяльності в Україні. Майже усі сервісні субсектори опинилися у кризовому становищі, отримали негативні фінансові результати і значні збитки²¹⁵.

Як стверджують науковці, розвиток сектору послуг на 70% залежить від успішного функціонування виробничої сфери і тільки на 30% – від доходів домогосподарств. Тому для подолання економічної кризи необхідно у першу чергу стабілізувати політичні негаразди в країні, відновити роботу промислових підприємств та відповідних робочих місць²¹⁶. Однак

²¹³ Державна служба статистики України. URL: ukrstat.gov.ua.

²¹⁴ Відповідно до п.п. 14.1.226 п. 14.1 ст. 14 Податкового кодексу України самозайнята особа – платник податку, який є фізичною особою – підприємцем або провадить незалежну професійну діяльність за умови, що така особа не є працівником в межах такої підприємницької чи незалежної професійної діяльності. Незалежна професійна діяльність – участь фізичної особи у науковій, літературній, артистичній, художній, освітній або викладацькій діяльності, діяльність лікарів, приватних нотаріусів, приватних виконавців, адвокатів, арбітражних керуючих (розпорядників майна, керуючих санацією, ліквідаторів), аудиторів, бухгалтерів, оцінщиків, інженерів чи архітекторів, особи, зайнятої релігійною (місіонерською) діяльністю, іншою подібною діяльністю за умови, що така особа не є працівником або фізичною особою – підприємцем та використовує найману працю не більш як чотирьох фізичних осіб.

²¹⁵ Моргулець О.Б. Динаміка розвитку сфери послуг України. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2015. №11. С.194-197. (С.197). URL: <http://www.vestnik-econom.mgu.od.ua/journal/2015/11-2015/45.pdf>.

²¹⁶ Там само.

вважаємо, що лише цих дій недостатньо, слід також формувати не лише пропозицію креативних послуг, а й сприяти платоспроможному попиту вітчизняного населення на них.

Ступінь тінізації сектору послуг залежить також від способу використання форми оплати таких послуг (готівковий та безготівковий обіг), так і статистичного обліку їх надання, офіційного та неформального працевлаштування осіб (офіційна робота за наймом, неформальна та часткова зайнятість, фріланс та аутсорсинг, робота на цифрових шерінгових платформах аутстафінг тощо).

Окрім того, слід зазначити, що у зв'язку з проведенням військових дій на сході України з 2014 р. значна кількість підприємств припинила діяльність, деякі зазнали релокації, а інші через кризу та девальвацію знизили свою ділову активність. Значна кількість креативних осіб (висококваліфікованих кадрів) виїхала через нестабільність у країні за кордон. Молодій генерації креативних індустрій, особливо сфери ІТ, притаманна висока мобільність та інтегрованість у світові ринки праці, достатні компетенції та прагнення до самореалізації у більш розвинених країнах, можливість поєднання роботи з подорожами за власним гнучким графіком.

Для виявлення впливу тінізації на розвиток субсектору ККП у 2018 рр. проведено порівняльне оцінювання між рівнем його тінізації та основними показниками розвитку: ВДВ субсектору ККП, обсягами реалізованих послуг, обсягами капітальних інвестицій, часткою неформально зайнятого населення (рис. 2.6.5).

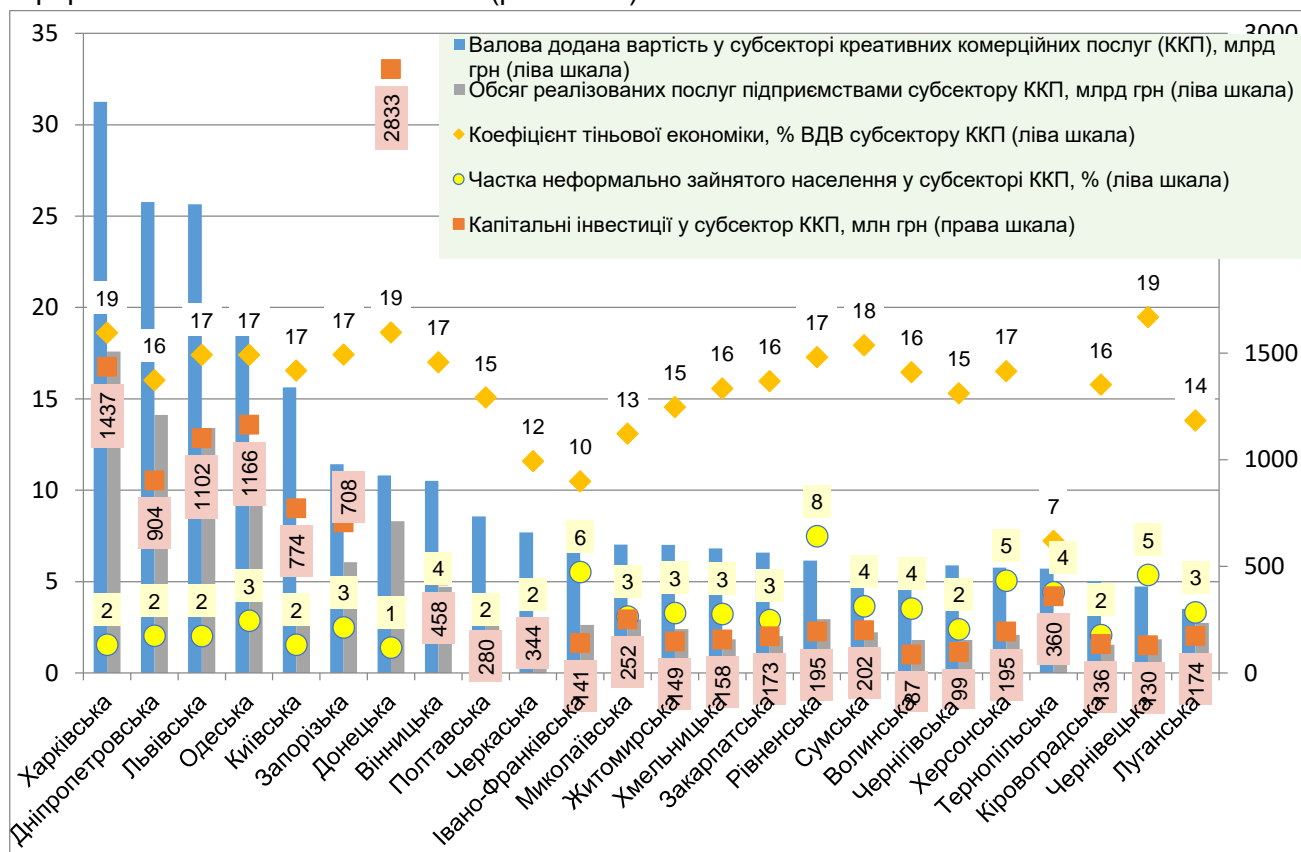

Рис. 2.6.5. Регіональний розподіл показників розвитку субсектору ККП та рівня його тінізації, 2018 р.*

*Джерело: складено за власними розрахунками

Як видно з рис. 2.6.5. існує пряма залежність між обсягами реалізованих послуг та рівнем тінізації для 11 регіонів, які характеризуються вищими показниками як ВДВ, так і обсягів реалізованих креативних послуг, що пояснюється масштабами діяльності, яка визначається високим попитом на креативні послуги та можливостями надання їх тінювими каналами. Місто Київ ми на рисунку не наводимо через значне перевищення його показників над регіональними. Так, на м. Київ припадає 40% всієї ВДВ сектору ККП України, приблизно стільки ж, як припадає на 12 топ областей у рейтингу. 88% креативних послуг сектору ККП України реалізовано у Києві, що у 1,2 рази більше, ніж у решти 24 областях. Особливо значне перевищення значення м.Київ

над іншими регіонами є за капітальними інвестиціями: на столицю припадало 96% всіх катіпаловкладень у сектор ККП, здійснених у Україні у 2018 р., а це утричі більше, ніж на всі 24 області разом взяті. Така гіперконцентрація результатів діяльності сектору ККП та його інвестування у столиці є закономірним наслідком формування креативного міста, креативної метрополії та відображення концентрації платоспроможного попиту на такі послуги. З врахуванням адміністративно-фінансової децентралізації рівень капіталовкладень у регіони за умов реалізації продуманої стратегії посилення креативного потенціалу території може поступово змінитися на користь регіонів.

Водночас частка неформально зайнятого населення до офіційно зайнятого населення у секторі не має прямого зв'язку із рівнем тінізації, що свідчить про існування інших джерел тінізації у субсекторі: приховування прибутків, оптимізація заробітної плати тощо. Однак, якщо врахувати, що показник рівня тінізації не містить даних про господарську діяльність ФОПів (частка яких у субсекторі ККП (31 ВЕД) за регіонами коливається від 67 до 90%) та самозайнятих осіб, то така залежність може суттєво змінитися після перерахунку коефіцієнту тінізації разом із ФОП та достовірного обліку самозайнятих осіб, фрілансерів та тих, у кого діяльність у сфері креативних послуг є вторинною, або третинною зайнятістю.

Динаміка показників зайнятості населення у економіці загалом та субсекторі ККП, зокрема і щодо неформальної зайнятості за регіонами впродовж 2013-2018 рр. (рис. 2.6.6) доводить швидше зростання кількості зайнятих у субсекторі ККП, ніж у економіці регіону загалом та зростання майже утричі неформально зайнятого населення у м. Київ, Дніпропетровській обл. – у 1,3 рази, Рівненській обл. – у 1,2 рази, причому в інших регіонах спостерігалось зниження темпів росту неформально зайнятого населення.

Розрахунок показників кореляції між коефіцієнтом тінізації субсектору ККП та соціально-економічними показниками регіону (табл. 2.6.1) показав, зокрема високу залежність між обсягами реалізованих креативних послуг та рівнем тінізації, що додатково доводить про зв'язок тіньової економіки з формальною, проте за період з 2013 р. по 2018 р. коефіцієнт кореляції знизився з 0,933 до 0,690, що є позитивним трендом.

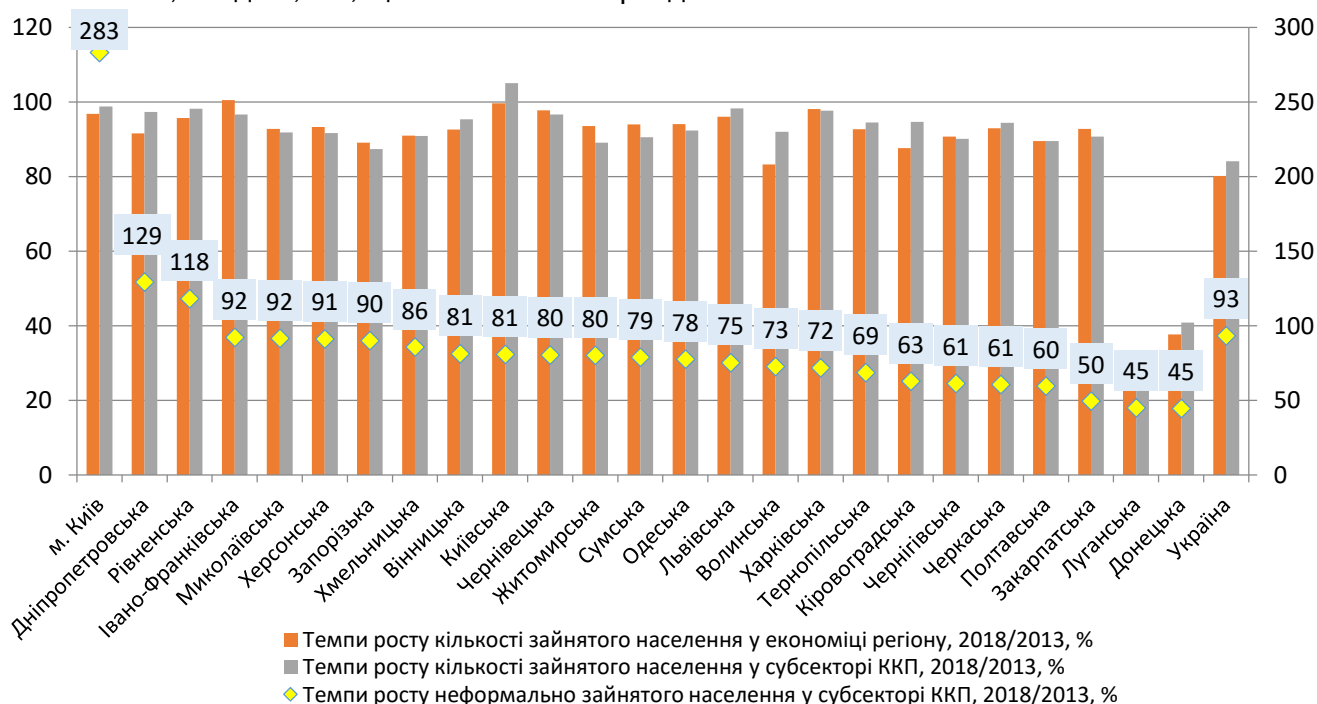

Рис. 2.6.6. Динаміка темпів росту/скорочення кількості зайнятого населення у економіці регіонів, зайнятого населення та неформально зайнятого населення у субсекторі ККП за період 2013-2018 рр.*

*Джерело: складено за даними Державної служби статистики України

Таблиця 2.6.1

Кореляційні залежності між індикаторами реалізації потенціалу субсектору ККП та показниками соціально-економічного розвитку регіону у 2013 та 2018 рр.

Показники соціально-економічного розвитку регіонів	Інтегральний індекс ефективності реалізації потенціалу субсектору ККП у соціально-економічному розвитку регіону**		Коефіцієнт тіньової економіки (середнє значення) субсектору ККП, % від ВДВ	
	2013	2018	2013	2018
Коефіцієнти кореляції				
Інтегральна оцінка регіонального людського розвитку	0,570	0,278	0,220	0,082
Обсяг реалізованих послуг субсектору ККП у регіоні, тис. грн.	0,333	0,784	0,933	0,690
Індекс конкурентоспроможності регіонів України	0,558	0,788	0,661	0,662
Частка капітальних інвестицій у субсектор ККП, у % до загального обсягу капітальних інвестицій в економіку регіону	0,775	0,674	0,501	0,635
Загальний обсяг ВРП, млн грн.	0,759	0,803	0,569	0,688
Загальний обсяг ВДВ у ККП, млн грн.	0,756	0,790	0,617	0,690
Частка неформально зайнятого населення у субсекторі ККП, %	-0,209	0,005	-0,683	-0,133
Загальний обсяг експорту субсектору ККП, млн грн.	0,757	0,794	0,615	0,683
Всього грошових витрат на ККП (відпочинок, культура, освіта), у середньому на місяць у розрахунку на одне домогосподарство, грн.	0,709	0,640	0,447	0,407
Капітальні інвестиції у економіку регіону, млн грн.	0,636	0,710	0,709	0,675
Кількість зайнятого населення у субсекторі ККП, тис. осіб	0,729	0,748	0,574	0,662

*Джерело: складено за даними Державної служби статистики України

**розрахунки автора, представлені у²¹⁷

Порівняння національних темпів росту показників субсектору креативних послуг у 2018 р. до 2013 р. показали: 70 % становить темп росту ВДВ субсектору ККП або 92% - темп росту ККП (за 31 ВЕД) порівняно з 72% темпу росту економіки України у перерахунку на дол. США; 181% темпу росту кількості суб'єктів господарювання у субсекторі (31 ВЕД) проти 107% темпів росту кількості суб'єктів господарювання в економіці України; 123 % темпу росту зайнятості населення субсектору ККП (31 ВЕД) проти 85% темпу росту зайнятості населення України пов'язані як із кризовою ситуацією в економіці, так і з відносно недавньою інституціоналізацією сектору КІ, його початковою стадією формування та низькою інвестиційною привабливістю через високу ризиковість інвестицій, відсутність венчурних фондів, стартап-екосистеми та недосконалість судової системи, низький рівень захисту інтелектуальної власності, так і забезпеченістю статистичними даними. Та навіть попри неточність статистичних даних спостерігається поступове зростання ролі та значення ККП у секторі послуг та економіці загалом.

Так, у 2016 р. Міністерство культури України створило відділ проблем розвитку культурних і креативних індустрій, у 2018 р. у законі «Про культуру» вперше прийнято визначення креативних індустрій, 2019 р. затверджено перелік видів економічної діяльності, а у 2020 р. здійснено аналітичне дослідження розвитку креативних індустрій в Україні

²¹⁷ Ефективність використання потенціалу сектору комерційних послуг у забезпеченні соціально-економічного зростання регіонів України: наукова доповідь / НАН України. ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долишнього НАН України»; наук. редактор М.І. Мельник. Львів, 2020. 176 с. (Серія «Проблеми регіонального розвитку»)

Директоратом з культурних індустрій Міністерства культури та інформаційної політики. Створено низку потужних засадничих інституцій розвитку креативних індустрій: Український культурний фонд (2017 р.), Український інститут книги (2016 р.), Український інститут (2017 р.), який сприяє розвитку культурної дипломатії та просуванню бренду Україна за кордоном. Окрім того запроваджено Міжнародний Форум «Креативна Україна», який є ефективною платформою для політико-експертного обговорення з метою формування державної політики у сфері креативних індустрій.

За пропозицією Міністерства розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України, політика детінізації має базуватися передусім на засадах заохочення до ведення легального бізнесу, які передбачають: усунення першопричин, що зумовлюють перехід економічних агентів у тінь, створення державою стабільних сприятливих умов для нарощення суб'єктами господарювання економічної активності в легальній економіці завдяки поліпшенню інвестиційного та підприємницького клімату в країні; упередження застосування економічними агентами недобросовісних дій, які носять злочинний та/або антисоціальний характер²¹⁸.

Тому, в умовах неповноти офіційної інформації, варто поєднувати отримані розрахунки тінізації субсектору ККП за регіонами з детальнішим аналізом розвитку бізнес-середовища та результатів діяльності в секторі ККП, з існуючими даними соціологічних опитувань і звітів про діяльність окремих видів ККП для повноцінної оцінки ситуації, яка характеризує тіньову діяльність субсектору.

У 2014 р. вітчизняний культурно-креативний сектор забезпечив 4% ВВП. Зростанню могли б посприяти податкові пільги, продуманий план розвитку галузі, інвестиції та, звісно, модернізація профільної освіти. За офіційною статистикою у сфері культури та креативних індустрій у 2014 р. було зайнято 573 тис. осіб, що становить 3% зайнятого населення. За оцінками міжнародних експертів рівень тінізації у 2014 р становив 60%, тож кількість зайнятих у субсекторі може бути значено більшою. Для України найвагомішими основними видами економічної діяльності за внеском до ВВП були архітектура, інжиніринг, реклама та телебачення²¹⁹.

Культурно-креативна аналітика в Україні лише відносно недавно набула розвитку та забезпечення статистичними даними й методологічними прийомами. До її розвитку суттєво долучилися експерти з ЄС за програмою «Креативна Європа» (2015 р.), «Культура і креативність», «Культурні мости», «House of Europe» які суттєво розвинули вітчизняні дослідження підходами оцінки внеску культури та креативних індустрій в економіку за методологією ЮНЕСКО, провели перше мапування (інструмент аналізу розвитку ККП) креативних індустрій в Україні²²⁰, сприяли міжнародним обмінам досвіду та навчанню митців і культурних менеджерів, модернізували освітню програму з культурології у закладах вищої освіти, надали грантову підтримку підприємцям та організували низку подій, які слугували стартовими майданчиками для поліпшення комунікації як всередині субсектору, так і між основними стейкхолдерами, започаткували зрушення у місцевому економічному розвитку, інтегруючи стратегію креативного прориву²²¹ у стратегію соціально-економічного розвитку міст.

Резервом активізації розвитку субсектору ККП є формування інституційного та організаційно-економічного середовища детінізації внутрішнього національного та регіонального ринків креативних комерційних послуг.

²¹⁸ Загальні тенденції тіньової економіки в Україні у 2019 році. Міністерство розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України. URL: <https://www.me.gov.ua/Documents/List?lang=uk-UA&id=e384c5a7-6533-4ab6-b56f-50e5243eb15a&tag=TendentsiiTinovoiEkonomiki>.

²¹⁹ Скачкова О. Культура в цифрах: як креативний сектор реально впливає на економіку та кожного з нас. 2014 р. Platfor.ma. URL: <https://culturepartnership.platfor.ma/culture-indicators-explained/>

²²⁰ Фарінья К. Розвиток культурних та креативних індустрій в Україні. 2017. 59 с. Культура і креативність. URL: https://www.culturepartnership.eu/upload/editor/2017/Research/Creative%20Industries%20Report%20for%20Ukraine_UA.pdf

²²¹ Крук Л. Сесія ЛМР затвердила Стратегію прориву 2027. 20.06.2019. Львівська міська рада. URL: <https://city-adm.lviv.ua/news/city/lviv-changes/266333-sesiia-lmr-zatverdyla-stratehiu-proryvu-2027>

2.7. Послуги у сфері інформаційно-комунікаційних послуг

У сучасних умовах активний розвиток сфери ІКТ-послуг та різноманітних аспектів інформаційного суспільства потенційно є одним із основних чинників інтенсифікації соціально-економічного зростання та зміцнення конкурентоспроможності економіки України. Вже сьогодні численні позитивні макроекономічні ефекти, які є результатом активного функціонування ІКТ-сфери, здійснюють стимулюючий вплив на соціально-економічний розвиток України, а також, у випадку збереження позитивної динаміки її зростання, здатні в найближчій перспективі посприяти модернізації національної економічної системи. Сфера ІКТ-послуг, володіючи значним інноваційним і людським потенціалом, за умови комплексної нормативно-правової і фінансово-економічної державної підтримки, спроможна перетворитися на потужний локомотив розвитку соціально-економічної системи України.

Проте, значний рівень тінізації в українській сфері ІКТ-послуг, особливо у її ІТ-секторі, є несприятливим чинником, що не тільки суттєво обмежує позитивні ефекти та структурні зрушення у соціально-економічній системі України, які виникають в результаті її функціонування, але й перешкоджає найбільш повній та ефективній реалізації потенціалу її розвитку. За таких умов, особливої актуальності набуває дослідження обсягів, секторальних особливостей та рівня тінізації сфери інформаційно-комунікаційних послуг на національному та регіональному рівнях, яке дозволить у перспективі сформулювати системні механізми ефективної протидії та запобігання проявам тіньової економічної діяльності, а також її деструктивному впливу на розвитку національної соціально-економічної системи.

Протягом останнього десятиліття зростання ролі сфери ІКТ-послуг, яка включає два основних структурних елемента: телекомунікаційний сектор (телекомунікаційні послуги та апаратно-технічне забезпечення) та ІТ-сектор (комп'ютерні та інформаційні послуги; програмне забезпечення; комп'ютерне, мережеве та офісне апаратне забезпечення), обумовлене, в першу чергу, прискореними темпами його розвитку та зростанням значущості, підвищенням питомої ваги в структурі національного експорту послуг, а також його тісними взаємозв'язками та активною співпрацею з міжнародним техніко-економічним середовищем. Проте, на даний час, незважаючи на значний науково-дослідний і технічний потенціал, а також позитивну динаміку розвитку сфери ІКТ-послуг, Україна не входить як до переліку країн з високим рівнем економіки знань та інформаційного суспільства, так і з високим рівнем розвитку інформаційно-комунікаційних технологій. Так, за даними Європейського банку реконструкції та розвитку (EBRD), Україна у 2018 році посіла 35 місце за індексом економіки знань (Knowledge Economy (KE) Index) серед 46 країн світу (у 2011 р. – 34 місце), поступаючись всім сусіднім країнам (Польщі (14 місце), Словаччині (16), Угорщині (17), Білорусі (19), Румунії (23), Російській Федерації (25) та Молдові (34)) за рівнем даного індикатора²²². За результатами іншого вагомого рейтингу (ICT Development Index), який розраховується Міжнародним союзом електрозв'язку (ITU) та відображає рівень розвитку інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ), Україна у 2017 р. посіла 79 місце серед 176 країн світу (у 2010 р. 62 серед 152 країн), поступаючись не лише всім економічно та технологічно розвинутим країнам, але й значній кількості країн із середнім рівнем розвитку²²³.

Телекомунікаційний сектор разом із ІТ-сектором, як провідні чинники і матеріально-технологічна основа переходу соціально-економічної системи України до інформаційного суспільства, є одними із найбільш інноваційних та зростаючих секторів української економіки,

²²² Introducing the EBRD Knowledge Economy Index. EBRD. URL:// <https://www.ebrd.com/documents/policy/download-the-ebrds-knowledge-economy-index.pdf>

²²³ Measuring the Information Society Report 2017. ITU. URL:// <http://www.itu.int/en/ITU-D/Statistics/Pages/publications/mis2017.aspx>

що визначають характер та динаміку даного процесу в нашій країні. Серед основних сегментів телекомунікаційного сектору в Україні, в сучасних умовах, варто виділити мобільний зв'язок, забезпечення доступу до мережі Інтернет та телефонний фіксований зв'язок, сукупна частка яких у загальних доходах від надання телекомунікаційних послуг у 2019 р. склала 91,0 % або 66,42 млрд грн. Саме ці сегменти, завдяки інтенсивному використанню передових науково-технічних і організаційних досягнень сучасності посприяли перетворенню телекомунікаційного сектору України на один із найперспективніших видів економічної діяльності.

Найбільшу частку в структурі доходів від надання телекомунікаційних послуг у 2019 р. складали мобільний зв'язок (63,0 % або 41,87 млрд грн.) та забезпечення фіксованого доступу до мережі Інтернет (17,6 % або 11,69 млрд грн.), які сумарно забезпечили більше 80% доходів від надання телекомунікаційних послуг в Україні²²⁴. Згадані сегменти телекомунікаційного сектору в 2019 р. продемонстрували високий рівень зростання обсягів власних доходів порівняно з 2018 р.: доходи від надання послуг мобільного зв'язку в Україні збільшилися на 20 %, натомість доходи від забезпечення фіксованого доступу до мережі Інтернет зросли майже на половину (48 %). Таку динаміку зростання дохідності даних сегментів телекомунікаційного сектору можна пояснити значним підвищенням рівня масового користування сучасними телекомунікаційними послугами із застосуванням технології 4G LTE (зокрема, мобільного широкосмугового доступу до мережі Інтернет), яке стало можливим після розгортання та запуску трьома провідними телекомунікаційними операторами України (ПрАТ «Київстар», ТОВ «Лайфселл» та ПрАТ «ВФ Україна») у 2018 р. мереж 4G та значного розширення їх покриття території України протягом 2019 р. Дані тенденції окреслюють активний розвиток послуг мобільного та Інтернет-зв'язку, з одночасним поступовим зменшенням частки фіксованого телефонного зв'язку, які в умовах сьогодення стають найбільш доступними та зручними для споживачів телекомунікаційних послуг.

У результаті аналізу даних Державної служби статистики України щодо телекомунікаційного сектору (розділ 61 «Телекомунікації (електрозв'язок)», секція J «Інформація та телекомунікації»), вдалося встановити, що серед усіх суб'єктів господарювання у досліджуваній сфері в 2018 р. 50,2% (або 2017 суб'єктів господарювання) становили юридичні особи, що на майже 16 в.п. пунктів менше за докризовий рівень 2013 р. З іншого боку, близько половини суб'єктів господарювання у даній сфері в 2018 р. (49,8% або 2003 суб'єкти) становили фізичні особи-підприємці, функціонування яких, здебільшого, як дрібних посередників призвело до зростання фрагментації національного телекомунікаційного ринку та ускладнення процесу контролю їх діяльності стосовно дотримання чинного законодавства у телекомунікаційній сфері.

Серед основних причин зростання фрагментації національного телекомунікаційного ринку варто назвати високий рівень його тінізації, особливо діяльності фізичних осіб-підприємців, а також вплив численних системних факторів, які негативно відображаються на розвитку ринкової конкуренції у телекомунікаційній сфері України. Наприклад, у сегменті надання широкосмугового доступу до мережі Інтернет, діяльність значної кількості постачальників загалом є непрозорою і тяжіє до роботи за тіньовими схемами (утримання нижчих за ринкові ціни з порушенням чинного законодавства та нижчої якості послуг). Більшість серед таких дрібних постачальників і провайдерів, в основному фізичні особи-підприємці, не тільки не реєструються у Національній комісії, що здійснює державне регулювання у сфері зв'язку та інформатизації (НКРЗІ), але й зовсім не сплачують податкові платежі. Як наслідок, ця частина телекомунікаційного сектору не відображається у даних Державної служби статистики та Державної фінансової служби. У даному випадку, оцінити рівень тінізації телекомунікаційного

²²⁴ Звіт про роботу Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері зв'язку та інформатизації за 2019 р. Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сфері зв'язку та інформатизації. URL://https://nkrzi.gov.ua/images/upload/608/9085/Zvit_2020_NKRZI.pdf

сектору можна лише за масштабами здійснення продажів телекомунікаційних послуг із використанням фізичних осіб-підприємців²²⁵.

Попри те, що серед суб'єктів господарювання у телекомунікаційному секторі тільки половину складають юридичні особи, саме вони відіграють провідну роль на телекомунікаційному ринку України. Зокрема, за результатами 2018 р. загальний розмір отриманих ними доходів становив 69,85% від загального обсягу доходу телекомунікаційної сфери, а частка найманих працівників зайнятих на цих підприємствах – 92,6% від загальної чисельності найманих працівників зайнятих у телекомунікаційній сфері. Серед суб'єктів господарювання у телекомунікаційному секторі, варто виділити 4 компанії, які не лише отримують левову частку доходів та є найбільшими платниками податків даної сфери, але й у 2018 р. увійшли до списку 200 найбільших компаній України за рейтингом Forbes²²⁶: ПрАТ «Київстар», ПрАТ «ВФ Україна» («Vodafone») ПАТ «Укртелеком» та ТОВ «Лайфселл» («Lifecell»). Так, за даними журналу Рейтинг, у 2019 р. усіма суб'єктами господарювання у телекомунікаційному секторі України було сплачено 14 551,35 млн грн. податкових платежів, що на 15,3% більше за аналогічний показник 2018 р., в структурі яких більше 80% складають платежі від 4 провідних компаній даного сектору (40,95% – ПрАТ «Київстар»; 21,25% – ПрАТ «ВФ Україна»; 11,89% – ПАТ «Укртелеком» та 8,11% – ТОВ «Лайфселл»). Частка всіх інших суб'єктів господарювання у загальному обсязі податкових платежів, сплачених у телекомунікаційному секторі в 2019 р., не перевищувала 18% за частки 27,63% в загальному обсязі чистого доходу сектору. Дана диспропорція, як і незначний загальний обсяг єдиного податку в структурі податкових платежів у 2019 р. (тільки 1,1% або 160,42 млн грн.) при функціонуванні більш як 2-х тисяч фізичних осіб-підприємців у телекомунікаційному секторі, може свідчити про значний рівень тінізації їх діяльності.

Сучасний ІТ-сектор, як один із найдинамічніших експортних напрямів української економіки, є найбільшим за обсягом і найрозвиненішим сегментом інноваційної економіки в Україні. На даний час, український ІТ-сектор залишається одним із небагатьох у вітчизняній економічній системі висококонкурентних секторів на світовому ринку, а також одним із ключових чинників соціально-економічного зростання в найближчому майбутньому. В Україні протягом останніх 12 років спостерігається практично безперервне зростання загального обсягу експорту послуг ІТ-сектору (в середньому на +25,7%) та його внеску до ВВП країни (з 0,8% у 2012 р. до 3,9% у 2019 р.), а загальна частка ІКТ-сектору в структурі українського експорту товарів і послуг досягла 5,7% в 2019 р. (в структурі українського експорту послуг майже 21%), при тому, що даний показник в 2012 р. складав лише 0,5%²²⁷.

До числа основних конкурентних переваг України на міжнародному ринку можна віднести достатньо велику чисельність та високий рівень кваліфікації спеціалістів при одному з найнижчих рівнів оплати праці. Так, зокрема, тринадцять українських ІТ-компаній та 8 компаній, які мають офіси в Україні, потрапили в міжнародний рейтинг The 2020 Global Outsourcing 100 від міжнародної асоціації ІАОП²²⁸, що базується на оцінці всієї історії компаній з моменту початку програми рейтингування в 2009 р. Україна також зайняла 20-у позицію серед 50-й країн світу та увійшла до складу десяти найбільш привабливих європейських країн для аутсорсінгу

²²⁵ Телеком. Три атланти та всі інші. Рейтинг. Бізнес в офіційних цифрах. URL: <https://rating.zone/telekom-try-atlanty-ta-vsi-inshy/>

²²⁶ Платіжний баланс України в 2019 р. Статистика зовнішнього сектору України. Національний банк України. URL: https://bank.gov.ua/files/ES/BOP_y.xlsx

²²⁷ Платіжний баланс України в 2019 р. Статистика зовнішнього сектору України. Національний банк України. URL: https://bank.gov.ua/files/ES/BOP_y.xlsx

²²⁸ The 2020 Global Outsourcing 100. ІАОП. URL: <https://www.iaop.org/Content/25/195/5148>

(7-ма позиція) в міжнародному рейтингу Global Services Location Index 2019²²⁹ від американської консалтингової компанії A. T. Kearney.

Завдяки ефективному використанню своїх конкурентних переваг, найбільш успішним українським ІТ-компаніям, вдалося відчутно масштабувати свою діяльність і розширити свою присутність на світовому ІКТ-ринку, про що свідчить розміщення близько 40% їхніх штаб-квартир у іноземних країнах (у Північній Америці (25%), в Європі (13%) та в Ізраїлі (2%)). В Україні на початку 2020 р. налічувалося близько 4 тис. ІТ-компаній (з яких 2,3 тис. є активними на ринку праці) з чисельністю близько 192 тис. співробітників. Найбільш популярними місцями розміщення штаб-квартир більшості компаній індустрії ІТ залишалися головні ІТ-центри України – Київ, Харків, Львів, Дніпро та Одеса.

Зважаючи на те, що в сучасних умовах найбільш оптимальним варіантом здійснення господарської діяльності в ІТ-секторі, є діяльність на умовах спрощеної системи оподаткування для фізичних осіб-підприємців (ФОП), значна частина ІТ-спеціалістів в Україні, що здійснюють співпрацю із ІТ-компаніями, зареєстровані як ФОП (переважно 3-я група) та перебувають на спрощеній системі оподаткування, самостійно сплачуючи податкові платежі. Так, за даними Єдиного державного реєстру юридичних осіб, ФОП-ів та громадських формувань, загальна кількість ІТ-спеціалістів, зареєстрованих як ФОП за профільними кодами видів економічної діяльності (КВЕД)²³⁰ у 2019 р. склала 183 тис. осіб, що на 22% більше за показник 2018 р., а також більш ніж у 2 рази перевищує показник 2015 р. Зростання кількості ФОП-ів у ІТ-секторі в 2019 р. порівняно з 2018 р. спостерігалось у всіх регіонах України та за всіма профільними КВЕД. Лідерами серед регіонів України за обсягом зростання кількості ІТ-ФОП-ів стали м. Київ спільно з Київською областю, які у 2019 р. продемонстрували найвищий рівень зростання у розмірі +10,9 тис. у порівнянні з показником 2018 р. Серед інших провідних центрів українського ІТ-сектору, високий рівень зростання кількості ІТ-ФОП-ів у 2019 р. спостерігався у Харківській (+4,4 тис.), Львівській (+3,5 тис.), Дніпропетровській (+2,5 тис.) та Одеській (+1,7 тис.) областях²³¹.

Характерною особливістю ринку праці в українському ІТ-секторі в 2011-2019 рр. є високий середній темп зростання чисельності співробітників (рис. 2.7.1.), як у 50-ти найбільших ІТ-компаніях (+21,4%), так і загалом за ІТ-сектором України (+24,3%)²³².

Зважаючи на те, що головним чинником розвитку для ІТ-компаній, які надають послуги з розробки програмного забезпечення та інформаційні послуги, є кваліфіковані співробітники, серед функціонуючих в Україні компаній спостерігається високий рівень конкуренції на ринку праці. Станом на 01.01.2020 р., в Україні функціонувало дві найбільші компанії, кількість працівників у яких перевищувала 7 тис. осіб (EPAM – 8300 осіб, SoftServe – 7445 осіб.), ще у трьох компаніях (GlobalLogic, Luxoft і Ciklum) було зайнято більше як по 2 тис. осіб. Загалом до переліку ІТ-компаній з кількістю працівників більше 1 тис. осіб на початку 2020 р. входило 18 компаній, що суттєво перевищує аналогічні показники 2012 та 2015 рр. (в 3,6 рази та 2,6 рази відповідно). Середній рівень зайнятих у 50-ти найбільших ІТ-компаніях складає 36,7% від загальної кількості зайнятих у ІТ-секторі України в 2012-2019 рр. і демонструє тенденцію до

²²⁹ Digital resonance: the new factor influencing location attractiveness. The 2019 Kearney Global Services Location Index. URL:// <https://www.kenarney.com/digital-transformation/gsl/2019-full-report>

²³⁰ 62.01 «Комп'ютерне програмування», 62.02 «Консультавання з питань інформатизації», 63.11 «Оброблення даних, розміщення інформації на веб-вузлах і пов'язана з ними діяльність», 62.09 «Інша діяльність у сфері інформаційних технологій і комп'ютерних систем», 58.29 «Видання іншого програмного забезпечення», 62.03 «Діяльність із керування комп'ютерним устаткуванням», 58.21 «Видання комп'ютерних ігор».

²³¹ Єдиний державний реєстр юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань. Єдиний державний веб-портал відкритих даних. Міністерство юстиції України. URL:// <https://data.gov.ua/dataset/1c7f3815-3259-45e0-bdf1-64dca07ddc10>

²³² Ринок праці 2019: ріст 20% й ажіотаж навколо податків. Спільнота програмістів DOU. URL:// <https://dou.ua/lenta/articles/jobs-and-trends-2019/?from=doufp>

зниження, що свідчить про наявність здорової конкуренції із залучення кваліфікованих спеціалістів. Той факт, що приріст кількості ІТ-компаній та ІТ-ФОПів в середньому на 35,8% у аналізованому періоді відчутно переважає середній приріст загальної кількості зайнятих (20%), свідчить про високий зростаючий попит на кваліфікованих спеціалістів у ІТ-секторі та сприятливі передумови для його активного росту в найближчій перспективі²³³.

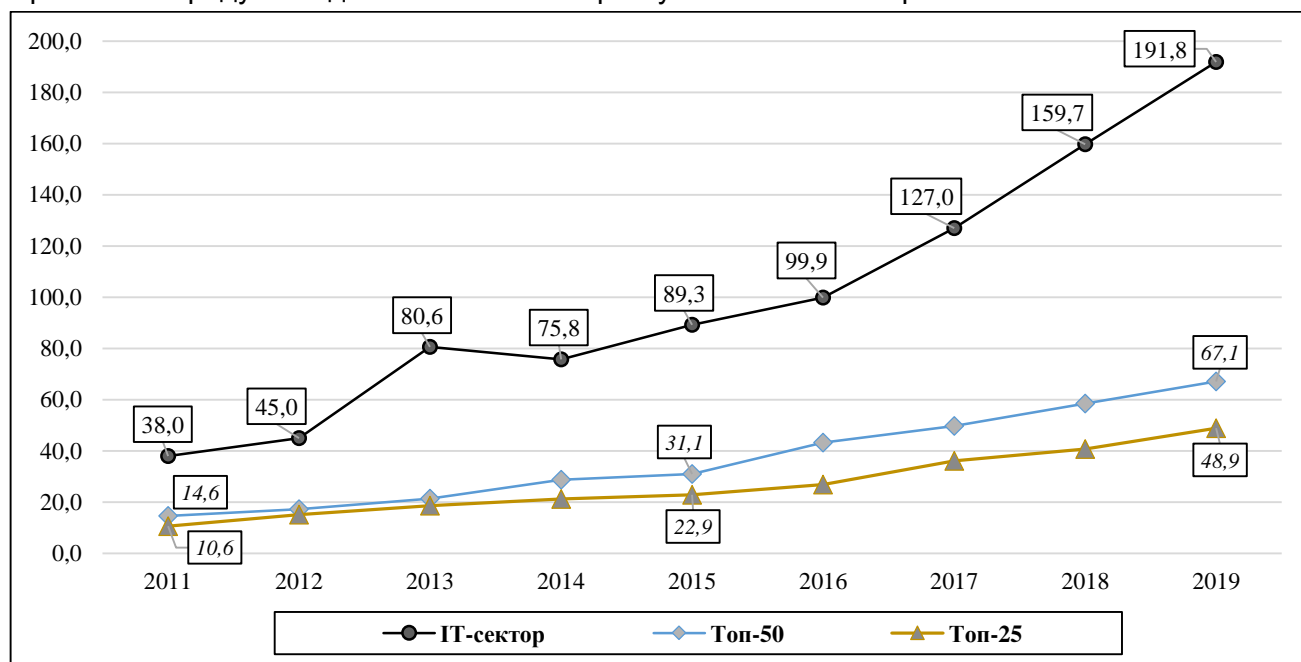

Рис. 2.7.1. Динаміка чисельності працівників ІТ-сектора України в 2011-2019 рр.*

*Джерело: складено за даними²³⁴

На даний час, ІТ-сектор в Україні є однією із найбільш привабливих сфер економічної діяльності, яка дає можливості працевлаштування на ринку з високим рівнем доходу порівняно з іншими сферами. Так, зокрема, середньомісячна заробітна плата в українському ІТ-секторі в 2019 р. (2200 дол. США після оподаткування) у 12 разів перевищувала рівень мінімальної заробітної плати та в 6 разів рівень середньої заробітної плати в Україні²³⁵. При тому, подібне співвідношення було притаманне не тільки для досвідчених висококваліфікованих працівників, але й для працівників-початківців у ІТ-секторі України. Так, середня заробітна плата співробітника на посаді Junior Software Engineer в ІТ-компаніях з досвідом роботи до 1 року в 2019 р. складала 700 дол. США, що майже в 4 рази вище за розмір мінімальної заробітної плати, встановленої державою на 2019 р, а також майже у 2 рази за рівень середньої заробітної плати по Україні (рис. 2.7.2).

За виключенням того, що близько 40% ІТ-спеціалістів зосереджено в головному технологічному центрі України – м. Києві, локалізація більшої частини працівників ІТ-сектору по території країни є досить розосередженою, що дозволяє забезпечувати роботою з високим рівнем доходу значну кількість жителів різних регіонів України. Зокрема, з 50-ти найбільших компаній ІТ-сектору України 39 ІТ-компаній володіли офісами розробки за межами столиці, і лише 11 компаній були представлені тільки в столиці. Офіси 30 провідних ІТ-компаній у 2019 р. були розміщені в трьох та більше містах України. Загалом, локалізація офісів 50-ти найбільших

²³³ Топ-50 найбільших ІТ-компаній України. Спільнота програмістів DOU. URL:// <https://jobs.dou.ua/top50/>

²³⁴ Ринок праці 2019: ріст 20% й ажітаж навколо податків. Спільнота програмістів DOU. URL:// <https://dou.ua/lenta/articles/jobs-and-trends-2019/?from=doufp>

²³⁵ Показник середньої заробітної плати за 2019 рік. Пенсійний фонд України. URL:// <https://www.pfu.gov.ua/2119447-pokaznyk-serednoyi-zarobitnoyi-platy-za-2019-rik/>

компаній ІТ-сектору охоплювала 22 міста (в т.ч. 21 обласний центр) у 21 регіоні України, що сприяє підвищенню рівня життя населення і активізації їх соціально-економічного розвитку²³⁶.

Позитивна динаміка зростання обсягу експорту ІТ-послуг останнього десятиліття дозволила утвердитись ІТ-сектору в ролі одного із найбільш динамічних суб'єктів економіки за обсягом сплачених податкових платежів в Україні. Загалом працюючими на території України ІТ-компаніями в 2019 р. було сплачено 16,7 млрд грн. податків і зборів²³⁷, що майже на 28% більше ніж у 2018 р. та більш ніж у 3 рази за аналогічний показник 2015 р.

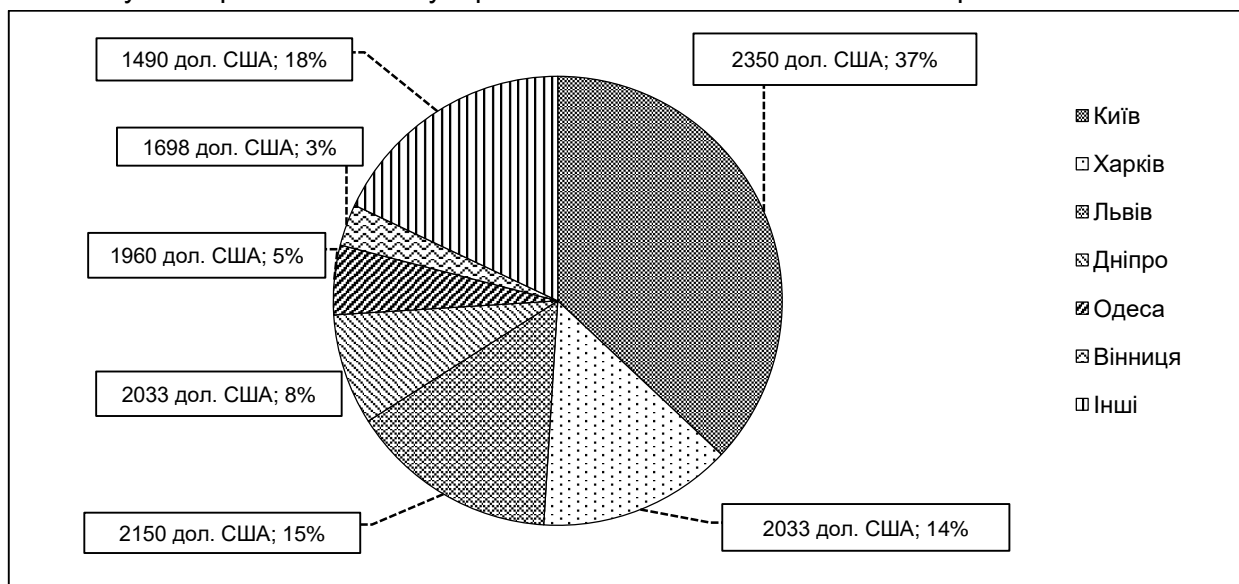

Рис. 2.7.2. Середня заробітна плата (дол. США) та концентрація працівників ІТ-сектору України (%) в 2019 р.*

* Джерело: складено за даними²³⁸

За середньорічного темпу приросту обсягу податкових платежів у майже 34%, середній внесок ІТ-сектора до ВВП у формі податкових надходжень у аналізованому періоді складав 0,33% (таб. 2.7.1.), продемонструвавши стійку тенденцію до зростання від 0,27% у 2015 р. до 0,42% у 2019 р. У структурі сплачених ІТ-компаніями податкових платежів у аналізованому періоді найбільш вагомими були надходження від податку на доходи фізичних осіб (ПДФО) та єдиного податку, які продемонстрували дві протилежно направлені тенденції зміни своєї частки (поступове зниження та інтенсивне підвищення). Так, з одного боку, питома вага надходжень ПДФО від ІТ-компаній в 2019 р. знизилася на 1,8 в.п. у порівнянні з аналогічним показником 2014 р., при середньорічному темпі зниження у розмірі 0,4 в.п. протягом 2014-2019 рр., з іншого – питома вага надходження від сплати єдиного податку ІТ-ФОПів в 2019 р. зросла майже у 2 рази порівняно з результатом 2014 р., при середньорічному темпі зростання у розмірі 4,5 в.п. у аналізованому періоді. Основною причиною даних структурних змін, на наш погляд, є активне застосування співпраці з ІТ-ФОПами більшістю ІТ-компаній, що дозволяє їм суттєво знизити податкове навантаження²³⁹, а також сприятлива кон'юнктура світового ринку ІКТ-послуг, яка разом із сприятливим податковим режимом дозволяє активно зростати сектору ІТ-послуг в Україні та поступово підвищувати свою конкурентоспроможність.

²³⁶ Топ-50 найбільших ІТ-компаній України. Спільнота програмістів DOU. URL:// <https://jobs.dou.ua/top50/>

²³⁷ Структура податкових надходжень за галузями економіки за 2019 рік. Рейтинг. Бізнес в офіційних цифрах. URL: <https://rating.zone/struktura-podatkovykh-nadkhodzen-za-haluziamy-ekonomiky-za-2019-r/>

²³⁸ Ринок праці 2019: ріст 20% й ажіотаж навколо податків. Спільнота програмістів DOU. URL:// <https://dou.ua/lenta/articles/jobs-and-trends-2019/?from=doufp>

²³⁹ В Україні ІТ-ФОПи сплачують 5% від отриманого доходу та мінімальний розмір Єдиного соціального внеску (ЄСВ), що дає змогу ІТ-компаніям, з якими вони співпрацюють, не сплачувати 41,5% сумарно ПДФО, ЄСВ і військового збору.

Розширення практики застосування співпраці з ІТ-ФОПами серед ІТ-компаній в аналізованому періоді отримало відображення як в динаміці надходжень інших податкових платежів (податку на прибуток, ПДВ та інших податкових платежів), так і в їх позиціонуванні в структурі сплачених податкових платежів до Зведеного бюджету України. Незважаючи на те, що для обсягів сплати даних податкових платежів у 2014-2019 рр. була притаманна тенденція до зростання, середньорічні темпи їх росту відчутно поступалися темпам росту сплати єдиного податку та ПДФО (17,76% (ПП), 20,26% (ПДВ) і 26,13% (інші податки) проти 52,32% (ЄП) та 32,63% (ПДФО)), в результаті чого відбулося значне зниження їх питомої ваги у структурі сплачених податкових платежів.

Таблиця 2.7.1

Динаміка надходжень податкових платежів та зборів, сплачених ІТ-компаніями до
Державного бюджету України в 2014-2019 рр.*

Показники	Роки					
	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Податки та збори, млрд грн.	3,79	5,51	7,12	9,64	13,05	16,7
сплачено податкових платежів до Зведеного бюджету України, млрд грн.	2,98	4,41	5,72	7,41	9,92	12,66
з них:						
– ПДФО	0,80	1,28	1,44	1,99	2,57	3,16
– Податок на прибуток	0,47	0,69	0,76	0,68	0,80	0,99
– ПДВ	0,80	1,00	1,03	1,35	1,66	1,97
– Єдиний податок	0,77	1,29	2,28	3,18	4,57	6,08
– Інші	0,16	0,16	0,21	0,21	0,32	0,46
Надходження Єдиного соціального внеску (ЄСВ), млрд грн.	н.д.	н.д.	1,40	2,23	3,13	4,13
Внесок ІТ-сектора до ВВП у формі податкових надходжень, %	0,27	0,28	0,3	0,32	0,37	0,42

* Джерело: складено за даними²⁴⁰

У регіональному розрізі, враховуючи локалізацію основних центрів ІТ-сектора України, найбільш вагома частка податкових платежів у 2019 р. надійшла до місцевих бюджетів м. Києва та Київської області (49%), серед яких майже 14% становили платежі від центральних офісів ІТ-компаній. Серед інших центрів ІТ-сектора України, що є великими платниками податків, варто відзначити частки представників даної сфери на території таких міст та областей як: м. Харків та Харківська обл. – 12% від загального обсягу податкових надходжень від ІТ-сектора; м. Львів та Львівська обл. – 9%; м. Дніпро та Дніпропетровська обл. – 5%; м. Одеса та Одеська обл. – 4,8%; м. Запоріжжя та Запорізька обл. – 2,3%; а також м. Вінниця та Вінницька обл. – 1,8%²⁴¹.

У сучасних умовах, український ІТ-сектор, незважаючи на позитивну динаміку зростання та наявність значної чисельності висококваліфікованих спеціалістів у сфері розробки програмного забезпечення, не є висококонкурентним як на європейському, так і на глобальному рівні. Зокрема, загальний обсяг експорту ІТ-сектора України за результатами 2018 р. попри суттєве зростання порівняно з попереднім роком (на 28,9%), значно поступався за аналогічним показником не тільки визнаним лідерам ІТ-ринку (США, Великобританії, Німеччини та Індії), але й сусіднім країнам – Польщі (у 4,6 рази) та Румунії (на 21% більше). Рівень витрат на ІТ в розрахунку на одну особу в 2018 р. в Україні (34 дол. США), яка володіла співставною

²⁴⁰ Структура податкових надходжень за галузями економіки за 2019 рік. Рейтинг. Бізнес в офіційних цифрах. URL: <https://rating.zone/struktura-podatkovykh-nadkhodzen-za-haluziamy-ekonomiky-za-2019-r/>

²⁴¹ Експорт українського ІТ за 2019 рік зріс на 30%. Асоціація компаній розробників програмного забезпечення ІТ Ukraine. URL: <https://itukraine.org.ua/eksport-ukrainskogo-it-za-2019-rik-zris-na-30.html>

чисельністю ІТ-спеціалістів та на 4 млн осіб більшою чисельністю населення ніж у сусідній Польщі, був у 8,5 разів меншим за її аналогічний показник (289 дол. США)²⁴².

Головними перешкодами, що стоять на заваді досягнення вищого рівня розвитку українського ІТ-сектору та підвищення конкурентоспроможності послуг у сфері ІТ в глобальному масштабі, залишається відсутність дієвої судової системи та спеціалізованої нормативно-правової бази, а також невисокий рівень розвитку внутрішнього ринку ІТ-послуг і загалом низька інвестиційна привабливість економічної системи нашої країни. Це призводить не тільки до поглиблення відставання ІТ-сектору України від своїх основних конкурентів у глобальному масштабі, але й до збереження високого рівня його тінізації, що негативним чином відображається на перспективах розвитку даної сфери національної економіки та підвищенні ефективності використання її потенціалу в забезпеченні соціально-економічного розвитку регіонів України.

Максимальний позитивний вплив ІТ-сектора в процесі розвитку економічної системи можливий лише в тому випадку, якщо він, окрім підвищення своєї конкурентоспроможності на глобальному ІТ-ринку, сприятиме зростанню та вдосконаленню внутрішнього ІТ-ринку, завдяки імплементації набутого в економічних системах розвинутих країн досвіду зі створення та впровадження сучасних інноваційних технологій, продуктів, методів організації і управління бізнес-процесами. Позитивний вплив ІТ-сектора на розвиток внутрішнього ІТ-ринку в Україні суттєво обмежений численними нормативно-правовими та фінансово-економічними перешкодами (відсутність ефективної спеціалізованої державної стратегії розвитку ІТ-сектора та внутрішнього ІТ-ринку; відсутність державного запиту на сучасні комплексні ІТ-рішення для підвищення ефективності процесу реформування та модернізації основних сфер суспільної життєдіяльності; недостатнім рівнем захисту прав власності (в т.ч. інтелектуальної); низький загальний рівень платоспроможності українських громадян), які разом із високим рівнем тіньової економіки, як у ІТ-секторі, так і в економічній системі України, відчутно знижують його інвестиційну привабливість для іноземних і вітчизняних інвесторів. З огляду на перспективи нарощення обсягу експорту ІТ-послуг, формування та розвитку інноваційної екосистеми, а також залучення іноземних інвестицій, значний рівень тіньової економіки в ІТ-секторі так само негативно впливає на стан ділової репутації України в процесі взаємовідносин із міжнародними організаціями та інвесторами, що підвищує ризик зниження рівня привабливості та конкурентоспроможності українського ІТ-сектора на світовому ринку ІТ-послуг.

За розрахунками Міністерства економічного розвитку і торгівлі України (МЕРТ), рівень тіньової економіки в 2019 р. становив 28% від обсягу офіційного ВВП, що на 3 в.п. менше ніж у 2018 р. За офіційними даними МЕРТ, з 2015 р. спостерігається стійка позитивна тенденція до зниження рівня тіньової економіки в економічній системі нашої країни, зокрема, з 43% до 28% (-15 в.п.) від обсягу офіційного ВВП²⁴³. З іншого боку, за результатами дослідження міжнародної Асоціації дипломованих сертифікованих бухгалтерів (ACCA)²⁴⁴, у 2017 р. Україна з рівнем тіньової економіки в розмірі 46,1% зайняла 3 місце після Азербайджану (56,73%) та Нігерії (46,99%) серед 28 досліджених країн світу, відчутно поступаючись, як усім економічно розвинутим країнам (США (7,69%), Японії (9,89%), Китаю (10,17%), Австралії (11,09%), Великобританії (11,29%) та Канади (14,15%)) та середньосвітовому значенню (22,5%), так і сусіднім країнам (Польщі – 23,42%, Росії – 39,32%). А відповідно до прогнозних показників, розрахованих у даному дослідженні (46,1% у 2020р. та 45,98% у 2025р.), його автори не бачать

²⁴² Information Technology Industry in Ukraine. Infographic atlas. 2017. Top Lead. URL://https://businessviews.com.ua/ru/get_file/id/the-infographics-report-it-industry-of-ukraine-2017-eng.pdf

²⁴³ Тенденції тіньової економіки в Україні у 2019 році. Міністерство економічного розвитку і торгівлі України. URL://<https://www.me.gov.ua/Documents/Download?id=e5906118-6639-4dde-851b-2d9cd318e803>

²⁴⁴ Emerging from the shadows: the shadow economy to 2025. The Association of Chartered Certified Accountants (ACCA). URL://https://www.accaglobal.com/content/dam/ACCA_Global/Technical/Future/pi-shadow-economy-report.pdf

суттєвих передумов для зниження рівня тіньової економіки в Україні до 2025 р. Невідповідності в методології розрахунків рівня тіньової економіки, що здійснені українськими урядовими структурами та міжнародними аналітичними організаціями, суттєві розриви в їх підсумкових значеннях, свідчать про відмінні підходи до розуміння тіньової економіки як соціально-економічного явища та її впливу на процес функціонування та розвитку національної економічної системи, що безпосередньо відображається у особливостях їх рекомендацій щодо детінізації економіки України.

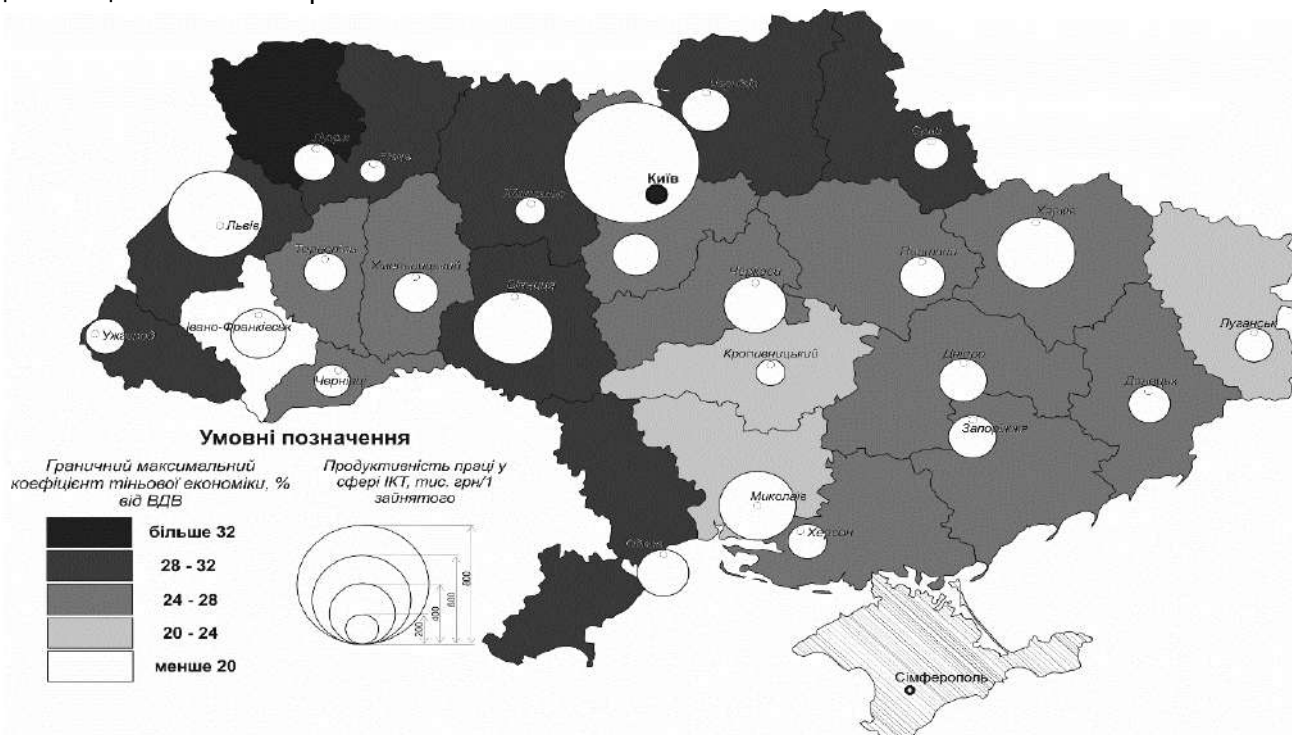

Рис. 2.7.3. Рівень граничного максимального коефіцієнта тіньової економіки в сфері ІКТ-послуг серед регіонів України в 2018 р.*

* Джерело: розраховано та складено за даними²⁴⁵²⁴⁶

Нами було проведено розрахунок рівня тіньової економіки в сфері ІКТ-послуг України в 2013-2018 рр. за методом збитковості підприємств (Додаток 2.7.1., 2.7.2.), затвердженим МЕРТ, що продемонстрував динаміку його зміни в аналізованому періоді та регіональні особливості (рис. 2.7.3):

- безумовним лідером у сфері ІКТ-послуг України є м. Київ, яке випереджає всі без винятку регіони нашої країни, як за обсягом та параметрами продуктивності праці в сфері ІКТ-послуг, так і за рівнем тіньової економіки. Зокрема, у 2018 р. у м. Києві спостерігався найвищий в Україні рівень граничного максимального рівня тіньової економіки в сфері ІКТ-послуг (32,8%), який на 5,8 в.п. перевищив середній рівень для всіх українських регіонів, а в порівнянні з 2013 р., темпи його зниження були одними із найменших (4,6% в.п. проти 9,36 в.п. у середньому для всіх регіонів України). На нашу думку, це зумовлено найбільш сприятливими умовами, що сформувалися в столиці України, як для здійснення легальної діяльності в сфері ІКТ-послуг, так і для здійснення тіньової діяльності: найбільшим об'ємом ІКТ-ринку; найбільшою кількістю ІКТ-компаній та чисельністю кваліфікованих спеціалістів, залучених до розробки та реалізації ІКТ-послуг та продуктів, а також найвищим рівнем оплати їх праці; найвищою в країні продуктивністю праці у даній сфері;

²⁴⁵ Економічна активність населення України 2018: Стат.збірник/Державна служба статистики України. URL://http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2019/zb/07/zb_EAN_2018.pdf

²⁴⁶ Валовий регіональний продукт у 2018 році: Стат. збірник. Державна служба статистики України. URL://https://ukrstat.org/uk/druk/publicat/kat_u/2020/zb/04/zb_vrp_2018.pdf

- інші регіони-лідери у сфері ІКТ-послуг в Україні (Харківська, Львівська, Дніпропетровська та Одеська області) хоча й відчутно поступалися м. Києву за рівнем продуктивності праці (в середньому майже в двічі) та його внеском до ВДВ, проте продемонстрували значно нижчі рівні тіньової економіки (в середньому 27,88%, що на 4,9 в.п. нижче за аналогічний показник м. Києва) та більш сприятливу динаміку його зниження (в середньому 9,25 в.п.) в аналізованому періоді. На наш погляд, динамічний розвиток сфери ІКТ-послуг в даних регіонах, зокрема в їх центрах, та конкуренція з столицею за людські ресурси, створює більше стимулів для легальної діяльності ІКТ-компаній, ніж тіньової. З іншого боку, загалом нижчий фінансовий та людський потенціал у сфері ІКТ-послуг цих регіонів є не надто сприятливим для тіньової діяльності високого рівня;

- для регіонів-переслідувачів (Вінницька, Київська, Черкаська, Запорізька, Миколаївська та Івано-Франківська області) в аналізованому періоді, незважаючи на суттєво нижчі розміри їх внесків до ВДВ України ніж у провідних центрах сфери ІКТ-послуг, були характерні сприятливіша динаміка зниження рівня тіньової економіки (в середньому на 2,25 в.п. вищий показник зниження рівня тіньової економіки в сфері ІКТ-послуг порівняно з аналогічним показником регіонів-лідерів у даній сфері) та вищі середні темпи зростання продуктивності праці. Висока активність компаній у сфері ІКТ-послуг регіонів-переслідувачів та невисокий рівень тіньової економіки в ньому, на наш погляд, зумовлені наявністю у них значного кадрового потенціалу для розвитку даної сфери, досить високим попитом на світовому ІКТ-ринку на послуги українських ІТ-компаній (в основному аутсорсінгових) та високим рівнем конкуренції за висококваліфіковані кадри на ІКТ-ринку України, що створюють якісні передумови та потужні стимули для їх інтенсивнішого розвитку. Зокрема, в Черкаській та Вінницькій областях в аналізованому періоді спостерігалось одні з найвищих рівнів зростання продуктивності праці в сфері ІКТ-послуг (в 6,52 рази та 5,49 разів відповідно), а Івано-Франківська область продемонструвала найнижчий рівень тіньової економіки серед усіх регіонів України (18,3%);

- сумарна частка регіонів-аутсайдерів (14 регіонів, які не увійшли до вищезгаданих груп) у ВДВ сфери ІКТ-послуг у 2018 р. була в 5,45 разів меншою за аналогічний показник м. Києва, в 2,45 разів меншою за аналогічний показник 4-х регіонів-лідерів, а також дорівнювала частці 6-ти регіонів-переслідувачів. Порівняно з показниками 2013 р., для регіонів-аутсайдерів у 2018 р. було притаманне мінімальне зростання (0,3 в.п.) їх частки в ВДВ ІКТ-сектора, а також найнижчий середній показник зниження рівня тіньової економіки в сфері ІКТ-послуг (9,2 в.п.) серед усіх регіонів України. Незначний порівняно з провідними регіонами та регіонами-переслідувачами кадровий потенціал у ІКТ-секторі та відсутність конкурентних переваг для утримання кваліфікованих спеціалістів, на нашу думку, зумовлює нижчий рівень продуктивності праці в сфері ІКТ-послуг порівняно з більш розвиненими в даній сфері регіонами, а також нижчий рівень ділової активності, що безпосередньо відображається, як на загальному обсязі та рівні зростання ВДВ ІКТ-сектора регіонів-аутсайдерів, так і на рівні тіньової економіки у ньому.

Проведена оцінка рівня тіньової економіки в ІКТ-секторі України в 2013-2018 рр. за методом збитковості підприємств, дозволила окреслити взаємозалежності між зміною рівня тіньової економіки в ІКТ-секторі та окремими параметрами його продуктивності в економічній системі. Так, зокрема, між зміною частки ІКТ-сектора в загальному обсязі ВДВ регіонів України та темпом приросту рівня тіньової економіки в даному секторі за результатами 2013-2018 рр. спостерігався незначний обернений зв'язок ($R=-0,265$), при якому нарощення потенціалу ІКТ-сектору в ВДВ у більшості регіонів супроводжувалося зниженням рівня тіньової економіки в ІКТ-секторі. Підвищення продуктивності праці в ІКТ-секторі в аналізованому періоді зумовило позитивні ефекти ($R=-0,228$), що сприяли зниженню рівня тіньової економіки в ІКТ-секторі регіонів України.

Відповідно до методології розрахунку рівня тіньової економіки за методом збитковості підприємств тенденція до його зниження формується в умовах зниження обсягів збитків або зростання обсягів прибутків суб'єктів господарювання. Враховуючи, той факт, що в Україні досі

не розроблено єдиного підходу до підрахунку обсягів експорту ІКТ-сектору та інших важливих параметрів його функціонування, використані в процесі розрахунку рівня тіньової економіки ІКТ-сектора за методом збитковості підприємств дані Державної служби статистики України (ДССУ) та Національного банку України (НБУ) можуть не повною мірою відображати актуальний стан його розвитку, і як наслідок, реальний рівень тіньової економіки. Зокрема, за результатами 2016 р. існувало щонайменше 5 різних версій оцінки обсягу експорту ІКТ-послуг з України, які продемонструвала досить відмінні між собою результуючі дані²⁴⁷: від НБУ (2 млрд дол. США), ДССУ (1,4 млрд дол. США), Світового банку (4 млрд дол. США), міжнародної консалтингової компанії PricewaterhouseCoopers (3,2 млрд дол. США) та асоціації IT-Ukraine (3,6 млрд дол. США).

Аналітики PwC та національної асоціації IT-Ukraine у своїй оцінці обсягу експорту ІКТ-послуг з України використовували в основному витратну модель, яка була розрахована на основі даних, безпосередньо наданих ІКТ-компаніями, що дозволило їм найбільш широко охопити повний спектр ІКТ-послуг та найточніше відобразити реальний стан ІКТ-ринку України. З іншого боку, методика оцінки обсягу експорту ІКТ-послуг з України експертами НБУ та ДССУ не враховує у секції J «Телекомунікаційні, комп'ютерні та інформаційні послуги» доходів українських ІКТ-компаній (особливо при використанні моделі ФОП), які вони отримують від надання консалтингових, аналітичних та інших видів послуг і сервісів, що не передбачають передачу програмного продукту від виконавця до замовника. В сучасних умовах, коли українські ІКТ-компанії здебільшого перейшли від аутсорсингової моделі співпраці до розробки комплексних готових рішень для своїх замовників, такі доходи складають відчутну частку доходів ІКТ-сектора, і без їх коректного врахування досить складно провести актуальну оцінку обсягу експорту ІКТ-послуг з України.

Відсутність деталізації даних щодо функціонування сфери ІКТ-послуг від міжнародних та національних експертних організацій, а також неповне відображення реального стану його розвитку за даними НБУ та ДССУ, не дозволяє нам достовірно оцінити актуальний рівень тіньової економіки в даному секторі за методом збитковості підприємств. Проте, дозволяє виділити основні тенденції його зміни та регіональні особливості в Україні, що може бути корисним при розробці як національної, так і регіональних комплексних заходів із детінізації економіки, в т.ч. сфери ІКТ-послуг. Позитивна динаміка зростання обсягу експорту ІКТ-послуг з України (в середньому у 2,9 рази) в 2011-2018 рр. за даними міжнародних та національних експертних організацій²⁴⁸, на наш погляд, свідчить про зростання прибутковості ІКТ-компаній в аналізованому періоді, що є однією із передумов для зниження рівня тіньової економіки в українському ІКТ-секторі. Порівняння результатів розрахунків рівня доходу ІТ-компаній від експорту ІТ-послуг у 2018 р. (5,59 млрд дол. США), проведених нами із використанням даних профільних ІТ-асоціацій та спільнот, з даними НБУ (3,2 млрд дол. США), дозволяє окреслити приблизні масштаби розриву між реальними та задекларованими доходами від експорту ІТ-послуг (майже на 75% більше), що може свідчити про відчутно вищий, за розрахований нами, рівень тіньової економіки в ІКТ-секторі України та значні недоплати податкових платежів до бюджету.

Серед основних причин тінізації сфери ІКТ-послуг в Україні варто виділити такі:

- недосконала та нестабільна система оподаткування (високий рівень загальної системи оподаткування та непрозорі «правила гри» в податковій сфері);
- високий ступінь регуляторного втручання у господарську діяльність;
- високий рівень системної неефективності регуляторної та правоохоронної систем;
- нестабільне та погано збалансоване законодавство, яке не дозволяє чітко регламентувати та забезпечувати ефективне регулювання економічних відносин;
- відсутність привабливих інвестиційних механізмів залучення капіталу в легальну економіку без застосування тіньових схем;

²⁴⁷ Зелена книга «Регулювання ринку розробки програмного забезпечення». Офіс ефективного регулювання. URL://https://cdn.regulation.gov.ua/af/2a/db/8b/regulation.gov.ua/_Green%20Book_Software%20Development%20Market_BRDO.pdf

²⁴⁸ Там само.

- неефективна система правового захисту прав інтелектуальної власності;
- неадаптоване до сучасних умов господарювання трудове законодавство;
- недосконалість системи державного контролю господарської діяльності;
- низький рівень довіри до державних органів влади;
- невідповідність між розміром податкового навантаження для юридичних і фізичних осіб та обсягом і якістю суспільних послуг, які надаються державою за їх рахунок;
- загострення конкурентної боротьби на глобальному ринку ІКТ-послуг, що спонукає ІКТ-компанії в Україні до зниження витрат будь-якими легальними та нелегальними способами.

Важливо зазначити, що у випадку розширення джерел розвитку тіньової економіки з щораз більшим залученням матеріально-технічних і людських ресурсів, виникають негативні передумови для потрапляння окремого сектора (в т. ч. сфери ІКТ-послуг) чи економічної системи країни в цілому до тіньової інституційної пастки. За такого стану, ключові інституції та фінансова система країни, в зв'язку з надмірним поширенням тіньових процесів у механізмах їх функціонування, суттєво знижують або взагалі втрачають здатність до мобілізації ресурсів для свого ефективного розвитку. Утвердження такого стану в економічній системі країни створює загрози неповернення її до легальних інституційних та фінансово-економічних механізмів функціонування та розвитку.

У сучасних умовах, на нашу думку, до складу основних загроз зростання рівня тіньової економіки в сфері ІКТ-послуг варто віднести:

- 1) суттєве скорочення частки податкових надходжень від сфери ІКТ-послуг в структурі доходів Державного бюджету, що знижує спроможність виконавчих органів влади до виконання важливих державних програм і функцій;
- 2) прискорення відтоку тіньового капіталу за кордон з метою його відмивання і легалізації;
- 3) збереження високого рівня корумпованості всіх компонентів системи державної влади;
- 4) зниження інвестиційної привабливості сфери ІКТ-послуг України для іноземних інвесторів;
- 5) поступова деформація соціальних та економічних інститутів;
- 6) витіснення офіційно працюючих із легального сегменту сфери ІКТ-послуг в тіньову сферу;
- 7) порушення прав найманих працівників у тіньовій сфері, невиконання умов трудових договорів і недотримання норм техніки безпеки;
- 8) деформація ринку праці сфери ІКТ-послуг;
- 9) поглиблення, деформація соціальної сфери та її структури споживання, що є закономірним результатом несправедливого перерозподілу доходів.

На думку провідних вітчизняних та іноземних дослідників-економістів, пороговим значенням частки тіньової економіки, після якого повернення економічної системи країни до позитивного механізму функціонування стає максимально ускладненим, є рівень 40% у ВВП країни. На даний час, як розрахований МЕРТ рівень тіньової економіки для економіки України, так і розрахований нами рівень тіньової економіки у сфері ІКТ-послуг, не перевищують зазначеного порогового значення, проте їх фактичний обсяг (у грошовому еквіваленті) продовжує поступово зростати, що вимагає застосування системного підходу до процесу детінізації з метою подолання наявних негативних тенденцій. З іншого боку, результати розрахунків рівня тіньової економіки для економіки України, окремих українських²⁴⁹, іноземних дослідників²⁵⁰ і міжнародних організацій свідчать про те, що в сучасних умовах Україна не тільки перевищує зазначене порогове значення, але й в найближчій перспективі не існує передумов для швидкого виходу з небезпечної зони та повернення до позитивного механізму функціонування.

²⁴⁹ Тіньова економіка в Україні. Результати дослідження 2019 р. Київський міжнародний інститут соціології. URL://<http://kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=897&page=1>

²⁵⁰ Shedding Light on the Shadow Economy: A Global Database and the Interaction with the Official One. Leandro Medina, Friedrich Schneider. CESifo Working Papers. URL://<https://papers.ssrn.com/sol3/Delivery.cfm/7981.pdf?abstractid=350202&mirid=1>

3. Секторальний зріз тінізації ринку комерційних послуг: масштаби, чинники, проблемні аспекти

Сектор комерційних послуг недостатньо повно використовує та втрачає свій потенціал у забезпеченні соціально-економічного зростання України та її регіонів, адже значна частина цих послуг знаходиться в тіні. Тому регіони недоотримують як соціальний ефект (внесок) у вигляді інклюзивної зайнятості, так і економічний – податкові надходження і оборот сектору у ВРП тощо. Збереження високого рівня та нарощування масштабів тінізації сектору комерційних послуг, поширення її у сфері суспільно-політичних і соціально-економічних відносин, вплив на базові характеристики економічного відтворення й узалежнення таким чином процесів, що протікають в офіційній економіці, від тіньового сектора призводять до системної тінізації національного господарства, що критично загрозливо вже не стільки для наповнення бюджетів і зростання ВВП, як для економічної безпеки держави – основи її національної безпеки.

Саме тінізація сфери комерційних послуг негативно впливає на функціонування підприємств легального сектору через зниження ефективності їх діяльності, зменшення загального обсягу реалізованих послуг і споживання в державі. Легальні суб'єкти господарювання втрачають ринки збуту, що змушує їх знижувати ціну, що вигідно для кінцевого споживача, однак деструктивно впливає на довгострокове ефективне функціонування та розвиток ринків, видів економічної діяльності та національної економіки загалом.

Явище тінізації економіки у більшій чи меншій мірі притаманне усім державам світу. Міжнародна асоціація АССА основними факторами, що сприяють зростанню рівня тіньової економіки визначає:

- економічні – високе податкове навантаження, спад у місцевій економіці та складність податкової системи;
- бізнесові – посилення тиску на функціонування малого бізнесу, інтенсивна конкуренція на ринку та зростання самозайнятості населення;
- соціально-демографічні та соціально-екологічні – зростання безробіття, збільшення бідності, обмежений доступ до освіти та професійної підготовки, збільшення рівня корупції, відсутність «почуття відповідальності» та низький ризик бути виявленим контролюючими органами влади;
- управлінські – регулювання, відірване від реальності, є важливим фактором поряд із зменшенням державних витрат та підвищенням рівня регулювання;
- науково-технологічні – сповільнюють або пришвидшують зростання рівня тіні, залежно від напрямів їх використання. Збільшують активність перепроєктування інших видів продукції або послуг для власного бізнесу; збільшення обігу цифрових валют може створити нові можливості для тіні тощо²⁵¹.

До основних чинників формування тіньової економіки України можна віднести:

Економічні – кризи у економічній системі; недосконале грошово-кредитне регулювання (непрозоре рефінансування комерційних банків та встановлення гнучкого валютного курсу, надмірна активність держави на позичковому ринку – випуск державних облігацій для поповнення державного бюджету, що сприяє концентрації капіталу навколо спекулятивних операцій та підвищенню процентних ставок, надмірний обсяг грошової пропозиції, що не відповідає реальним потребам економіки і має дефляційні або інфляційні наслідки).²⁵²

²⁵¹ Emerging from the shadows. The shadow economy to 2025. P. 6. URL: <https://www.accaglobal.com/sg/en/professional-insights/global-economics/Emerging-from-the-shadows.html>

²⁵² Тіньова економіка в Україні: причини та шляхи подолання. http://icps.com.ua/assets/uploads/files/t_novaekonom_kaukra_ni.pdf.

Соціальні – низький рівень життя населення; орієнтація на отримання доходу будь-яким способом; нерівномірний розподіл ВВП; прагнення суб'єктів господарювання отримувати надприбутки, ухиляючись від оподаткування; нестабільність ринку праці: високий рівень безробіття, надання працівниками пріоритету отримання заробітної плати в «конверті», відсутність стимулів до офіційного працевлаштування, приховування громадянами доходів у зв'язку із надмірним податковим навантаженням; відсутність ефективної системи контролю та покарання за неофіційне працевлаштування та неоподаткування заробітної плати; ментальні та ціннісні установки населення – деформація морально-етичних цінностей; низький рівень довіри населення до судових та правоохоронних органів; рівень загальної злочинності, оскільки кримінальне середовище стає базисом економічної злочинності та невіддільним від тіньової економіки.

Інституційні - недосконала податкова політика: високі податкові ставки, нестабільність податкового законодавства та складний механізм адміністрування податків, низький рівень платіжної дисципліни; недосконалість судової системи: корумпованість суддів, неврегульованість на законодавчому рівні явища «лобіювання інтересів» представниками бізнесових структур, колізії у чинному законодавстві, що дають можливість отримання вигоди неправомірним чином; низький рівень правової культури населення; недосконале нормативно-правове забезпечення, що дозволяє формувати значну кількість механізмів здійснення тіньової діяльності; відсутність ефективних механізмів покарання за недотримання податкового законодавства, що створює додаткові стимули до мінімізації та ухилення від сплати податків; неефективна державна політика в економічній сфері: корупція у владних структурах, відсутність довіри населення й суб'єктів господарювання до органів публічної влади, висока бюрократизація діяльності; недосконалість бюджетної системи та недостатній контроль за використанням бюджетних коштів; неефективне державне регулювання економіки²⁵³; відсутність довіри бізнесу до держави та держави до бізнесу, недосконале інституційне забезпечення, часта зміна законодавчого забезпечення підприємницької діяльності, що унеможливорює ефективне планування діяльності бізнесу та сприяє постійному пошуку шляхів до тінізації діяльності; відсутність чіткої державної програми боротьби з організованою злочинністю, в тому числі і в економічній сфері. Як наслідок відбувається формування корпоративно-бюрократичних структур, які фактично підміняють собою механізм державного управління.

До основних трендів, що поглиблюють рівень тіні в економіці і сфері послуг, зокрема, також відносять:²⁵⁴

1. Збільшення частки третинного сектору економіки, що примножує можливості для переходу до неформальної зайнятості для невеликих підприємств у сфері торгівлі, громадського харчування, туризму, ділових та особистих послуг.

2. Довгостроковий тренд до поступового старіння населення породжує підвищений попит на працівників по догляду за особами похилого віку, саме домашні працівники є групою з найвищою схильністю до неформальної зайнятості.

3. Зростання економічної активності жінок та їх масовий вихід на ринок праці. Зацікавленість жінок у поєднанні роботи на ринку з виконанням сімейних обов'язків формує попит з їх боку на різні види гнучких і нестандартних робочих місць, які внаслідок відсутності законодавчого регулювання часто виявляються неформальними.

²⁵³ Тіньова економіка в Україні: причини та шляхи подолання. http://icps.com.ua/assets/uploads/files/t_novaekonom_kaukra_ni.pdf.

²⁵⁴ Інституційне середовище неформальних трудових відносин в Україні: масштаби, динаміка, наслідки. Аналітична доповідь. С. 30.

4. Поява інформаційно-комп'ютерних технологій, що знижує пов'язані з нею трансакційні витрати (зокрема, витрати пошуку потенційних продавців і покупців) і полегшує вихід із зони "видимості" для держави.

5. Активізація міжнародної міграції, що призвела до масового припливу мігрантів у розвинуті країни (легальних і нелегальних), переважна частина яких концентрується на неформальних робочих місцях.

Глобальний рівень тінізації світової економіки поступово знижується (темп росту 87,4% за період 2011-2020 рр.), натомість в Україні залишається досить високим, відтак наша держава посідає 26 місце серед 28 країн світу (рис. 3.1).

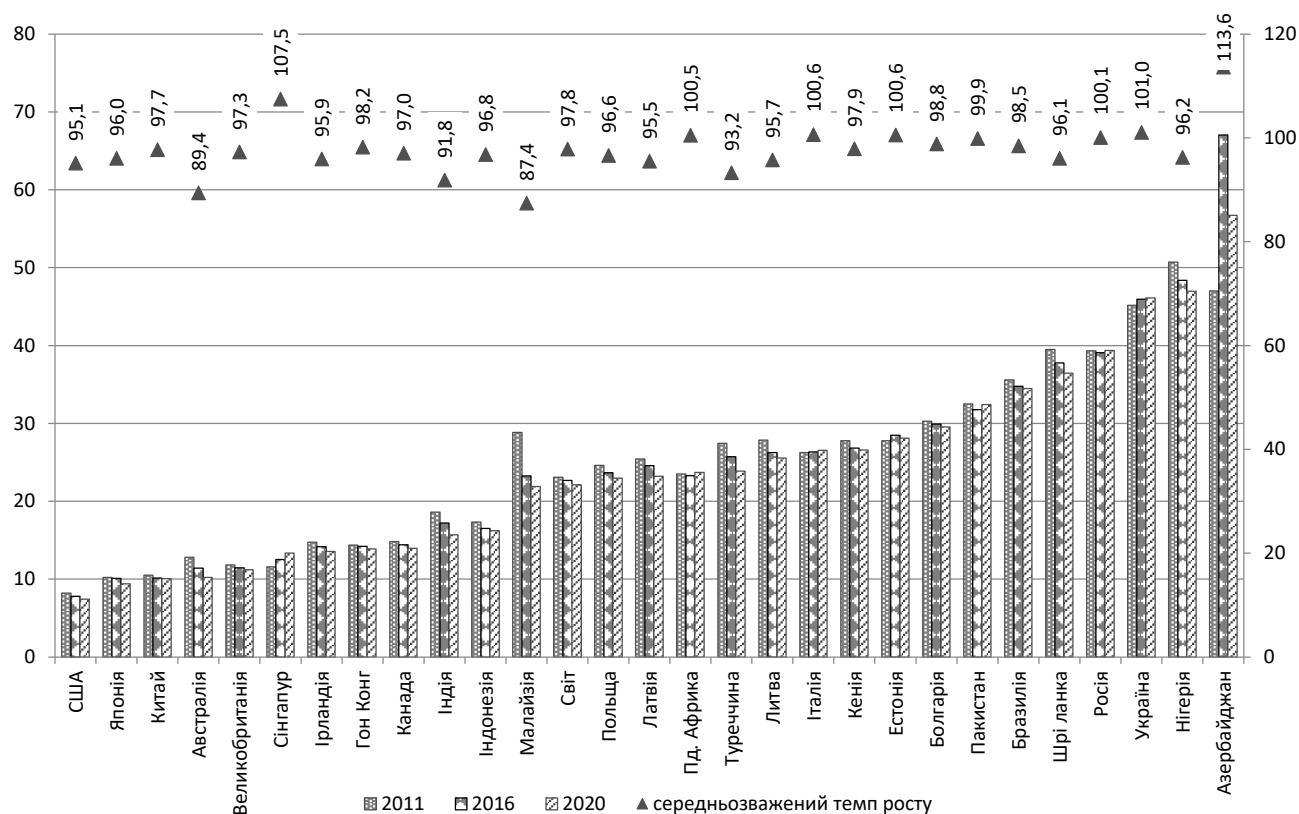

Рис. 3.1. Рівень тінізації економіки країн світу, % від ВВП*

*Джерело: складено за даними:²⁵⁵

У загальному вигляді основними причинами, які гальмують процес виходу економіки України з тіні, є²⁵⁶:

- системні вади податкової політики (чинна податкова система фактично зосереджена на максимальному залученні надходжень до бюджету, без урахування можливих негативних наслідків надмірного фіскального тиску на суб'єктів господарювання та громадян);

- відсутність повноцінного ринкового середовища (уповільнення інституційних, структурних та економічних змін, недосконалість ринкових механізмів призводять до неузгодженості державної економічної політики з інтересами суб'єктів господарювання, які змушені самотійно розробляти неформальні механізми взаємної співпраці);

- високий рівень корупції та некомпетентність державних службовців (корупція є одним з головних чинників, який впливає на розвиток України та залишається одним з найбільших перепон на шляху її інтеграції до світового співтовариства);

²⁵⁵ Emerging from the shadows. The shadow economy to 2025. P. 11. URL: <https://www.accaglobal.com/sg/en/professional-insights/global-economics/Emerging-from-the-shadows.html>

²⁵⁶ Варналій З.С. Детінізація економіки як чинник забезпечення національної безпеки України / З.С. Варналій // Науковий вісник. Львів, 2009. Вип.1. С. 3-20.

- нестабільність інвестиційного та підприємницького клімату;
- недостатній захист інвесторів;
- нестабільне політичне середовище та ін.

При цьому, чинники формування високого рівня тіньової економіки в державі мають характер:²⁵⁷

- короткостроковий – прорахунки в реформуванні відносин власності, фінансовий тиск, відсутність ефективного законодавства, відставання правового поля від практики тіньової діяльності, низька платоспроможність населення тощо;
- середньостроковий – надмірне втручання держави в економічні процеси, низький рівень контролю влади зі сторони громадянського суспільства, низькі стандарти якості життя;
- довгостроковий – тривала ізоляція економіки України від співпраці з розвиненими країнами світу, відсутність у суспільстві демократичних традицій, які впливають на «чесне» підприємництво, відсутність відповідальності перед державою; висока залежність населення від державної політики, деформація моральних та етичних вимог, спотворена «податкова мораль» тощо.

Як наслідок в тішовій економіці України сформувалися певні тенденції, зокрема:

1. Широкомасштабність та динамічність. Частка тішового сектору у відношенні до ВВП у розвинутих країнах офіційно оцінюється 5-15%, то в Україні її значення перевищує 30-40% (за різними оцінками).

2. Особлива структура тішової економіки. В тішовому секторі України працює більшість суб'єктів підприємницької діяльності. Український бізнес переважно побудований на комбінуванні легальних і «тішових» трансакційних витрат, що формує превалювання «сірого» ринку. Мало хто платить податки повністю або не платить їх зовсім. У більшості випадків сплата податків поєднується з витратами зі зменшення їх величини (покупка лояльності податкового інспектора, оплата послуг бухгалтера з ведення «подвійної бухгалтерії», витрати на забезпечення конфіденційності інформації, винагорода розробників схем скорочення податкової бази тощо).²⁵⁸

Відповідно до розрахунків Міністерства розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України обсяг тішової економіки країни за останні сім років оцінюється у 29-38% ВВП (до факторів, що посилюють рівень тіни відносять низький рівень захисту прав власності; недосконалість судової системи країни (недостатня інституційна спроможність та незалежність гілок судової системи), низький рівень суспільної довіри до неї; високий рівень корупції в країні; збереження викликів забезпеченню стабільного функціонування фінансової системи країни; наявність територій, не підконтрольних Уряду, та, як наслідок, зростання потенційних можливостей для виникнення нових схем контрабанди)²⁵⁹, водночас, за оцінками АССА, даний показник становить більше 45% (а топ-факторами, що сприяють високому рівню тінізації були бюрократія, ВВП на душу населення, політична нестабільність) (рис. 3.2).

Тенденції тінізації економіки за останні роки вказують на деяке зниження обсягів реалізованої продукції та послуг поза легальною економікою, однак криза COVID-2019 стимулювала зростання рівня тіни в окремих секторах послуг (відбулося зменшення ділової та інвестиційної активності, зростання збитковості підприємств, а запровадження карантинних

²⁵⁷ Предборський В.А. До питання про сутність тішової економіки. Підприємництво, господарство і право. 2004. № 12. С. 111 – 115.

²⁵⁸ Інституційне середовище неформальних трудових відносин в Україні: масштаби, динаміка, наслідки. Аналітична доповідь. С. 62.

²⁵⁹ Тенденції тішової економіки в Україні у січні-березні 2020 року. URL: https://www.me.gov.ua/Documents/List?lang=uk-UA&id=e384c5a7-6533-4ab6-b56f-50e5243eb15a&tag=TendentsiiTinovoiEkonomiki_

заходів сформувало секторальні особливості динаміки тіньової економіки), що вже є прямою загрозою для економічної системи держави та національної безпеки загалом.

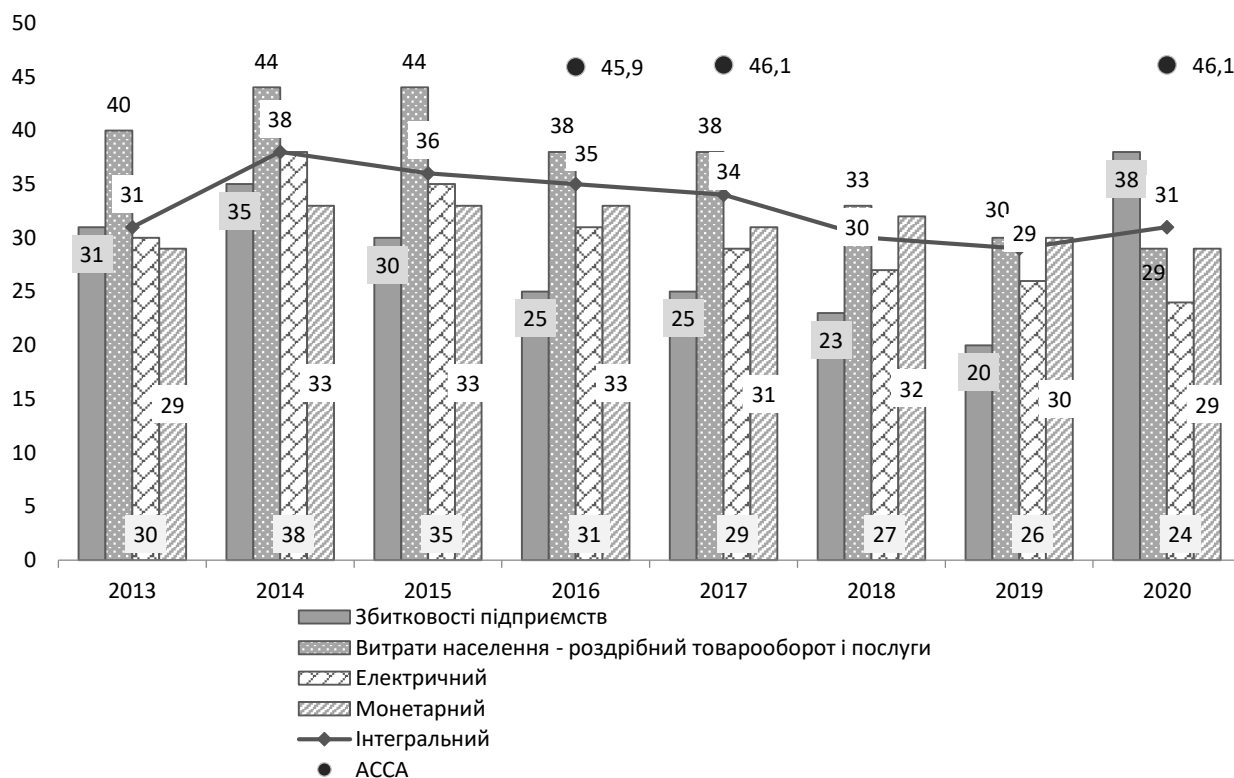

Рис. 3.2. Динаміка рівня тіньової економіки в Україні (за методологією Міністерства розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України та ACCA), %

*Джерело: побудовано за даними:²⁶⁰

На динаміку рівня тінізації економіки за монетарним методом розрахунку значний вплив здійснює чинник масового вилучення коштів населення з банківської системи (через недовіру та негативні очікування), а збільшення обсягу готівкових коштів у обігу потенційно є передумовою підвищення рівня тінізації економіки у наступні роки. Якщо порівняти обіг готівкових коштів поза депозитними корпораціями в економіці до кризи COVID-2019, то їх частка майже не змінилася (26,7% у листопаді 2019 р. та 27,9% у листопаді 2020 р.).²⁶¹

Зменшення рівня тінізації економіки за електричним методом спричинене такими чинниками: зниженням частки тіньового виробництва, зменшенням обсягів виробництва підприємств нелегального сектору та структурними змінами енергоспоживання (обсяги енергетичного споживання в економіці за період 2013-2019 рр. зменшилися на 29%, у секторі транспорту на 10,7%, у секторі торгівлі та послуг на 22,1%, серед побутових споживачів на 40,4%²⁶²).

Період після 2014 р. характеризувався формуванням умов для зменшення тінізації економіки, однак зменшення рівня тіні зумовлене переважно неможливістю повноцінного ведення бізнесу поза легальним сектором.

²⁶⁰ Тенденції тіньової економіки в Україні у січні -березні 2020 року. URL: <https://www.me.gov.ua/Documents/List?lang=uk-UA&id=e384c5a7-6533-4ab6-b56f-50e5243eb15a&tag=TendentsiiTinovoiEkonomiki>; Emerging from the shadows. The shadow economy to 2025. P. 11. URL: <https://www.accaglobal.com/sg/en/professional-insights/global-economics/Emerging-from-the-shadows.html>.

²⁶¹ Огляди фінансових корпорацій. URL: <https://bank.gov.ua/ua/statistic/sector-financial/data-sector-financial#4fsi>.

²⁶² Енергетичний баланс України. http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2012/energ/en_bal/arh_2012.htm

Впродовж тривалого часу найвищим рівень тінізації залишається у секторах транспорту та операцій з нерухомим майном. Незважаючи на те, що усі сектори сфери послуг отримали зростання за середньозваженим темпом тінізації за період 2016-2020 рр. (рис. 3.3) (спричинене значною невизначеністю та прагненням зменшити ризик втрати ресурсів), найбільший ріст відбувся у секторі транспорту (25 в.п. за період 2016-2020 рр.), оптової та роздрібної торгівлі (16 в.п.), фінансовій та страховій діяльності (13 в.п.). Зростання рівня тіні в секторі транспорту обумовлено об'єктивним збільшенням збитків підприємств (отриманих в умовах зупинення пасажирських та обмеження вантажних перевезень), у сфері оптової торгівлі – зростання збитків підприємств відбулося в умовах падіння оптового товарообороту (через зниження попиту на послуги галузі внаслідок скорочення економічної активності в світі) та уповільненого зростання роздрібного ринку.²⁶³

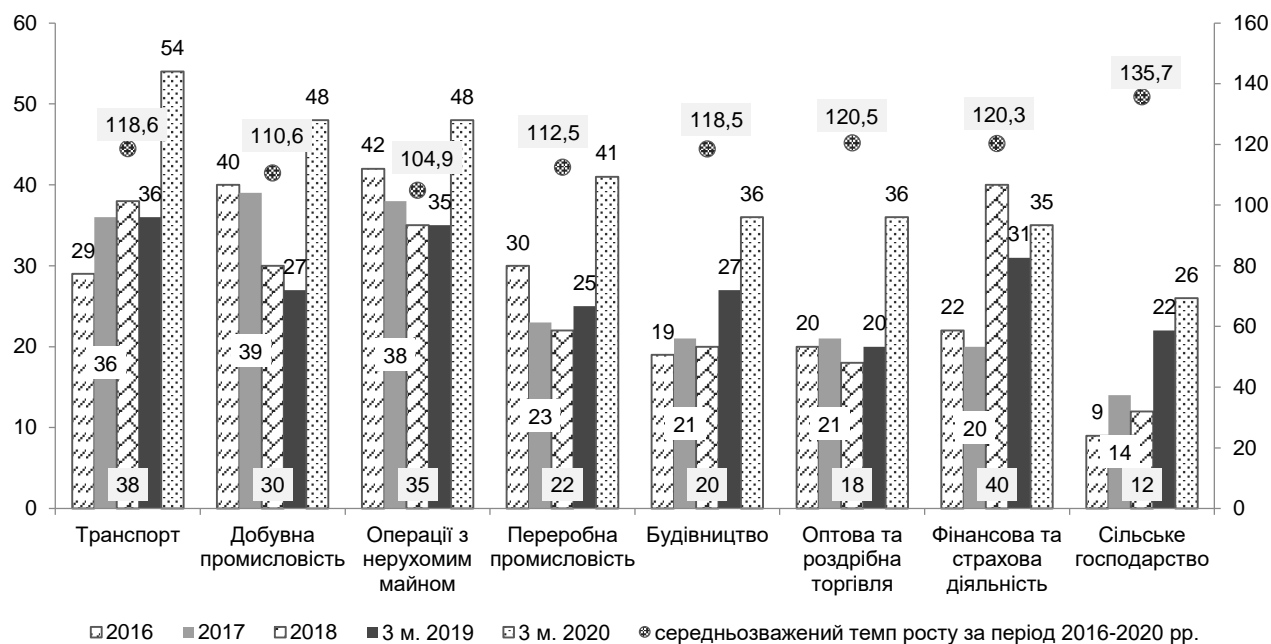

Рис. 3.3. Рівень тіньової економіки за видами економічної діяльності, % від обсягу офіційного ВДВ відповідного ВЕД*

*Джерело: складено за даними.²⁶⁴

Дослідження Інституту економічних досліджень і політичних консультацій також підтверджує, що тіньову економіку України формують такі сфери, як транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність з тіньовим оборотом до 54% ВВП сектору, далі йдуть операції з нерухомим майном (48%), оптова та роздрібна торгівля (36%), фінансова і страхова діяльність (35%).²⁶⁵

Разом з тим, однією з характерних особливостей тінізації секторів сфери послуг є рівень злочинності в економічній діяльності. Так, згідно з даними Генеральної прокуратури України²⁶⁶ найвища частка облікованих кримінальних правопорушень у 2019 р. від загальної кількості облікованих кримінальних правопорушень за видами економічної діяльності зафіксована у

²⁶³ Тенденції тіньової економіки в Україні у січні - березні 2020 року. URL: <https://www.me.gov.ua/Documents/List?lang=uk-UA&id=e384c5a7-6533-4ab6-b56f-50e5243eb15a&tag=TendentsiiTinovoiEkonomiki>.

²⁶⁴ Там само; Загальні тенденції тіньової економіки в Україні у 2018 році. URL: https://issuu.com/mineconomdev/docs/shadow_2018_04.07.2019__1_; Загальні тенденції тіньової економіки в Україні у 2017 році. URL: https://issuu.com/mineconomdev/docs/____2017.

²⁶⁵ Названо лідерів тіньової економіки України. URL: <https://money.comments.ua/ua/news/economy/nazvano-lideriv-tinovoi-ekonomiki-ukraini-665448.html>.

²⁶⁶ Генеральна прокуратура України. Статистична інформація. URL: https://old.gp.gov.ua/ua/stst2011.html?dir_id=113898&libid=100820&c=edit&_c=fo_

секторі державного управління та оборони 22,6% (12816 од. що на 7,6 в.п. більше, ніж у 2016 р., темп росту за період 2016-2019 рр. склав 177,2%), таке зростання зумовлено активізацією антикорупційної діяльності у секторі державного управління, а також юстиції та правосуддя. Водночас частка правопорушень, що стосувались хабарництва становила 11,6% від загальної кількості у даному секторі, а найвищу частку склали правопорушення, щодо службової недбалості (69,6%), злочини проти власності (12%).

Частка облікованих кримінальних правопорушень від загальної їх кількості у секторі торгівлі склала 20,5% (11647 од., що на 6,3 в.п. більше як у 2016 р., темп росту за період 2016-2019 рр. склав 172,4%), найбільшу частку у структурі облікованих кримінальних правопорушень займають злочини проти власності (87,8%; у структурі злочинів проти власності найбільш поширеними видами злочинів є крадіжки та шахрайство), що також може слугувати підтвердженням високого рівня тінізації економічної діяльності у даному секторі.

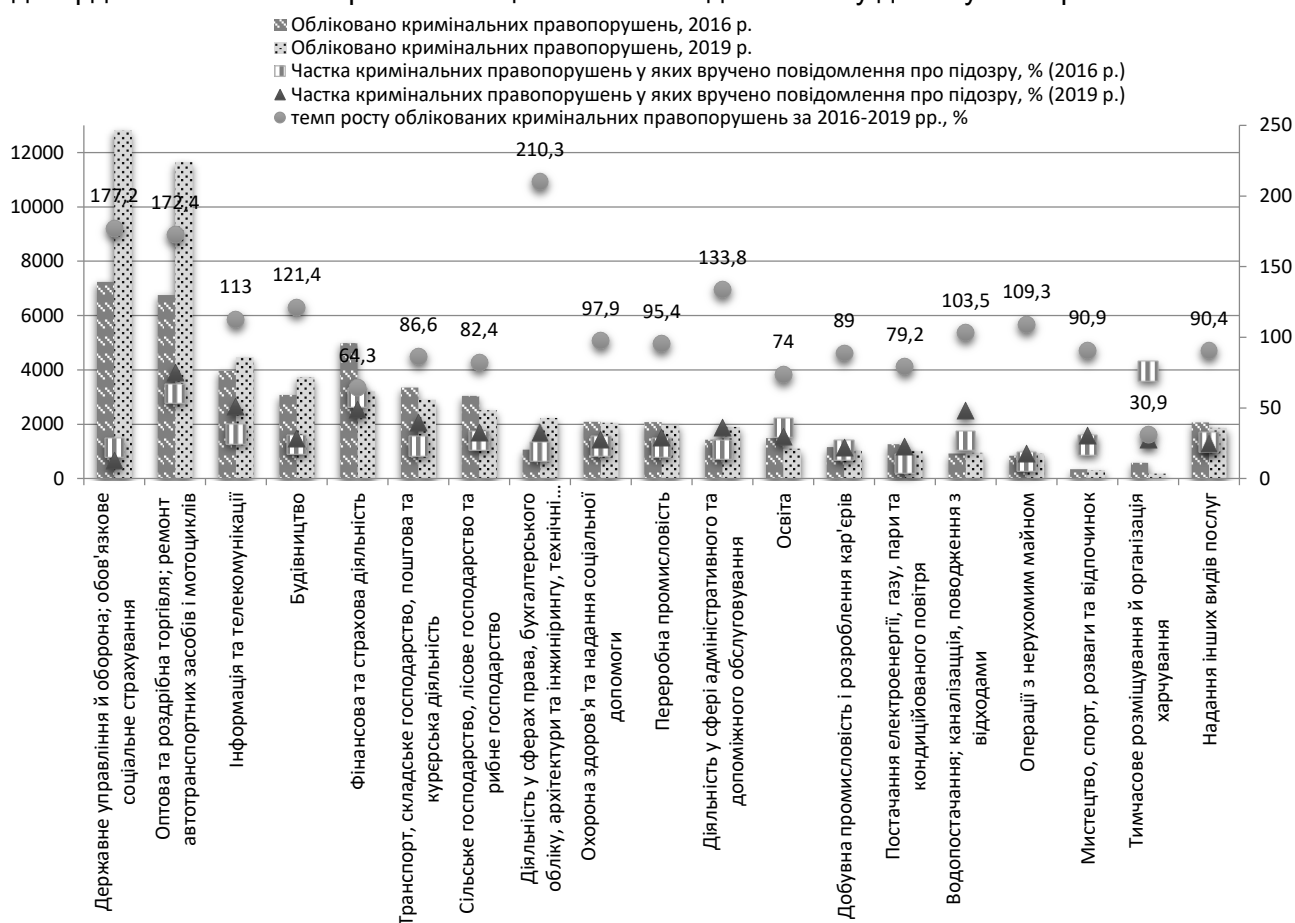

Рис. 3.4. Кримінальні правопорушення, вчинені за видами економічної діяльності*

* Джерело: складено за даними.²⁶⁷

Структура розподілу злочинів проти власності може слугувати додатковим індикатором рівня тінізації у секторах послуг (рис. 3.5). Найвища частка злочинів проти власності зафіксована у секторі оптової та роздрібної торгівлі, що має тенденцію до подальшого зростання, яка зумовлена специфікою здійснення діяльності у даному секторі (висока частка крадіжок), разом з тим, за дослідженнями проекту SHADOW H2020²⁶⁸ рівень тінізації сектору (на

²⁶⁷ Генеральна прокуратура України. Статистична інформація. URL: https://old.gp.gov.ua/ua/stst2011.html?dir_id=113898&libid=100820&c=edit&_c=fo.

²⁶⁸ Тіньова економіка в Україні. Результати дослідження 2019 р. URL: https://www.kiis.com.ua/materials/pr/20191107_Shadow/Shadow_UA.pdf

2018 р.) склав 50,2% у роздрібній та 43,6% у оптовій торгівлі, вищим за цей показник рівень тінізації був лише у будівництві (51,8%).

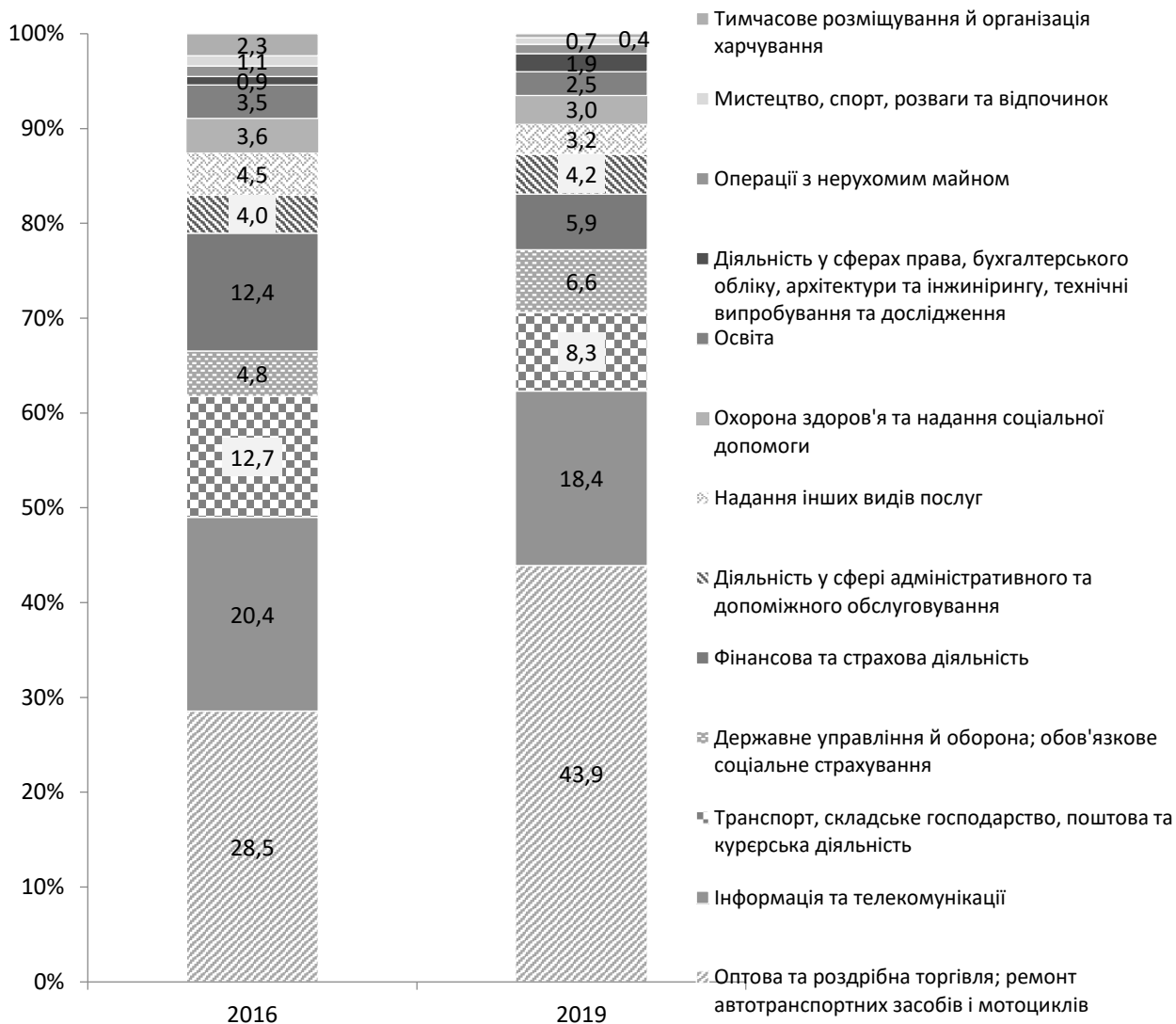

Рис. 3.5. Структура розподілу злочинів проти власності за видами економічної діяльності (% від усіх злочинів проти власності у сфері послуг)*

*Джерело: складено за даними:²⁶⁹

Функціонування потужного тіньового сектора економіки забезпечується також високим рівнем корупції, яка водночас, є передумовою та наслідком тіньового сектора. Так, за Індексом сприйняття корупції (ІСК) у 2018 р.²⁷⁰ Україна із результатом у 32 бали (зі 100 можливих) опинилася на 120 місці серед 180 країн світу (у 2013 р.²⁷¹ ІСК становив 25 балів із 100, Україна посідала 144 місце серед 177 держав). Як зазначають Трансперенсі Інтернешнл Україна, «прогрес останніх років був забезпечений головним чином реформами, які були започатковані ще в 2014 р. Проте одним з головних факторів стримування антикорупційного поступу досі залишається брак політичної волі». У 2019 р. Україна опустилася на 126 місце (серед 180 країн, набравши 30 балів зі 100),²⁷² серед найбільших мінусів став ризик зіткнення людей або компаній в країні з хабарництвом, чи іншими корупційними практиками ведення бізнесу, від отримання великих контрактів до повсякденної роботи.

²⁶⁹ Статистична інформація - Генеральна прокуратура України (gp.gov.ua).

²⁷⁰ Індекс сприйняття корупції 2018. URL: <https://ti-ukraine.org/research/indeks-spryinyattya-koruptsiyi-2018/>

²⁷¹ Індекс сприйняття корупції 2013. URL: <https://ti-ukraine.org/research/indeks-koruptsiyi-cpi-2013/>

²⁷² Індекс сприйняття корупції 2019. URL: <https://ti-ukraine.org/research/indeks-spryinyattya-koruptsiyi-2019/>

Щодо загальних тенденцій сприйняття корупції в регіонах України (індекс сприйняття корупції громадянами - ІСКГ) як прояву тінізації економічних відносин²⁷³ (за соціологічним опитуванням Київського міжнародного інституту соціології; найвищий рівень сприйняття корупції – 100, найменший - 0), то за оцінками населення корупція в Україні зростає, середнє значення ІСКГ у 2013 р. було 41,8, 2015 – 42,8. Найгіршою ситуація була в Одеській (ІСКГ – 65,1), Київській (57,1), Черкаській (54,8) областях та м. Києві (50,1). У 2020 р. корупція залишається однією із трьох найбільших проблем у державі (зазначили 53% опитаних), разом із війною та безробіттям²⁷⁴. За опитуванням Національного агентства з питань запобігання корупції²⁷⁵ як дуже серйозну проблему корупцію сприймають 69% опитаних серед населення, найкорумпованішими сферами на думку бізнесу є земельні відносини (4,01 бали з максимальних 5 (дуже поширена)), приватизація підприємств (4,04), містобудування (3,98), публічні закупівлі (3,78), будівництво великих інфраструктурних об'єктів (4,04). Водночас, 25,1% представників бізнесу готові сплатити неправомірну вигоду, 17,5% готові до використання альтернативного корупційного варіанту, 46,3% займають нейтральну позицію, щодо використання корупції, і лише 20,1% готові до викриття корупційних дій. Як бачимо, бізнес в цілому спокійно сприймає використання корупційних інструментів у власній діяльності, а відтак зниження рівня тінізації у підприємницькій діяльності вимагатиме впровадження ефективних практик не лише у нормативно-правовому, але у суспільно-ментальному (інституційному) полі.

Як бачимо, результати за багатьма методиками оцінки рівня тіньової економіки показують загрозливий масштаби рівня та обсягу тіні в національній економіці. Враховуючи, що у 2020 р. світ потерпав від глобальної кризи спричиненої наслідками COVID-19, рівень тіньової економіки матиме тенденцію до зростання, що вже є прямою загрозою для економічної системи держави та національної безпеки загалом.

У секторах комерційних послуг формуються різні способи та механізми тінізації економічної діяльності, залежно від особливостей здійснення діяльності виділяють тіньові фінансові операції та неофіційну діяльність на ринку праці.

Найбільш поширеними компонентами тіньової економіки на ринку праці у 2018 р. були зарплата в конвертах (21,4%), незареєстровані працівники (21,9%), незадекларований дохід від бізнесу (56,7%).²⁷⁶

Незадекларована праця є серед основних схем уникнення оподаткування у сфері послуг України, реальні обсяги якої до кінця встановити неможливо. За інформацією Державної служби статистики України (рис. 3.6) рівень неформальної зайнятості у 2018 р. склав 21,6% (3,5 млн осіб) від усього зайнятого населення, серед секторів сфери послуг найвищим був у оптовій, роздрібній торгівлі, ремонті автотранспортних засобів – 18,2%, транспорті – 4,2%, тимчасовому розміщенні – 2,2%. У неформальній зайнятості виділяється п'ять основних типів – неформальна зайнятість у формальному секторі, зайнятість у неформальному секторі, приховування відпрацьованого часу та частини зарплати, замасковане працевлаштування, незадеклароване сумісництво²⁷⁷.

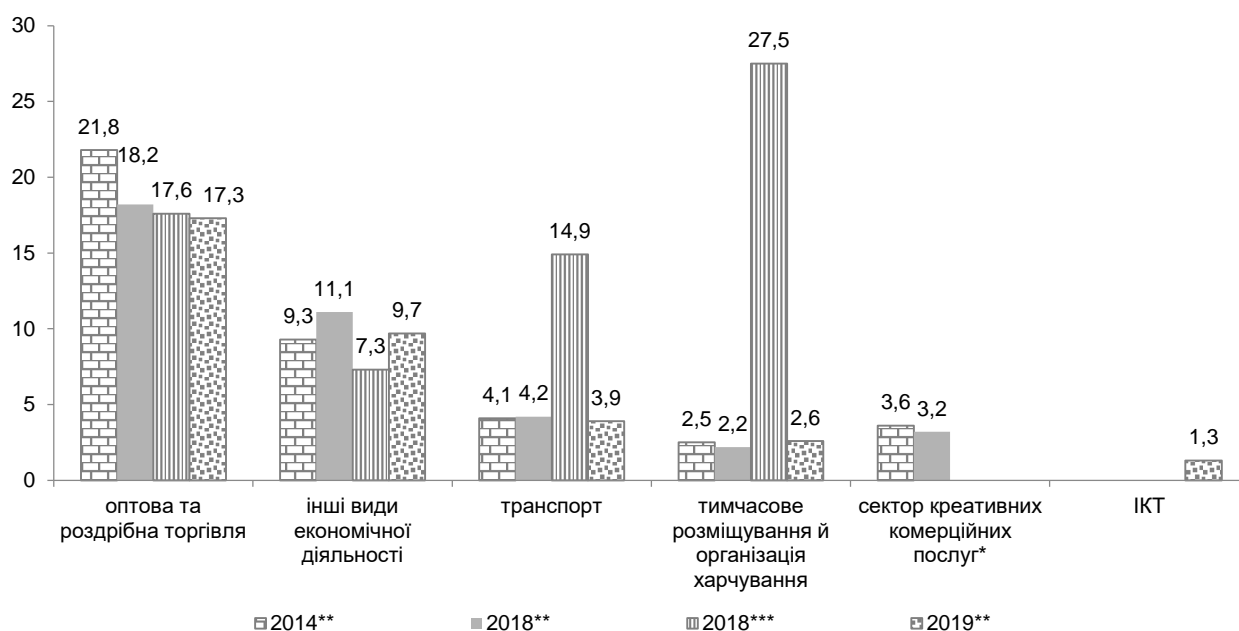
²⁷³ Стан корупції в Україні. Порівняльний аналіз загальнонаціональних досліджень: 2007, 2009, 2011 та 2015. Звіт за результатами соціологічних досліджень. К. 60 с. 36 -37 URL: https://kiis.com.ua/materials/pr/20161602_corruption/Corruption%20in%20Ukraine%202015%20UKR.pdf

²⁷⁴ Оцінка ситуації в Україні та сприйняття партій та політиків: жовтень 2020. URL: <http://kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=973&page=1>

²⁷⁵ Корупція в Україні 2020: розуміння, сприйняття, поширеність. URL: https://nazk.gov.ua/wp-content/uploads/2020/05/Corruption_Survey_2020_Presentation_Info-Sapiens.pdf

²⁷⁶ Там само.

²⁷⁷ Незадекларована праця в Україні – погано для всіх. Державна служба України з питань праці. URL: <https://dsp.gov.ua/podolannia-nelehalnoi-zainiatosti/nezadeklarovana-pratsia-v-ukraini-pohano-dlia-vsikh/>

*показник розрахований як середнє значення між показниками областей для сектору креативних послуг дані за 2013 і 2018 рр.;

** дані Державної служби статистики України

*** дані Міністерства розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України

Рис. 3.6. Розподіл неформально зайнятого населення України за секторами послуг, % від загальної зайнятості *

*Джерело: складено за:²⁷⁸

За результатами опитування проведеного у 2017 р.²⁷⁹ «Незадекларована праця в Україні» виявлено, що:

- 7,1% опитаних українців упродовж останніх 12 місяців працювали без декларування доходів;
- 12,2% респондентів придбали незадекларовані послуги;
- 9% найманих працівників (майже кожен десятий) за останній рік частково отримував зарплатню у конверті;
- 45,8% респондентів знають когось, хто працює без декларування;
- третина з опитаних українців (33%) вважає, що не менш ніж половина населення України працює незадекларовано;
- вік більшості осіб, які працювали без декларування, становить від 35 до 54 років, вони проживають у містах;
- основними видами наданих послуг серед осіб, що зізналися щодо участі у незадекларованій праці, були послуги з ремонту або благоустрою житла (26%); продаж продуктів, зокрема сільськогосподарської продукції (14%); садівництво (9%) та ремонт автомобілів (8%);
- серед основних причин діяльності без декларування в Україні є труднощі в пошуку регулярної роботи (20%); сезонність (тимчасовість) роботи та загальноприйнята практика такої роботи (відповідно 15% та 13%); недовіра до державних органів та небажання сплачувати

²⁷⁸ Економічна активність населення України. 2018. К. 2019. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2019/zb/07/zb_EAN19_URL:_2018.pdf; Економічна активність населення України 2014 р. К. 2015. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>; Огляд ринку праці в Україні (IV квартал 2019 року) <https://www.me.gov.ua/Documents/Download?id=49f>; Робоча сила України 2019: Стат.збірник/Державна служба статистики України: 194 с. С. 109. [zb_r_s_2019.pdf](http://www.ukrstat.gov.ua/zb_r_s_2019.pdf) (ukrstat.gov.ua)

²⁷⁹ Nezhyvenko O., Shumska S. Ukrainian undeclared work survey: first findings. *Наукові записки НаУКМА. Економічні науки*. Т. 3, №1 (2018). URL: <http://spne.ukma.edu.ua/article/view/150626/149715>.

податки (11%), а також взаємна вигода від продажу чи надання послуг, або купівлі чи отримання послуг без декларування (10%);

- незадекларована праця найчастіше використовується в готелях та ресторанах (55%), в особистому обслуговуванні, зокрема наданні побутових послуг таких як садівництво, няні та догляд за літніми людьми, перукарські або косметичні послуги, послуги з ремонту автомобілів, одягу чи комп'ютерів (37%), роздрібна торгівля чи будівництво (відповідно по 24%).

Якщо зробити спрощений підрахунок втрат податкових надходжень від незадекларованої праці у 2018 р., то побачимо, що масштаби вражають. Лише за 2018 р. втрати бюджету від неотриманого ПДФО із заробітної плати неформально зайнятих працівників у 3-х секторах сфери послуг (за приблизними розрахунками) склали понад 17 млрд грн., військового збору – 1,4 млрд грн (табл. 3.1).

Таблиця 3.1

Обсяг втрачених податкових надходжень*

Сектори сфери послуг	Кількість неформально зайнятих працівників у 2018 р.	Середня заробітна плата по сектору	Сума втрачених податкових надходжень за рік, млн грн.	
	тис. ос	грн.	ПДФО	Військовий збір
оптова та роздрібна торгівля; ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів	645	9404	13 091.8	1090.9
транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність	149	9860	3 167.7	263.9
тимчасове розміщування й організація харчування	78	5875	988.7	82.4

* Джерело: власні розрахунки

Навіть без врахування окремих чинників формування обсягів неформальної зайнятості (неукладення трудових договорів, використання інших форм регулювання трудових відносин в обхід законодавства, наприклад, цивільно-правові договори, офіційне оформлення на неповний робочий день при повній зайнятості тощо) виплати заробітної плати «у конвертах» – набули суттєвих розмірів, незважаючи на значні розміри штрафних санкцій. Як зазначають дослідники²⁸⁰, ситуація обтяжується тим, що Україна слабо конкурентна за рівнем податків на працю та є «лідером» (серед подібних за рівнем економічного розвитку країн) за розмірами податків та обов'язкових внесків, які сплачуються компаніями з фонду оплати праці. Високому рівню тінізації оплати праці в українській економіці сприяють: значні розриви між вартістю трудових ресурсів для роботодавця та фактичною сумою, яку працюючий отримує за свою роботу; толерантним ставленням працюючих до практики виплати неофіційних заробітних плат, що веде до позбавлення гарантій щодо пенсійного та соціального забезпечення; відчуття несправедливої системи розподілу пенсій; наявність механізмів, що забезпечують легке та дешеве вилучення коштів підприємств у позалегальний сектор економіки з метою виплати тіньових зарплат тощо.²⁸¹

²⁸⁰ Дубровський В., Черкашин В., Гетман О. Порівняльний аналіз фіскального ефекту від застосування інструментів ухилення/уникнення оподаткування в Україні: нові виклики. Київ. 2020. С. 31

²⁸¹ Тіньова економіка в Україні : масштаби та напрями подолання: аналіт. доповідь. / Т.А. Тищук, Ю.М. Харазішвілі, О.В. Іванов; за заг. Ред. Я.А. Жаліла. К. : НІСД, 2011. 96 с.

Найбільш поширеними видами тіньових фінансових операцій в Україні були²⁸²:

1. Укладання фіктивного господарського договору (купівлі-продажу) на умовах попередньої оплати з наступним заволодінням коштами партнера.
2. Заснування інвестиційних фірм (трастового товариства, пенсійного фонду, страхової компанії) з наступним заволодінням коштами вкладників («фінансові піраміди»).
3. Одержання безпідставного відшкодування з державного бюджету ПДВ.
4. Одержання послуг у комерційних структур за завищеними цінами – укладення службовими особами бюджетних установ чи організацій не вигідних господарських договорів, у результаті яких державні гроші потрапляють у кишені чиновників (здебільшого у вигляді «відкату»).
5. Використання вексельних рахунків та карткових рахунків для легалізації доходів та отримання готівкових коштів, що створює умови для нелегальних тіньових фінансових операцій.
6. Використання банківських фіктивних фірм для переведення безготівкових коштів у готівку.
7. Технології отримання неконтрольованих прибутків завдяки платіжним системам з використанням банківських карток.
8. Кібершахрайство – несанкціоноване списання коштів з банківських рахунків, шахрайство з платіжними картками, втручання в роботу Інтернет-банкінгу.
9. Ринок послуг зі зменшення бази оподаткування – здійснення тіньових бартерних угод, маклерство, фіктивні фінансові операції.

Аналіз основних схем уникнення оподаткування в Україні було здійснено у дослідженні²⁸³, де авторами зазначено, що визначені схеми відповідають за 70-80% усього обсягу тіньової економіки. Основні зловживання припадають на великомасштабні зовнішньоекономічні операції за участі великих «олігархічних» підприємств, боротьбу з якими ускладнює великий політичний вплив їхніх власників. Втрати бюджету від зловживань спрощеною системою оподаткування (ССО) (за песимістичним сценарієм), не перевищують 10 млрд грн., що є пропорційним до частки суб'єктів підприємницької діяльності (СПД) на ССО серед усіх підприємств за річним обігом, однак ці зловживання є масовими тому такими помітними на побутовому рівні. Крім того, виділяються інші схеми уникнення/ухилення від оподаткування, серед яких:

1. Уникнення від оподаткування за експортно-імпортними операціями, зокрема за допомогою офшорних схем.
2. Ухилення/уникнення від сплати ПДВ (фіктивне підприємництво (missing trader), зокрема карусельні схеми та формування схемного податкового кредиту («скрутки» або схемний ПДВ).
3. Ухилення/уникнення від сплати податків через порушення митних правил, контрабанду та корупцію на кордоні (викривлене декларування, чорна (подвійна) контрабанда, зловживання пільгами, перерваний транзит).
4. Процвітання індустрії конвертаційних центрів.
5. Контрафакт.
6. Заробітні плати «у конвертах».
7. Ухилення від сплати податків за допомогою ССО: юридичні особи не оформлюють працівників, а співпрацюють з ФОП з групи ЄП за цивільно-правовими договорами (ЦПД);

²⁸² Августин Р.Р. Проблеми та пріоритети системної детінізації економіки України. Дисер. На здобут. Д.е.н. Львів. 2018. 460 с. С.153-154

²⁸³ Дубровський В., Черкашин В., Гетман О. Порівняльний аналіз фіскального ефекту від застосування інструментів ухилення/уникнення оподаткування в Україні: нові виклики. Київ. 2020.

отримання готівки юридичними особами за допомогою ФОП 3 групи ЄП, ФОП 1 та 2 групи ССО реалізують товари та послуги, при цьому суттєво занижуючи свою виручку; псевдо-ФОП 3 групи ССО використовуються юридичними особами для виведення коштів у готівку із списанням на витрати (зокрема, для виплати дивідендів, зарплат «у конвертах», хабарів, тощо) (табл. 3.2).

Таблиця 3.2

Порівняльний аналіз фіскального ефекту схем ухилення/уникнення оподаткування в Україні у 2019 р.²⁸⁴

Схема	Податки (платежі, яких вона дозволяє уникати)	Приблизні обсяги, млрд на рік	Приблизні втрати бюджету, млрд на рік
Порушення митних правил, контрабанда та корупція на кордоні	ПДВ+акцизи+мита	226-320	68-69
Офшорні схеми	Податок на прибуток (ПП), податок на репатріацію	130-220	23-40
Конвертаційні та/або транзитні центри, податкові ями	ПП+ПДВ+ЄСВ+ПДФО+військовий збір	60-90	15-25
контрафакт	ПП+ПДВ+акцизи	40-60	11,5-16
формування схемного податкового кредиту (скрутки)	ПДВ	120-180	20-30
оренда с/г земель та сільськогосподарської продукції	ПДФО+ПП+ЄСВ+військовий збір	19-69	8-27
Заробітні плати «у конвертах»	ЄСВ+ПДФО+військовий збір	58-231	24-94
ССО - ФОП замість найму – 3 група та «обнал»	ЄСВ+ПДФО	23-58	4-10
ССО - заниження виручки – 1 та 2 групи	ЄП	130-156	6,3–7.6

*Джерело: ²⁸⁵

У секторі транспорту²⁸⁶ тінізація господарських відносин відбувається шляхом функціонування дрібних приватних нелегальних перевізників у вантажному та пасажирському сегментах ринку, приховування реальних масштабів пасажиропотоку через відсутність механізмів контролю фактичних обсягів збуту проїзних документів, перевантаження вантажного транспорту та штучне завищення амортизаційних витрат. У секторі ІКТ найбільш розповсюдженою є практика надання аутсорсингових послуг без юридичної реєстрації суб'єкта господарювання, що унеможливорює контроль за обсягом наданих послуг та стягненням податків, використання Інтернет-технологій для здійснення нелегальних трансакцій, неофіційна зайнятість, підміна актів виконаних робіт та надання послуг у сфері ІТ-технологій.

Тінізація у сфері комерційних послуг має певні регіональні особливості, що обумовлені особливостями соціально-економічного розвитку окремих регіонів. Загалом, регіони України за рівнем тінізації у секторі комерційних послуг можна віднести до кількох груп: з високим, середнім, нижче середнього та низьким значенням тінізації.

У регіональному розрізі найвищий середній рівень тіні у секторах комерційних послуг був у м. Києві – 35,5% (2018 р.), що зумовлено високим рівнем розвитку комерційних послуг у столиці (найвища частка обсягу реалізованих послуг, зайнятості, валової доданої вартості

²⁸⁴ Дубровський В., Черкашин В., Гетман О. Порівняльний аналіз фіскального ефекту від застосування інструментів ухилення/уникнення оподаткування в Україні: нові виклики. Київ. 2020. С. 43-44.

²⁸⁵ Дубровський В., Черкашин В., Гетман О. Порівняльний аналіз фіскального ефекту від застосування інструментів ухилення/уникнення оподаткування в Україні: нові виклики. Київ. 2020. 51 с. С. 43.

²⁸⁶ Августин Р.Р. Проблеми та пріоритети системної детінізації економіки України. Дисер. на д.е.н. Львів. 2018. 460 с. С. 301

послуг тощо), крім того у місті та області сконцентровані найбільші фінансові потоки. До регіонів із найвищими середніми показниками тінізації сектору також потрапили Луганська (25,7%; що на 7,5 в.п. більше середньоукраїнського показника; найвищий рівень тінізації серед регіонів у секторі транспорту 56%), Донецька (23,2%; що на 5,3 в.п. більше середньоукраїнського показника; найвищий рівень тінізації ІКТ 30,1%), Полтавська (22,7%; що на 4,9 в.п. більше середньоукраїнського показника; найвищий рівень тінізації послуг у секторі операцій з нерухомістю 44,3%); Сумська (22,7%; що на 4,9 в.п. більше середньоукраїнського показника; найвищий рівень тінізації послуг у секторі тимчасового розміщення та організації харчування 42%), Дніпропетровська (22,7%; що на 4,8 в.п. більше середньоукраїнського показника; найвищий рівень тінізації у секторі торгівлі 24,3%) (табл. 3.3).

До регіонів із відносно середнім рівнем тінізації сектору комерційних послуг у 2018 р. відносимо Запорізьку, Рівненську, Львівську, Чернігівську, Миколаївську, Київську, Вінницьку області, функціонуванню тіньового сектору у цих областях сприяє їх прикордонний статус, високий рівень корупції та концентрація фінансових потоків (зокрема у Київській обл.).

У групу з рівнем тінізації сектору комерційних послуг нижче середньоукраїнського значення (17,8% у 2018 р.) потрапляють Черкаська (14,9%; що на 3 в.п. менше середньоукраїнського показника) та Хмельницька області (16,6%; на 1,2 в.п. менше середньоукраїнського показника); у Тернопільській, Херсонській, Житомирській, Кіровоградській областях значення коливалось у межах 17,1-17,5% на рівні дещо меншому за середнє значення по Україні.

Найнижчим рівень тінізації, із показником нижчим за середнє значення по Україні у 2018 р. був у Івано-Франківській області (12,9%, що на 5 в.п. менше середньоукраїнського показника; із найнижчим рівнем тінізації у секторі транспорту – 10,8%, креативних індустрій – 10,5%, ІКТ – 9,8%, торгівлі – 11,7%, тимчасовому розміщенні та організації харчування – 15,5%, операціях з нерухомістю – 16,3%). Загалом, такі порівняно низькі показники тінізації секторів комерційних послуг вказують на формування комфортного регіонального середовища для ведення бізнесу у даних секторах послуг, що підтверджують 2-ге місце у рейтингу Регіональний Doing Business у 2018 р.²⁸⁷ та 3-є у 2017 р.²⁸⁸ Місто Івано-Франківськ посіло перше місце в рейтингу кращих міст України для ведення бізнесу за версією Forbes Україна у 2019 р.²⁸⁹

Загалом, незважаючи на нестабільну соціально-економічну та політичну ситуацію в Україні за період 2013-2018 рр., спостерігалась позитивна тенденція до зниження рівня тінізації (табл. 3.3). Виключенням стала Луганська область (+1,5 в.п.), рівень тінізації у якій традиційно був²⁹⁰, і залишається одним із найвищих серед регіонів, а додатковим чинником для поглиблення процесу тінізації стало ведення військових дій на її території. Найвищі темпи зниження рівня тінізації були у Київській (59,8%), Івано-Франківській (60,9%), Дніпропетровській (64,3%), Донецькій (66,5%), Тернопільській (67,0%) областях.

Як бачимо, тіньова економіка певною мірою проектується відносно легальної, а економічна злочинність співвідноситься з центрами економічної активності. Для регіонів, що характеризуються високим рівнем тінізації – Луганська, Донецька, Дніпропетровська, Полтавська – характерним є наявність потужного сировинного потенціалу, на їх території ведуться бойові дії, або ж ці регіони знаходяться недалеко від їх проведення.

²⁸⁷ Платформа ефективного регулювання. Регіональний Doing Business 2.0. URL: <http://rdb.brdo.com.ua/>.

²⁸⁸ Платформа ефективного регулювання. Регіональний Doing Business 2017 р. URL: <https://regulation.gov.ua/rating/doing-business>.

²⁸⁹ Forbes. Вепесень. 2020. URL: <https://subscribe.forbes.ua/>.

²⁹⁰ Мушинська Н.Ю. Регіональні особливості зниження рівня тінізації економіки: автореф. на здоб.наук. ступ. к.е.н. Х. 2018. 23 с. С.14

Таблиця 3.3

Коефіцієнт тіньової економіки за секторами послуг, % від ВДВ²⁹¹

	Транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність		Тимчасове розміщування й організація харчування		Субсектор креативних комерційних послуг		ІКТ		Оптова та роздрібна торгівля		Послуги у сфері операцій з нерухомістю		Сектор фінансових послуг		Середнє значення коефіцієнта		Темп росту середнього коефіцієнта
	2013	2018	2013	2018	2013	2018	2013	2018	2013	2018	2013	2018	2013	2018	2013	2018	2018/2013
Вінницька	20,8	15,1	35,9	30,2	19,9	17,0	23,4	15,8	24,0	14,5	28,4	16,6	15,4	18,3	24	18,2	76,0
Волинська	22,0	13,9	35,8	23,6	20,0	16,5	22,9	17,4	30,4	16,4	28,7	18,0	18,4	35,2	25,5	20,1	79,1
Дніпропетровська	26,4	25,7	50,9	28,0	28,1	16,0	27,4	15,3	51,1	24,3	35,9	26,1	26,9	23,2	35,2	22,7	64,3
Донецька	22,0	20,4	38,3	22,3	41,0	18,6	44,0	30,1	23,8	17,6	30,3	36,1	44,2	17,0	34,8	23,2	66,5
Житомирська	23,3	17,0	39,0	31,1	17,5	14,6	20,2	15,1	20,7	14,7	27,8	18,3	25,2	10,7	24,8	17,4	69,9
Закарпатська	15,2	11,2	28,0	21,6	16,3	16,0	16,2	15,6	20,5	13,5	20,0	16,4	19,9	22,4	19,4	16,7	85,7
Запорізька	20,7	15,4	39,7	31,6	20,4	17,4	22,2	14,9	22,8	13,1	28,5	21,9	25,7	21,0	25,7	19,3	75,2
Івано-Франківська	23,4	10,8	25,0	15,5	12,4	10,5	15,3	9,8	19,7	11,7	25,2	16,3	26,9	15,4	21,1	12,9	60,9
Київська	28,7	16,2	39,0	28,8	32,7	16,5	23,7	13,8	24,9	16,8	31,0	20,7	33,9	15,1	30,6	18,3	59,8
Кіровоградська	18,3	12,9	28,1	23,8	22,7	15,8	22,7	13,5	23,6	16,7	26,2	20,8	27,0	19,2	24,1	17,5	72,8
Луганська	33,5	56,0	33,5	26,9	20,9	13,8	18,3	10,7	22,4	12,4	22,6	27,7	18,0	32,1	24,2	25,7	106,1
Львівська	22,5	14,0	40,0	26,2	19,0	17,4	19,3	16,1	22,7	14,8	26,4	23,6	20,5	22,5	24,3	19,2	79,0
Миколаївська	27,6	26,0	48,8	25,6	21,9	13,1	16,4	12,5	19,5	14,5	26,4	20,7	29,5	18,2	27,2	18,7	68,7
Одеська	27,6	21,0	36,5	24,9	22,7	17,4	26,3	18,5	23,8	14,3	31,5	23,2	25,3	17,4	27,7	19,5	70,6
Полтавська	21,8	15,4	40,8	31,6	18,5	15,1	18,4	13,8	24,1	16,3	23,9	44,3	20,3	22,7	24	22,7	94,9
Рівненська	22,0	18,0	27,8	29,2	19,9	17,3	24,5	15,5	27,9	17,3	24,1	18,4	16,8	19,3	23,3	19,3	82,8
Сумська	20,4	19,5	57,8	42,0	18,7	17,9	25,1	15,0	24,6	18,7	25,7	21,3	27,1	24,3	28,5	22,7	79,6
Тернопільська	23,3	18,5	35,2	23,3	13,2	7,2	19,2	17,3	48,0	19,3	19,7	18,7	19,7	15,2	25,5	17,1	67,0
Харківська	23,9	15,7	45,7	26,8	19,5	18,6	21,2	14,6	27,0	19,1	32,8	24,9	32,3	23,6	28,9	20,5	70,8
Херсонська	22,8	18,9	33,3	23,4	17,1	16,5	21,9	13,8	23,0	13,3	21,8	19,4	22,2	16,1	23,2	17,3	74,9
Хмельницька	21,8	13,6	34,8	24,3	19,5	15,6	21,2	13,3	27,9	11,9	22,3	21,2	13,7	16,5	23	16,6	72,2
Черкаська	21,0	11,7	36,6	23,3	17,9	11,6	21,1	14,7	19,9	14,4	23,3	16,7	11,4	11,6	21,6	14,9	68,8
Чернівецька	19,8	15,1	47,1	41,3	20,9	19,5	21,7	13,9	28,7	17,1	22,0	21,5	15,8	26,3	25,1	22,1	87,9
Чернігівська	22,2	16,3	51,9	33,9	20,8	15,3	19,8	15,8	22,4	14,8	23,2	18,8	11,1	19,0	24,5	19,1	78,1
м. Київ	28,3	53,2	46,5	34,3	39,2	27,4	34,7	25,7	37,6	22,5	47,7	42,2	39,6	43,1	39,1	35,5	90,8
Україна	23,2*	19,7*	40,5	28,6	37,4	21,0	22,7*	15,7*	26,4	16,0	32	27	33,3	32,1	24,2	17,8	73,5

*коефіцієнт розрахований як середнє значення між регіонами.

²⁹¹ Розраховано авторським колективом.

Рівень тіньової економіки в регіонах окреслюється структурою за видами послуг. Такі її типи, як кримінальна діяльність, економічна злочинність, корупція властиві для «анклавів» української економіки. Як бачимо, у регіонах-аутсайдерах показники тіньової активності порівняно нижчі, що пояснюється тотожністю темпів поширення тіньової діяльності і обумовлюється такими передумовами та особливостями:²⁹²

- соціально-економічною структурою регіону;
- недосконалістю правової бази відносин між центральною та регіональною владою, що виявляється у неефективному використанні бюджетних і позабюджетних коштів, укладанні фіктивних договорів тощо;
- взаємопроникненням органів регіональної влади та регіональних фінансово-промислових злочинних утворень;
- дискримінаційною політикою застосування різного виду економічних пільг, наданих за політичними критеріями для окремих регіонів і перетворення їх у додаткові джерела тінізації економіки;
- регіональною політичною владою й особистими характеристиками керівників (їх ідеологічною та політичною приналежністю, особистою відповідальністю тощо), від яких істотно залежать характер і масштаби поширення тіньової економіки, форми і методи боротьби з нею;
- соціокультурними факторами: історичними, етнічними, ментальними та культурними особливостями мешканців регіонів;
- недосконалістю інститутів громадянського суспільства.

Тінізація ринку комерційних послуг здійснює деструктивний вплив на розвиток сфери послуг та економіки зокрема. Рівень тінізації економіки України є досить високим та має негативну тенденцію до зростання, що характерно для країн з перехідним типом економіки. Така ситуація формується низкою чинників, однак відсутність єдиної методології не дозволяє однозначно оцінити рівень тіні в окремих секторах комерційних послуг, як в регіональному, так і у загальнонаціональному масштабах. Серед секторів найбільш тінізованими залишаються фінансові послуги та транспорт, а серед регіонів, ті що концентрують найбільшу частку фінансового ресурсу або транспортно-логістичних потоків. Зважаючи на специфіку тінізації сектору комерційних послуг, формування програми та розробка заходів із детінізації та використання потенціалу сектору для соціально-економічного зростання регіонів повинно враховувати регіональну та секторальну специфіку функціонування сфери комерційних послуг.

²⁹² Августин Р.Р. Проблеми та пріоритети системної детінізації економіки України. дисер. на здобут. д.е.н. Львів.2018. 460 с. С.191.

ДОДАТКИ

Додаток до підрозділу 1

Таблиця 1.1

Зміст терміну «послуга» та окремих його видів в актах законодавства України*

№ п/п	Зміст терміну	Назва правового акту
1	2	3
1.	<i>Послуга</i> - діяльність виконавця з надання (передачі) споживачеві певного визначеного договором матеріального чи нематеріального блага, що здійснюється за індивідуальним замовленням споживача для задоволення його особистих потреб;.	Закон України «Про захист прав споживачів» від 2 травня 1991 р. № 1023-XII : пункт 17 статті 1.
2.	<i>Послуга</i> - результат економічної діяльності, яка не створює товар, але продається та купується під час торговельних операцій;	Закон України «Про технічні регламенти та процедури відповідності» від 1 грудня 2005 р. №3164-IV: абзац 12 статті 1. Втратив чинність з 11.02.2015 р.
3.	<i>Послуги</i> - будь-який предмет закупівлі (крім товарів і робіт), зокрема, транспортні послуги, освоєння технологій, наукові дослідження, науково-технічні (експериментальні) розробки, медичне та побутове обслуговування, лізинг, найм (оренда), а також фінансові та консультаційні послуги, поточний ремонт.	Закон України «Про здійснення державних закупівель» від 10 квітня 2014 р. №1197-VII: пункт 20 частини першої статті 1. Втратив чинність з 19.02.2016 р.
4.	<i>Послуги</i> - будь-який предмет закупівлі, крім товарів і робіт, зокрема транспортні послуги, освоєння технологій, наукові дослідження, науково-дослідні або дослідно-конструкторські розробки, медичне та побутове обслуговування, лізинг, найм (оренда), а також фінансові та консультаційні послуги, поточний ремонт;	Закон України «Про публічні закупівлі» від 25 грудня 2015 року №922-VIII: пункт 21 частини першої статті 1.
5.	<i>Послуги</i> - будь-які послуги в будь-якому секторі, крім тих послуг, що надаються під час здійснення владних повноважень. <i>Послуги</i> та інші дії, що виконуються під час здійснення владних повноважень включають послуги або діяльність, які не здійснюється ні на комерційній основі, ні в умовах конкуренції з одним або декількома суб'єктами господарської діяльності.	Закон України «Про ратифікацію Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони» від 16.09.2014 р. № 1678-VII: пункти 13-14 статті 86 Угоди.
6.	<i>Послуги</i> – це результат економічної діяльності, відносно якого не можна встановити права власності. Послуги не підлягають продажу окремо від процесу їх виробництва. Момент завершення виробництва послуги збігається з моментом надання її споживачеві.	Національний класифікатор України ДК 009:2010 Класифікація видів економічної діяльності (КВЕД), затверджений наказом Державного комітету України з питань технічного регулювання та споживчої політики № 457 (v0457609-10) від 11.10.2010 р.: Частина 24 параграфу 4 «Терміни та визначення понять».
7.	<i>Послуги</i> – заходи, спрямовані на забезпечення об'єднаних сил продовольством, створення належних побутових умов для їх особового складу під час розміщення в районі виконання спільного завдання.	Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку забезпечення Збройних Сил, інших утворених відповідно до законів військових формувань, право охоронних органів спеціального призначення, Міністерства внутрішніх справ, Національної поліції, розвідувальних органів, військової прокуратури, Державної служби з надзвичайних ситуацій, працівників закладів охорони здоров'я необхідними засобами та ресурсами під час їх залучення до здійснення заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації у Донецькій та Луганській областях» від 26 вересня 2018 р. № 772: абзац 4 пункту 2 Порядку.

Продовження табл. 1.1

1	2	3
8.	<p><i>Послуга (service) - вихід (3.7.5) організації (3.2.1) за обов'язкового виконання принаймні одного виду роботи між організацією та замовником (3.2.4).</i></p> <p><i>Примітка 1. Домінантні елементи послуги, зазвичай, нематеріальні.</i></p> <p><i>Примітка 2. Послуга часто охоплює діяльність на межі взаємодії із замовником, щоб установлювати вимоги (3.6.4) замовника, а також під час надавання послуги та може передбачити підтримання постійного зв'язку, наприклад, з фінансовими установами, бюро бухгалтерської експертизи чи державними організаціями, як-от школи чи лікарні.</i></p> <p><i>Примітка 3. Надання послуги може охоплювати, наприклад, таке:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> – роботу, виконану з матеріальною продукцією (3.7.6), поданою замовником (наприклад, з автомобілем, що підлягав ремонту); – роботу, виконану з нематеріальною продукцією, поданою замовником (наприклад, з декларацією про доходи, необхідною для обчислення розміру податку); – подання нематеріальної продукції (наприклад, подання інформації (3.8.2) в контексті передавання знань); – створення сприятливих умов для замовника (наприклад, у готелях і ресторанах). <p><i>Примітка 4. Послугу, зазвичай, відчуває замовник.</i></p>	<p>Національний стандарт України. ДСТУ ISO 9000:2015 (Системи управління якістю. Основні положення та словник термінів): пункт 3.7.7.</p> <p>Чинний з 1 липня 2016 р.</p>
9.	<p><i>Послуги - будь-який предмет закупівлі (крім товарів), уключаючи діяльність з переробки давальницької сировини та послуги виробничого характеру сторонніх організацій з утримання та експлуатації виробничого устаткування та обладнання, що використовується в технологічному процесі з розроблення дизайну, виготовлення захищеного паперу, банкнот, монет і державних нагород України, їх зберігання, транспортування та обліку, науково-дослідна чи консультативна діяльність, уключаючи нові технології, системи захисту, експертизи, оцінки, підготовки висновків, а також навчання працівників тощо.</i></p>	<p>Постанова Правління Національного банку України «Про затвердження нормативно-правового акта з питань здійснення закупівель товарів і послуг» від 07.11.2013 р. № 440 (zareestrovano в Міністерстві юстиції України 28.11.2013 р. за № 2039/24571):</p> <p>Абзац двадцятий пункту 3 розділу I із змінами, внесеними згідно з постановою Національного банку України № 119 від 13.11.2018 р.</p>
10	<p><i>Маркетингові послуги (маркетинг) - послуги, що забезпечують функціонування діяльності платника податків у сфері вивчення ринку, стимулювання збуту продукції (робіт, послуг), політики цін, організації та управлінні руху продукції (робіт, послуг) до споживача та післяпродажного обслуговування споживача в межах господарської діяльності такого платника податків. До маркетингових послуг належать, у тому числі: послуги з розміщення продукції платника податку в місцях продажу, послуги з вивчення, дослідження та аналізу споживчого попиту, внесення продукції (робіт, послуг) платника податку до інформаційних баз продажу, послуги зі збору та розповсюдження інформації про продукцію (роботи, послуги).</i></p>	<p>Податковий кодекс України від 2 грудня 2010 р. № 2755-VI:</p> <p>Підпункт 14.1.108 пункту 14.1 статті 14.</p>

1	2	3
11.	<i>Інформаційні електронні послуги</i> - платні або безоплатні послуги щодо оброблення та зберігання інформації, що надаються дистанційно з використанням інформаційно-телекомунікаційних систем за індивідуальним запитом їх одержувача;	Закон України «Про електронну комерцію» від 3 вересня 2015 року № 675-VIII: Пункт 9 частини першої статті 3.
12.	<i>Електронна послуга</i> - будь-яка послуга, що надається через інформаційно-телекомунікаційну систему.	Закон України «Про електронні довірчі послуги» від 5 жовтня 2017 р. № 2155-VIII: Пункт 11 частини першої статті 1
13	<i>Електронна довірча послуга</i> - послуга, яка надається для забезпечення електронної взаємодії двох або більше суб'єктів, які довіряють надавачу електронних довірчих послуг щодо надання такої послуги.	Закон України «Про електронні довірчі послуги» від 5 жовтня 2017 р. № 2155-VIII: Пункт 7 частини першої статті 1

*Джерело: Складено за даними:²⁹³

²⁹³ Про захист прав споживачів: закон України від 2 травня 1991 року № 1023-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1023-12>; Про технічні регламенти та процедури відповідності: закон України від 1 грудня 2005 року №3164-IV URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3164-15>; Про здійснення державних закупівель: закон України від 10 квітня 2014 року №1197-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3164-15>; Про публічні закупівлі: закон України від 25 грудня 2015 року №922-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/922-19>; Про ратифікацію Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони: закон України від 16 вересня 2014 року № 1678-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1678-18#n2>; Національний класифікатор України ДК 009:2010 Класифікація видів економічної діяльності (КВЕД), затверджений наказом Державного комітету України з питань технічного регулювання та споживчої політики № 457 (v0457609-10) від 11.10 2010 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0457609-10>; Національний стандарт України. ДСТУ ISO 9000:2015 (Системи управління якістю. Основні положення та словник термінів). URL: <https://khoda.gov.ua/image/catalog/files/%209000.pdf>; Про затвердження Порядку забезпечення Збройних Сил, інших утворених відповідно до законів військових формувань, право охоронних органів спеціального призначення, Міністерства внутрішніх справ, Національної поліції, розвідувальних органів, військової прокуратури, Державної служби з надзвичайних ситуацій, працівників закладів охорони здоров'я необхідними засобами та ресурсами під час їх залучення до здійснення заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації у Донецькій та Луганській областях: постанова Кабінету Міністрів України від 26 вересня 2018 року № 772. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/772-2018-%D0%BF>; Про затвердження нормативно-правового акта з питань здійснення закупівель товарів і послуг: постанова Правління Національного банку України від 7 листопада 2013 року № 440 (zareestrovano в Міністерстві юстиції України 28.11.2013 р. за № 2039/24571). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z2039-13>; Податковий кодекс України від 2 грудня 2010 року № 2755-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17>; Про електронну комерцію: закон України від 3 вересня 2015 року № 675-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/675-19>; Про електронні довірчі послуги: закон України від 5 жовтня 2017 року № 2155-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2155-19>

Таблиця 1.2

Розходження назв та структури послуг між Державним класифікатором продукції та послуг (ДКПП) та класифікатором Основної номенклатури продукції-2020 (ОНП-2020) на прикладі послуг з наукових досліджень та розробок (Розділ 72 СЕКЦІЇ М)*

Державний класифікатор продукції та послуг (ДКПП)			Класифікатор Основної номенклатури продукції-2020 (ОНП-2020)		
№ п/п	Код	Назва послуги	№ п/п	Код	Назва послуги
1	2	3	4	5	6
СЕКЦІЯ М ПОСЛУГИ ЩОДО ПРОФЕСІЙНОЇ, НАУКОВОЇ ТА ТЕХНІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ			СЕКЦІЯ М ПОСЛУГИ ПРОФЕСІЙНІ, НАУКОВІ ТА ТЕХНІЧНІ		
Розділ 72		Послуги щодо наукового досліджування та експериментального розроблення	Розділ 72		Послуги з наукових досліджень і розробок
			1	72.00.11	Послуги з міждисциплінарних фундаментальних досліджень
			2	72.00.12	Послуги з міждисциплінарних прикладних досліджень
			3	72.00.13	Послуги з міждисциплінарних експериментальних розробок
			4	72.00.20	Оригінали міждисциплінарних наукових досліджень і розробок
1	72.11.11	Послуги щодо наукового досліджування та експериментального розроблення біотехнологій у сфері охорони здоров'я	5	72.11.11	Послуги з фундаментальних досліджень у сфері біотехнологій здоров'я
2	72.11.12	Послуги щодо наукового досліджування та експериментального розроблення біотехнологій у сфері охорони довкілля та промисловості	6	72.11.12	Послуги з прикладних досліджень у сфері біотехнологій здоров'я
3	72.11.13	Послуги щодо наукового досліджування та експериментального розроблення біотехнологій у сфері сільського господарства	7	72.11.13	Послуги з експериментальних розробок у сфері біотехнологій здоров'я
4	72.11.20	Результати наукового досліджування та експериментального розроблення біотехнологій		-	-
			8	72.11.21	Послуги з фундаментальних досліджень у сфері екологічних та промислових біотехнологій
			9	72.11.22	Послуги з прикладних досліджень у сфері екологічних та промислових біотехнологій
			10	72.11.23	Послуги з експериментальних розробок у сфері екологічних та промислових біотехнологій
			11	72.11.40	Оригінали наукових досліджень та експериментальних розробок у сфері біотехнологій
5	72.19.11	Послуги щодо наукового досліджування та експериментального розроблення у сфері математичних наук	12	72.19.11	Послуги з фундаментальних досліджень у сфері фізики
6	72.19.12	Послуги щодо наукового досліджування та експериментального розроблення у сфері комп'ютерної техніки та інформатики	13	72.19.12	Послуги з прикладних досліджень у сфері фізики
7	72.19.13	Послуги щодо наукового досліджування та експериментального розроблення у сфері фізичних наук	14	72.19.13	Послуги з експериментальних розробок у сфері фізики
8	72.19.14	Послуги щодо наукового досліджування та експериментального розроблення у сфері хімії		-	-

1	2	3	4	5	6
9	72.19.15	Послуги щодо наукового досліджування та експериментального розроблення у сфері землезнавства та суміжних досліджень навколишнього середовища		-	-
10	72.19.16	Послуги щодо наукового досліджування та експериментального розроблення у сфері біологічних наук		-	-
11	72.19.19	Послуги щодо наукового досліджування та експериментального розроблення у сфері інших природничих наук		-	-
12	72.19.21	Послуги щодо наукового досліджування та експериментального розроблення у сфері нанотехнологій	15	72.19.21	Послуги з фундаментальних досліджень у сфері хімії та біології
			16	72.19.22	Послуги з прикладних досліджень у сфері хімії та біології
			17	72.19.23	Послуги з експериментальних розробок у сфері хімії та біології
			18	72.19.31	Послуги з фундаментальних досліджень у сфері технічних наук і технологій, крім біотехнологій
			19	72.19.32	Послуги з прикладних досліджень у сфері технічних наук і технологій, крім біотехнологій
			20	72.19.33	Послуги з експериментальних розробок у сфері технічних наук і технологій, крім біотехнологій
15	72.19.40	Послуги щодо наукового досліджування та експериментального розроблення у сфері сільськогосподарських наук		-	-
			21	72.19.41	Послуги з фундаментальних досліджень у сфері медичних наук та фармацевтиці
			22	72.19.42	Послуги з прикладних досліджень у сфері медичних наук та фармацевтиці
			23	72.19.43	Послуги з експериментальних розробок у сфері медичних наук та фармацевтиці
16	72.19.50	Результати наукового досліджування та експериментального розроблення у сфері природничих наук та інженерії, крім біотехнологій		-	-
			24	72.19.51	Послуги з фундаментальних досліджень у сфері сільськогосподарських наук
			25	72.19.52	Послуги з прикладних досліджень у сфері сільськогосподарських наук
			26	72.19.53	Послуги з експериментальних розробок у сфері сільськогосподарських наук
			27	72.19.61	Послуги з фундаментальних досліджень у сфері інших природничих наук
			28	72.19.62	Послуги з прикладних досліджень у сфері інших природничих наук
			29	72.19.63	Послуги з експериментальних розробок у сфері інших природничих наук
			30	72.19.70	Оригінали наукових досліджень та експериментальних розробок у сфері природничих і технічних наук
17	72.20.11	Послуги щодо наукового досліджування та експериментального розроблення у сфері економіки та підприємництва	31	72.20.11	Послуги з фундаментальних досліджень у сфері психології

1	2	3	4	5	6
18	72.20.12	Послуги щодо наукового досліджування та експериментального розроблення у сфері психології	32	72.20.12	Послуги з прикладних досліджень у сфері психології
19	72.20.13	Послуги щодо наукового досліджування та експериментального розроблення у сфері права	33	72.20.13	Послуги з експериментальних розробок у сфері психології
20	72.20.19	Послуги щодо наукового досліджування та експериментального розроблення у сфері інших суспільних наук		-	-
21	72.20.21	Послуги щодо наукового досліджування та експериментального розроблення у сфері мовознавства та літературознавства	34	72.20.21	Послуги з фундаментальних досліджень у сфері права
			35	72.20.22	Послуги з прикладних досліджень у сфері права
			36	72.20.23	Послуги з експериментальних розробок у сфері права
22	72.20.29	Послуги щодо наукового досліджування та експериментального розроблення у сфері гуманітарних наук, інші		-	-
23	72.20.30	Результати наукового досліджування та розроблення у сфері суспільних і гуманітарних наук		-	-
			37	72.20.31	Послуги з фундаментальних досліджень у сфері мовознавства та літератури
			38	72.20.32	Послуги з прикладних досліджень у сфері мовознавства та літератури
			39	72.20.33	Послуги з експериментальних розробок у сфері мовознавства та літератури
			40	72.20.41	Послуги з фундаментальних досліджень у сфері інших суспільних і гуманітарних наук
			41	72.20.42	Послуги з прикладних досліджень у сфері інших суспільних і гуманітарних наук
			42	72.20.43	Послуги з експериментальних розробок у сфері інших суспільних і гуманітарних наук
			43	72.20.51	Послуги з фундаментальних досліджень у сфері економіки та підприємництва
			44	72.20.52	Послуги з прикладних досліджень у сфері економіки
			45	72.20.53	Послуги з експериментальних розробок у сфері економіки
			46	72.20.60	Оригінали наукових досліджень та експериментальних розробок у сфері суспільних і гуманітарних наук

*Джерело: складено за даними:²⁹⁴

²⁹⁴ Про затвердження та скасування національних класифікаторів: наказ Державного комітету України з питань технічного регулювання та споживчої політики від 11 жовтня 2010 року № 457. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0457609-10>; Про затвердження Основної номенклатури продукції: наказ Державної служби статистики України від 8 січня 2020 року № 31. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/norm_doc/2020/31/31_2020.htm

Додатки до підрозділу 2.1.

Додаток 2.1.1

Таблиця 2.1.1

Розрахунок коефіцієнту тіньової економіки в секторі підприємств оптової та роздрібної торгівлі у 2013 році

Region (область)	Кількість підприємств			Співвідношення збиткових підприємств до прибуткових	Фінансовий результат до оподаткування прибуткових підприємств (прибуток), млн грн	Фінансовий результат до оподаткування збиткових підприємств (збиток), млн грн	Умовний прибуток збиткових підприємств, млн грн	Тіньовий прибуток, млн грн	ВДВ досліджуваного ВЕД, млн грн	Коефіцієнт тіньової економіки, % від ВРП		
	Всього	Прибуткових	Збиткових							Граничний мінімальний	Граничний максимальний	середнє значення
Вінницька	2454	694	1760	0,4	246,8	563,4	98,7	662,1	3384	19,6	28,3	24,0
Волинська	1629	604	1025	0,6	176,2	614,8	105,7	720,5	3035	23,7	37,1	30,4
Дніпропетровська	9681	3446	6235	0,6	3067,5	9257,7	1840,5	11098,2	16661	66,6	35,6	51,1
Донецька	10 274	3082	7192	0,4	3407,5	2660,9	1363,0	4023,9	23047	17,5	30,0	23,8
Житомирська	1555	490	1065	0,5	202,0	146,2	101,0	247,2	2497	9,9	31,5	20,7
Закарпатська	1362	396	966	0,4	252,7	270,3	101,1	371,4	3153	11,8	29,1	20,5
Запорізька	4238	1390	2848	0,5	519,6	440,4	259,8	700,2	5492	12,7	32,8	22,8
Івано-Франківська	2198	556	1642	0,3	177,6	573,0	53,3	626,3	4465	14,0	25,3	19,7
Київська	5359	1501	3858	0,4	3334,5	1419,5	1333,8	2753,3	12604	21,8	28,0	24,9
Кіровоградська	1502	482	1020	0,5	176,2	314,2	88,1	402,3	2662	15,1	32,1	23,6
Луганська	3215	1026	2189	0,5	468,4	408,1	232,2	640,3	4953	12,9	31,9	22,4
Львівська	5295	1763	3532	0,5	897,0	708,0	448,5	1156,5	9527	12,1	33,3	22,7
Миколаївська	2221	673	1548	0,4	365,9	174,5	146,4	320,9	3678	8,7	30,3	19,5
Одеська	6070	1985	4085	0,5	853,9	1010,6	427,0	1437,6	9620	14,9	32,7	23,8
Полтавська	2639	789	1850	0,4	499,1	546,1	199,6	745,7	4075	18,3	29,9	24,1
Рівненська	1330	475	855	0,6	179,4	346,9	107,6	454,5	2273	20,0	35,7	27,9
Сумська	1599	558	1041	0,5	146,0	429,6	73,0	502,6	3504	14,3	34,9	24,6
Тернопільська	1133	383	750	0,5	1307,5	664,1	653,8	1317,9	2123	62,1	33,8	48,0
Харківська	7865	2706	5159	0,5	1110,9	1502,2	555,5	2057,7	10559	19,5	34,4	27,0
Херсонська	1945	562	1383	0,4	199,4	297,0	79,8	376,8	2202	17,1	28,9	23,0
Хмельницька	1652	487	1165	0,4	219,9	553,3	88,0	641,3	2439	26,3	29,5	27,9
Черкаська	1929	557	1372	0,4	310,1	257,3	124,0	381,3	3521	10,8	28,9	19,9
Чернівецька	987	378	609	0,6	99,2	242,5	59,5	302,0	1578	19,1	38,3	28,7
Чернігівська	1694	491	1203	0,4	141,5	304,2	56,6	360,8	2445	14,8	30,0	22,4
місто Київ	26889	9572	17317	0,6	17714,4	18123,6	10628,6	28752,2	72593	39,6	35,5	37,6
Україна										20,9	31,9	26,4

Додаток 2.1.1

Таблиця 2.1.2

Розрахунок коефіцієнту тіньової економіки в секторі підприємств оптової та роздрібної торгівлі у 2018 році

Регіон (область)	Кількість підприємств			Співвідношення збиткових підприємств до прибуткових	Фінансовий результат до оподаткування прибуткових підприємств (прибуток), млн грн	Фінансовий результат до оподаткування збиткових підприємств (збиток), млн грн	Умовний прибуток збиткових підприємств, млн грн	Тіньовий прибуток, млн грн	ВДВ досліджуваного ВЕД, млн грн	Коефіцієнт тіньової економіки, % від ВРП		
	Всього	Прибуткових	Збиткових							Граничний мінімальний	Граничний максимальний	середнє значення
Вінницька	2188	486	1702	0,3	1072,9	300,0	321,9	621,9	9319	6,7	22,2	14,5
Волинська	1649	376	1273	0,3	2380,8	524,7	714,2	1238,9	12342	10,0	22,8	16,4
Дніпропетровська	8924	2044	6880	0,3	12285,1	4183,4	3685,5	7868,9	30592	25,7	22,9	24,3
Донецька	2684	454	2230	0,2	1334,2	1678,7	266,8	1945,5	10715	18,2	16,9	17,6
Житомирська	1518	304	1214	0,3	693,8	419,9	208,1	628,0	6763	9,3	20,0	14,7
Закарпатська	1431	295	1136	0,3	419,3	287,1	125,8	412,9	6597	6,3	20,6	13,5
Запорізька	3978	784	3194	0,2	1618,1	452,7	323,6	776,3	12066	6,4	19,7	13,1
Івано-Франківська	2030	311	1719	0,2	524,1	510,7	104,8	615,5	7637	8,1	15,3	11,7
Київська	5417	975	4442	0,2	11126,2	2073,3	2225,2	4298,5	27782	15,5	18,0	16,8
Кіровоградська	1583	288	1295	0,2	560,7	761,6	112,1	873,7	5757	15,2	18,2	16,7
Луганська	724	153	571	0,3	199,9	30,2	60,0	90,2	2460	3,7	21,1	12,4
Львівська	5003	1046	3957	0,3	4511,0	754,6	1353,0	2107,6	24124	8,7	20,9	14,8
Миколаївська	2446	543	1903	0,3	1594,4	122,3	478,3	600,6	8813	6,8	22,2	14,5
Одеська	5072	1075	3997	0,3	3190,8	616,1	957,2	1573,3	21121	7,4	21,2	14,3
Полтавська	2616	615	2001	0,3	838,7	739,2	251,6	990,8	11002	9,0	23,5	16,3
Рівненська	1337	370	967	0,4	541,9	147,0	216,8	363,8	5345	6,8	27,7	17,3
Сумська	1438	390	1048	0,4	1064,5	165,1	425,8	590,9	5720	10,3	27,1	18,7
Тернопільська	945	181	764	0,2	486,2	814,9	97,2	912,1	4706	19,4	19,2	19,3
Харківська	6538	1556	4982	0,3	4107,5	1779,2	1232,3	3011,5	20962	14,4	23,8	19,1
Херсонська	1700	362	1338	0,3	535,7	119,6	160,7	280,3	5290	5,3	21,3	13,3
Хмельницька	1644	316	1328	0,2	799,5	177,4	159,9	337,3	7380	4,6	19,2	11,9
Черкаська	2035	389	1646	0,2	991,8	864,2	198,4	1062,2	11023	9,6	19,1	14,4
Чернівецька	857	252	605	0,4	250,0	99,4	100,0	199,4	4238	4,7	29,4	17,1
Чернігівська	1483	335	1148	0,3	531,3	203,6	159,4	363,0	5281	6,9	22,6	14,8
місто Київ	28350	7428	20922	0,4	64983,2	12526,2	25993,3	38519,5	204809	18,8	26,2	22,5
Україна										10,3	21,6	16

Додатки до підрозділу 2.2

Додаток 2.2.1

Таблиця 2.2.1

Вихідна статистична інформація для оцінювання рівня тіньової економіки у секторі фінансових послуг (без урахування діяльності банків), 2013 рік*

Показники Області	Кількість підприємств					Фінансовий результат до оподаткування прибуткових підприємств (прибуток), млн грн	Фінансовий результат до оподаткування збиткових підприємств (збиток), млн грн	ВДВ сектору фінансових послуг, млн грн
	всього, од.	з них						
		кількість збиткових підприємств, од.	частка збиткових підприємств, % до загальної кількості підприємств	кількість прибуткових підприємств, од.	частка прибуткових підприємств, % до загальної кількості підприємств			
ВСЬОГО по підприємствах сектору фінансових послуг України	4996	2018	40,4	2978	59,6	13885,1	7791,4	65537
Вінницька	50	14	28,6	36	71,4	17,6	8,4	695
Волинська	38	13	34,4	25	65,6	1,1	17,3	707
Дніпропетровська	341	108	31,7	233	68,3	653,4	785,8	4917
Донецька	313	129	41,2	184	58,8	1160,1	1390,5	4673
Житомирська	28	14	50,0	14	50,0	2,5	0,6	641
Закарпатська	32	11	35,5	21	64,5	17,0	11,6	474
Запорізька	103	44	42,6	59	57,4	39,3	93,3	1389
Івано-Франківська	72	23	31,9	49	68,1	116,5	105,2	729
Київська	122	38	30,8	84	69,2	474,4	111,7	870
Кіровоградська	32	17	53,6	15	46,4	0,6	1,2	383
Луганська	107	36	34,0	71	66,0	17,7	15,5	1188
Львівська	155	60	38,6	95	61,4	43,5	22,5	2138
Миколаївська	48	26	53,7	22	46,3	19,3	7,7	569
Одеська	185	69	37,0	116	63,0	399,8	55,1	2130
Полтавська	57	19	34,0	38	66,0	119,6	10,5	1081
Рівненська	31	10	33,3	21	66,7	0,8	0,6	534
Сумська	26	11	43,3	15	56,7	5,1	66,1	641
Тернопільська	39	15	38,9	24	61,1	2,5	0,9	494
Харківська	323	121	37,5	202	62,5	122,8	830,5	3340
Херсонська	51	22	43,1	29	56,9	3,4	3,0	467
Хмельницька	45	12	26,7	33	73,3	7,9	1,9	602
Черкаська	57	12	21,4	45	78,6	30,1	1,2	695
Чернівецька	23	7	30,4	16	69,6	6,6	1,7	370
Чернігівська	37	8	21,9	29	78,1	7,7	0,3	578
м. Київ	2496	1103	44,2	1393	55,8	10571,7	4240,3	35927

*Джерело: складено за даними Державної служби статистики України на основі відповідей на публічні запити

Таблиця 2.2.2

Вихідна статистична інформація для оцінювання рівня тіньової економіки у секторі фінансових послуг (без урахування діяльності банків), 2018 рік*

Показники Області	Кількість підприємств					Фінансовий результат до оподаткування прибуткових підприємств (прибуток), млн грн	Фінансовий результат до оподаткування збиткових підприємств (збиток), млн грн	ВДВ сектору фінансових послуг, млн грн
	всього, од.	з них						
		кількість збиткових підприємств, од.	частка збиткових підприємств, % до загальної кількості підприємств	кількість прибуткових підприємств, од.	частка прибуткових підприємств, % до загальної кількості підприємств			
ВСЬОГО по підприємствах сектору фінансових послуг України	3981	1425	35,8	2556	64,2	33293,0	8543,0	95621
Вінницька	46	15	33,3	31	66,7	56,5	5,2	1044
Волинська	38	25	64,9	13	35,1	1,3	61,3	1142
Дніпропетровська	236	75	31,7	161	68,3	1220,4	559,1	7604
Донецька	64	28	43,5	36	56,5	74,4	7,4	1822
Житомирська	18	4	21,4	14	78,6	1,3	0,1	2039
Закарпатська	30	13	43,3	17	56,7	19,6	2,0	1211
Запорізька	86	31	36,3	55	63,8	256,6	94,7	4187
Івано-Франківська	75	21	28,4	54	71,6	60,5	24,8	1986
Київська	103	16	15,1	87	84,9	190,3	1,7	2078
Кіровоградська	30	11	38,2	19	61,8	0,6	1,2	735
Луганська	27	16	60,0	11	40,0	0,8	30,0	736
Львівська	141	52	36,9	89	63,1	420,8	42,6	3620
Миколаївська	41	14	35,1	27	64,9	17,4	8,0	1344
Одеська	161	49	30,5	112	69,5	249,8	23,9	3070
Полтавська	50	20	40,4	30	59,6	80,6	28,2	1672
Рівненська	25	10	38,5	15	61,5	1,0	0,8	1044
Сумська	29	14	48,3	15	51,7	2,1	0,6	1165
Тернопільська	34	10	30,3	24	69,7	0,9	1,7	1212
Харківська	231	82	35,3	149	64,7	394,4	254,7	3984
Херсонська	39	6	16,1	33	83,9	8,8	0,9	1041
Хмельницька	41	13	32,6	28	67,4	8,4	1,6	1102
Черкаська	50	11	22,9	39	77,1	7,4	1,4	1545
Чернівецька	23	12	52,4	11	47,6	0,7	0,7	834
Чернігівська	34	13	37,5	21	62,5	9,1	0,4	1313
м. Київ	2328	857	36,8	1471	63,2	30232,1	7189,4	50277

*Джерело: складено за даними Державної служби статистики України на основі відповідей на публічні запити

Таблиця 2.2.3

Фігуранти фінансових операції, пов'язаних з діяльністю «конвертаційних» центрів та підприємств з ознаками фіктивності, задіяних у легалізації (відмиванні) доходів, одержаних злочинним шляхом, 2018 рік*

	Направлено до правоохоронних органів матеріалів	
	од.	частка, % до підсумку
Всього, <i>з них матеріалів щодо протиправної діяльності:</i>	420	---
екс-Президента (В. Янукович)	26	6,2
екс-Прем'єр-міністрів	7	1,7
членів Уряду	78	18,6
керівників центральних органів виконавчої влади	6	1,4
депутатів Парламенту	28	6,7
екс-голови НБУ та членів Правління НБУ	7	1,7
суддів	4	1,0
членів Вищої ради правосуддя, кваліфікаційної комісії суддів та кваліфікаційної комісії прокурорів	1	0,2
прокурорів	4	1,0
державних службовців	225	53,6
керівників державних підприємств	34	8,1

*Джерело: складено за даними ²⁹⁵

²⁹⁵ Звіт Державної служби фінансового моніторингу України за 2018 рік. URL: https://finmonitoring.in.ua/wp-content/uploads/2019/04/SDFM_AnnualReport_2018.pdf

Додатки до підрозділу 2.2.1
Додаток 2.2.1

Таблиця 2.2.1

Вихідні дані та результати розрахунку рівня тінізації сектору страхових послуг в Україні та її регіонах
у 2013р. та 2018р.*

Region	Кількість підприємств, од.			Співвідношення збиткових підприємств до прибуткових	Фінансовий результат до оподаткування прибуткових підприємств (прибуток), тис. грн.	Фінансовий результат до оподаткування збиткових підприємств (збиток), тис. грн.	Умовний прибуток збиткових підприємств, тис. грн.	Тіньовий прибуток, тис. грн.	ВДВ**, тис. грн.	Граничний мінімальний коефіцієнт тіньової економіки, % від ВДВ	Граничний максимальний коефіцієнт тіньової економіки, % від ВДВ	Коефіцієнт тіньової економіки (середнє значення), % від ВДВ
	всього	збиткових	прибуткових									
2013												
Україна	469	123	346	0,4	7344875,5	1182336,7	2605507,9	3787844,6	67531000	5,6	26,2	15,9
Дніпропетровська	17	2	15	0,2	519711,0	16191,0	79953,2	96144,2	4917000	2,0	13,3	7,6
Донецька	27	10	17	0,6	920762,1	694019,6	517928,7	1211948,3	4673000	25,9	36,0	31,0
Запорізька	13	4	9	0,4	8238,5	2501,4	3661,5	6162,9	1389000	0,4	30,8	15,6
Київська	11	4	7	0,6	458704,1	62275,0	262120,7	324395,7	870000	37,3	36,4	36,8
Луганська	4	1	3	0,3	12769,0	3196,0	4256,3	7452,3	1188000	0,6	25,0	12,8
Львівська	8	4	4	1,0	7297,0	9063,0	7297,0	16360,0	2138000	0,8	50,0	25,4
Одеська	15	1	14	0,1	365747,0	8,0	30477,6	30485,6	2130000	1,4	7,7	4,6
Полтавська	7	2	5	0,4	109060,0	7491,3	43623,1	51114,4	1081000	4,7	28,6	16,6
Харківська	21	2	19	0,1	43200,0	2567,0	4547,5	7114,5	3340000	0,2	9,5	4,9
м. Київ	321	89	232	0,4	4776029,2	384827,9	1831922,4	2216750,3	35927000	6,2	27,7	16,9
2018												
Україна	340	106	234	0,5	2520792,2	954129,4	1135492	2089621,4	95621000	2,2	31,1	16,6
Дніпропетровська	11	2	9	0,3	451153	132101	128900,9	261001,9	7604000	3,4	22,2	12,8
Запорізька	11	4	7	0,6	231682,9	4900	132390,2	137290,2	4187000	3,3	36,4	19,8
Львівська	5	3	2	1,5	1431	1168	2146,5	3314,5	3620000	0,1	60	30
Одеська	11	1	10	0,1	46372	165	4637,2	4802,2	3070000	0,2	9,1	4,6
Харківська	16	6	10	0,6	13156	15764	7893,6	23657,6	3984000	0,6	37,5	19
м. Київ	251	79	172	0,5	1675561,4	711263,4	775722,9	1486986,3	50277000	3	31,6	17,3

**Примітка: для розрахунків взято ВДВ ВЕД «Фінансова та страхова діяльність» за відповідні роки.

*Джерело: власні розрахунки.

Додатки до розділу 2.3

Таблиця 2.3.1

Вихідні дані для розрахунку коефіцієнта тіньової економіки ВЕД «Транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність» у 2013 р.*

Region	Кількість підприємств, од.			Співвідношення збиткових підприємств до прибуткових	Фінансовий результат до оподаткування прибуткових підприємств, млн грн	Фінансовий результат до оподаткування збиткових підприємств, млн грн	Умовний прибуток збиткових підприємств, млн грн	Тіньовий прибуток, млн грн	ВДВ, млн грн	Граничний мінімальний коефіцієнт тіньової економіки, % від ВДВ	Граничний максимальний коефіцієнт тіньової економіки, % від ВДВ	Коефіцієнт тіньової економіки (середнє значення), % від ВДВ
	всього	збиткових	прибуткових									
Вінницька	419	154	265	0,6	101,2	28,5	58,8	87,3	1820	4,8	36,8	20,8
Волинська	333	134	199	0,7	41,7	31,8	28,1	59,9	1615	3,7	40,2	22,0
Дніпропетровська	1498	590	908	0,6	441,3	907,6	286,7	1194,3	8920	13,4	39,4	26,4
Донецька	1415	521	894	0,6	1219,3	323,2	710,6	1033,8	14240	7,3	36,8	22,0
Житомирська	367	149	218	0,7	33,4	55,6	22,8	78,4	1287	6,1	40,6	23,3
Закарпатська	390	108	282	0,4	37,4	29,4	14,3	43,7	1670	2,6	27,7	15,2
Запорізька	776	280	496	0,6	62,5	79,9	35,3	115,2	2169	5,3	36,1	20,7
Івано-Франківська	311	105	206	0,5	22,8	191	11,6	202,6	1559	13,0	33,8	23,4
Київська	1142	402	740	0,5	926,2	984	503,2	1487,2	6720	22,1	35,2	28,7
Кіровоградська	355	117	238	0,5	37	59,4	18,2	77,6	2118	3,7	33,0	18,3
Луганська	764	269	495	0,5	85,7	1099,2	46,6	1145,8	3614	31,7	35,2	33,5
Львівська	1006	382	624	0,6	277,9	203,50	170,1	373,6	5377	6,9	38,0	22,5
Миколаївська	637	253	384	0,7	467,4	164,1	307,9	472,0	3033	15,6	39,7	27,6
Одеська	2553	939	1614	0,6	2030,8	981,2	1181,5	2162,7	11703	18,5	36,8	27,6
Полтавська	595	211	384	0,5	336,9	135,3	185,1	320,4	3895	8,2	35,5	21,8
Рівненська	406	157	249	0,6	67,1	37,9	42,3	80,2	1513	5,3	38,7	22,0
Сумська	306	113	193	0,6	53,6	27	31,4	58,4	1503	3,9	36,9	20,4
Тернопільська	244	85	159	0,5	64,9	109,1	34,7	143,8	1230	11,7	34,8	23,3
Харківська	965	398	567	0,7	203,3	260,2	142,7	402,9	6238	6,5	41,2	23,9
Херсонська	478	179	299	0,6	52,8	62,4	31,6	94,0	1155	8,1	37,4	22,8
Хмельницька	452	155	297	0,5	56,3	92,5	29,4	121,9	1299	9,4	34,3	21,8
Черкаська	473	164	309	0,5	47,1	125,6	25,0	150,6	2073	7,3	34,7	21,0
Чернівецька	227	79	148	0,5	12,9	32,4	6,9	39,3	820	4,8	34,8	19,8
Чернігівська	443	175	268	0,7	23,1	47,8	15,1	62,9	1293	4,9	39,5	22,2
м. Київ	4212	1533	2679	0,6	2434,4	2174,2	1393,0	3567,2	17619	20,2	36,4	28,3

*Джерело: складено і розраховано за даними Державної служби статистики України²⁹⁶

²⁹⁶ Регіони України, 2016. Ч. 2. Київ: Державна служба статистики України, 2016. 692 с., С. 153-156; Регіони України, 2019. Ч. 2. Київ: Державна служба статистики України, 2019. 657 с., С. 115-117; Валовий регіональний продукт у 2017 р. Статистичний збірник. Київ: Державна служба статистики України, 2019. 159 с., С. 61; Валовий регіональний продукт у 2018 р. Статистичний збірник. Київ: Державна служба статистики України, 2020. 150 с., С. 68.

Таблиця 2.3.2

Вихідні дані для розрахунку коефіцієнта тіньової економіки ВЕД «Транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність» у 2018 р.*

Region	Кількість підприємств, од.			Співвідношення збиткових підприємств до прибуткових	Фінансовий результат до оподаткування прибуткових підприємств, млн грн	Фінансовий результат до оподаткування збиткових підприємств, млн грн	Умовний прибуток збиткових підприємств, млн грн	Тіньовий прибуток, млн грн	ВДВ, млн грн	Граничний мінімальний коефіцієнт тіньової економіки, % від ВДВ	Граничний максимальний коефіцієнт тіньової економіки, % від ВДВ	Коефіцієнт тіньової економіки (середнє значення), % від ВРП
	всього	збиткових	прибуткових									
Вінницька	507	138	369	0,4	242,5	90	90,7	180,7	6072	3,0	27,2	15,1
Волинська	567	139	428	0,3	240,1	50,9	78,0	128,9	3964	3,3	24,5	13,9
Дніпропетровська	2169	518	1651	0,3	2683,9	3803,7	842,1	4645,8	16823	27,6	23,9	25,7
Донецька	1285	338	947	0,4	447,8	981,3	159,8	1141,1	7886	14,5	26,3	20,4
Житомирська	475	137	338	0,4	74,9	206,9	30,4	237,3	4634	5,1	28,8	17,0
Закарпатська	517	107	410	0,3	141,8	54,4	37,0	91,4	5227	1,7	20,7	11,2
Запорізька	998	214	784	0,3	240,1	283,1	65,5	348,6	3763	9,3	21,4	15,4
Івано-Франківська	396	73	323	0,2	77,1	102	17,4	119,4	3792	3,1	18,4	10,8
Київська	1690	390	1300	0,3	3066	436,8	919,8	1356,6	14458	9,4	23,1	16,2
Кіровоградська	457	107	350	0,3	132,5	56,2	40,5	96,7	4002	2,4	23,4	12,9
Луганська	681	184	497	0,4	26,9	785,3	10,0	795,3	935	85,1	27,0	56,0
Львівська	1270	296	974	0,3	743,4	312,7	225,9	538,6	11689	4,6	23,3	14,0
Миколаївська	1028	323	705	0,5	1878	438,7	860,4	1299,1	6340	20,5	31,4	26,0
Одеська	3452	949	2503	0,4	6016,8	1786,8	2281,2	4068,0	27894	14,6	27,5	21,0
Полтавська	760	194	566	0,3	918,6	123	314,9	437,9	8149	5,4	25,5	15,4
Рівненська	461	146	315	0,5	105,7	81,4	49,0	130,4	2973	4,4	31,7	18,0
Сумська	359	120	239	0,5	110,2	122,8	55,3	178,1	3242	5,5	33,4	19,5
Тернопільська	324	96	228	0,4	147,6	238,3	62,1	300,4	4115	7,3	29,6	18,5
Харківська	1345	360	985	0,4	454,7	437,4	166,2	603,6	13243	4,6	26,8	15,7
Херсонська	635	199	436	0,5	90,2	143,7	41,2	184,9	2905	6,4	31,3	18,9
Хмельницька	500	123	377	0,3	112,1	61	36,6	97,6	3867	2,5	24,6	13,6
Черкаська	661	132	529	0,2	207,2	129,7	51,7	181,4	5324	3,4	20,0	11,7
Чернівецька	298	79	219	0,4	47,4	50,8	17,1	67,9	1823	3,7	26,5	15,1
Чернігівська	547	159	388	0,4	147,3	82,9	60,4	143,3	4038	3,5	29,1	16,3
м. Київ	7717	2045	5672	0,4	13122,6	43277,2	4731,3	48008,5	60098	79,9	26,5	53,2

*Джерело: складено і розраховано за даними Державної служби статистики України²⁹⁷

²⁹⁷ Регіони України, 2016. Ч. 2. Київ: Державна служба статистики України, 2016. 692 с., С. 153-156; Регіони України, 2019. Ч. 2. Київ: Державна служба статистики України, 2019. 657 с., С. 115-117; Валовий регіональний продукт у 2017 р. Статистичний збірник. Київ: Державна служба статистики України, 2019. 159 с., С. 61; Валовий регіональний продукт у 2018 р. Статистичний збірник. Київ: Державна служба статистики України, 2020. 150 с., С. 68.

Таблиця 2.3.3

Вихідні дані для оцінки впливу рівня тінізації ВЕД «Транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність» на соціально-економічний розвиток регіонів України*

Рік	Показники соціально-економічного розвитку (залежна змінна)		Показники діяльності сфери транспортних послуг (незалежні змінні)					
	Частка малих підприємств в загальній кількості підприємств регіону, %	Індекс споживчих цін, %	Рівень тінізації, % від ВДВ	Рентабельність операційної діяльності підприємств, %	Частка прибуткових підприємств у загальній кількості підприємств, %	Частка послуг у загальних обсягах ВДВ регіону, %	Частка послуг у загальному обсязі випуску в регіоні, %	Відношення капітальних інвестицій до ВДВ транспортних послуг, %
1	2	3	4	5	6	7	8	9
Вінницька область								
2013	94,1	99,7	20,78	7,9	63,2	5,6	4,8	6
2014	94,5	123,3	35,42	-6,5	60,7	4,8	4	4
2015	95,0	138,8	24,85	-7,1	77,6	5,5	4,5	11,5
2016	94,3	110,0	19,08	0,9	79,2	5,1	4,1	5,6
2017	94,8	113,0	19,91	1,9	77,3	6,1	5	8
2018	94,4	109,0	16,11	5,5	72,8	6,5	5,4	6,4
Волинська область								
2013	94,1	99,7	21,97	3,5	59,8	8,6	7,6	4,2
2014	94,5	125,9	28,00	-4,4	60,4	7,1	6,4	3,1
2015	94,7	143,3	15,62	3,2	74,5	7,8	7	4
2016	93,9	111,8	13,65	9	74,1	7,7	6,9	5,6
2017	94,6	114,6	11,62	8,2	72,7	6,5	6	6,4
2018	94,5	109,9	15,78	6	75,4	7,5	7,0	6,1
Дніпропетровська область								
2013	94,5	100,4	26,39	1,4	60,6	6,9	5,5	21,1
2014	94,7	125,7	46,57	-7,9	60,1	5,2	4,1	14,8
2015	95,3	142,6	27,76	-2	74,2	6,3	4,6	6
2016	95,1	112,7	21,45	2,8	73,4	6,4	4,8	5,9
2017	95,4	112,8	18,14	4,6	73,1	5,4	4,1	11,4
2018	95,4	109,2	26,87	7,5	76,1	5,7	4,3	13,3
Донецька область								
2013	94,1	101,3	22,04	4,7	63,2	10,4	8,1	11,7
2014	92,7	122,0	24,21	4,7	63,3	11,9	9,1	8,2
2015	92,3	146,9	19,76	1	73,5	12,6	9,8	7,7
2016	94,4	111,6	15,61	3,9	76	12	9,1	3,6
2017	94,8	115,9	15,17	2,5	76,7	9,7	6,6	13,5
2018	94,5	112,3	20,96	3,7	73,7	5,3	3,6	22,9
Житомирська область								
2013	93,4	99,4	23,35	-1,9	59,4	5,5	5,2	2,6
2014	93,8	125,2	26,12	-1,5	56,6	4,8	4,4	4,6
2015	94,3	143,7	18,11	-0,8	73	4,9	4,4	6,8
2016	93,5	112,6	19,84	-2,1	72,2	5,1	4,5	6,6
2017	94,1	113,0	17,26	-3,4	71,2	6,3	5,9	3
2018	94,0	109,1	17,92	-2,6	71,1	6,9	6,5	4,3
Закарпатська область								
2013	95,3	99,7	15,16	2,2	72,3	8,4	7,9	6,4
2014	95,5	125,7	20,80	-0,5	71,7	7,7	7,3	3,9
2015	95,8	144,0	22,07	-6,6	79,2	9,2	9	14,4
2016	94,9	111,7	14,34	30,1	78	9,3	9	10,7
2017	95,8	113,9	9,52	2,3	76,1	10,9	11,1	8,7
2018	96,1	112,2	12,23	1,9	79,3	11,0	11,4	6,7
Запорізька область								
2013	95,5	100,3	20,70	0,3	63,9	4,7	3,4	2,6
2014	95,7	125,7	23,81	2,2	63,8	3,8	2,8	2,7
2015	95,8	142,1	20,32	9,7	77,3	4,2	2,9	4,5
2016	95,6	112,3	17,68	11,4	77,3	4	2,8	6,4
2017	95,9	114,1	12,95	3,4	77,6	3,6	2,4	9,4
2018	95,9	109,2	16,18	3,6	78,6	3,3	2,3	18,8

1	2	3	4	5	6	7	8	9
Івано-Франківська область								
2013	95,9	100,0	23,38	0,4	66,3	5,2	4,7	11,5
2014	96,3	125,0	40,76	-23,6	62,3	4,7	4,7	12,3
2015	96,4	143,4	13,40	0,7	80,4	6,5	5,7	65,6
2016	95,7	110,9	13,34	0,4	78,9	6,4	5,6	5,4
2017	96,1	113,7	14,20	-1,7	78,9	6,4	5,8	18,8
2018	96,0	109,1	11,57	0,3	81,5	5,6	5,1	11,6
Київська область								
2013	94,4	99,9	28,67	5,6	64,8	11,2	9,3	21,3
2014	94,4	124,7	44,00	-2,2	63,3	9,7	7,8	12,5
2015	94,5	144,3	41,44	-12,3	74,3	11,8	9,7	3,1
2016	94,6	112,2	20,20	18,5	76,4	10,3	7,9	7,6
2017	95,1	113,8	20,04	20,3	75,4	9,1	7	9,1
2018	95,0	110,0	17,07	14,8	76,9	8,7	6,9	10,7
Кіровоградська область								
2013	95,0	100,1	18,31	-0,4	66,9	9,4	8,2	23,1
2014	95,3	124,4	20,20	-4,3	68,9	8,8	7,7	5,7
2015	95,5	141,3	14,81	-0,9	83,7	9,6	8,7	5,9
2016	95,2	112,3	14,67	4	83,5	8,9	7,6	7
2017	95,8	113,8	63,10	-54,1	80,6	8,1	7,3	11,6
2018	95,7	109,0	14,35	3,5	76,6	7,1	6,4	9,7
Луганська область								
2013	94,0	101,3	33,46	-15,8	64,8	7,7	5,9	4,2
2014	91,9	125,2	21,46	4,3	59,8	7,2	6	10,4
2015	92,6	138,8	25,92	-19	76,1	5,1	4,1	2,7
2016	93,7	110,7	16,34	1,9	79,5	4,8	4,1	1,7
2017	94,1	114,9	15,88	4,7	78,9	3,5	3,2	4,8
2018	93,9	109,3	56,28	12	73	3	2,8	5,2
Львівська область								
2013	95,2	100,2	22,46	3,2	62	9,4	9	13,9
2014	95,4	126,7	28,81	0,6	60,7	8,3	7,8	13,4
2015	95,6	145,2	19,71	3,2	74,5	9,4	8,9	10,6
2016	94,6	111,9	17,53	-6,7	73,7	10	9,6	11,4
2017	95,1	113,0	16,28	0,2	72,1	8,4	8,1	10,9
2018	94,8	110,1	14,71	2,8	76,7	7,6	7,3	20,1
Миколаївська область								
2013	96,6	100,7	27,64	14,5	60,3	10,6	8,9	28
2014	96,7	124,9	55,59	9,4	60,1	9	8,1	26,9
2015	96,8	143,5	40,99	16,2	79,8	10,8	10,1	32,8
2016	96,6	112,2	33,03	17,6	80	9,9	8,7	16,4
2017	96,8	113,5	24,67	24	78,2	9,6	8,5	23,7
2018	96,9	109,4	27,82	23,1	68,6	9,2	8,3	11,6
Одеська область								
2013	96,2	100,9	27,63	9	63,2	18,7	16,8	17,3
2014	96,3	127,2	63,85	-10,1	65,1	16,8	16	22,1
2015	96,5	144,6	49,02	3,2	75,6	19,7	18,5	11,6
2016	96,1	113,6	30,13	14,9	76,1	20,1	18,4	17,1
2017	96,6	114,6	22,65	16,9	75,6	19,9	18,4	14,9
2018	96,3	109,3	21,85	13,2	72,5	18,4	17,0	16,6
Полтавська область								
2013	94,0	99,6	21,84	8,2	64,6	7,7	6	13,6
2014	94,2	123,8	38,42	-10,1	65,4	6	4,9	14,1
2015	94,6	145,0	24,41	-7,7	76,6	6,1	5,5	10,3
2016	93,8	114,2	24,62	2,1	76,4	5,1	4,7	12,7
2017	94,3	113,1	18,61	7	74,9	5,3	4,9	14
2018	94,4	109,3	16,41	4,9	74,5	5,6	5,2	15,3
Рівненська область								
2013	94,1	99,3	21,99	5,6	61,3	7,6	6,9	7,6
2014	94,4	127,0	33,49	-10,9	59	5,9	5,4	6,7
2015	94,7	144,9	26,32	0,8	71,8	5,5	5	4,4
2016	93,9	112,3	18,58	11,9	71,5	5,1	4,8	8,1
2017	94,6	115,0	18,92	6,2	69,8	5,9	5,6	7,7
2018	94,0	109,3	19,33	6,4	68,4	5,9	5,6	11,9

1	2	3	4	5	6	7	8	9
Сумська область								
2013	93,3	99,5	20,41	5,5	62,9	6,3	5,1	8,7
2014	93,6	124,7	30,10	7,2	65	5,9	4,9	9,4
2015	93,8	145,5	24,65	6,8	73,9	4,7	4,1	4,9
2016	93,0	114,2	20,74	3,3	74,3	4,3	3,7	11,4
2017	93,3	113,6	15,30	2,8	72,7	5,4	4,8	6,4
2018	93,5	109,7	20,93	1,1	66,7	5,5	4,9	13,4
Тернопільська область								
2013	93,8	99,2	23,26	5,2	65,1	7,3	6,5	11,5
2014	94,4	125,4	46,38	-23	58	8	7	26,9
2015	95,3	145,1	37,16	-15,1	77,7	7,5	6,4	4,6
2016	94,6	111,6	19,09	1,7	76,7	7,6	6,4	4,7
2017	95,1	113,3	19,97	-3,2	77	7,3	6,4	1,6
2018	94,7	109,7	19,60	1,6	70,3	9,4	8,6	10,4
Харківська область								
2013	95,4	99,6	23,85	2,3	58,8	8,3	7,2	13,9
2014	95,6	125,3	29,97	-3	61,5	7,1	6,3	10,7
2015	95,5	144,2	24,42	-5,1	72,3	7,8	7,1	7,4
2016	94,6	114,1	22,50	-4,8	70,4	6,8	6,2	2,9
2017	95,0	113,8	16,25	2,4	70	6,5	6	4,9
2018	94,8	111,2	16,82	0,5	73,2	6,7	6,1	4,6
Херсонська область								
2013	96,3	100,5	22,79	-2,2	62,6	6,1	5,9	3,6
2014	96,5	124,1	29,35	-2,6	63,5	5,2	5	5,5
2015	96,6	145,8	21,01	6,3	77,7	5,8	5,5	8
2016	96,0	112,8	20,09	4,5	77,1	5,9	5,5	9,3
2017	96,5	114,4	18,77	2,5	76,7	4,9	4,6	9
2018	96,5	109,5	19,85	-0,8	68,7	6,0	5,7	5,2
Хмельницька область								
2013	94,2	100,0	21,84	3,3	65,8	5,4	4,6	12,2
2014	94,6	123,7	31,56	-7,6	61,7	5	4	7,7
2015	94,8	142,5	20,05	-0,4	77,4	4,9	4,4	7,5
2016	94,2	111,4	14,77	6,1	76,5	5	4,3	10,9
2017	94,6	113,8	14,87	5,4	76,7	5,3	4,8	12,5
2018	94,7	109,2	14,29	3,9	75,4	5,9	5,4	8,2
Черкаська область								
2013	93,6	100,3	20,97	-2,7	65,3	7,1	5,7	2,8
2014	94,3	124,2	24,21	-0,2	64,5	5,5	4,4	7,3
2015	94,5	143,8	18,35	-2,7	79,3	5,8	4,6	3,7
2016	94,5	112,7	13,88	1,6	80,3	5,3	4,2	3,2
2017	94,9	114,6	11,66	0,8	77,7	6,2	5,2	9
2018	94,7	109,7	12,58	1,8	80	6,8	5,7	7,1
Чернівецька область								
2013	95,4	99,9	19,80	-4,3	65,3	6,3	6,2	2,3
2014	95,9	123,5	25,06	-11,6	62,6	6,2	6,1	1,7
2015	96,3	142,0	20,55	-2,4	71,6	6,1	6,2	4,6
2016	95,6	111,0	22,25	-3,1	69,3	5,4	5,7	6,8
2017	95,8	112,4	19,30	1,4	69,9	6	6,4	4,6
2018	95,5	108,7	16,07	-1	73,5	5,8	6,4	5,1
Чернігівська область								
2013	93,8	99,4	22,18	0,2	60,5	5,9	5,3	10,4
2014	93,8	126,7	32,29	-12,9	63,1	4,2	3,8	8,7
2015	94,3	145,6	24,34	-7	75,2	4,1	3,9	2,9
2016	93,3	112,8	16,97	2	74,9	4,1	3,9	7,1
2017	94,2	113,9	17,11	3,4	73,6	5,8	5,5	8,6
2018	93,6	109,6	17,30	4,4	71	6,6	6,2	5,8
м. Київ								
2013	95,5	101,5	28,32	2,7	63,6	6,4	6,9	36,2
2014	95,7	125,8	50,49	3,6	62,2	6,5	6,9	26,9
2015	96,1	138,6	41,58	3,3	67,4	7	7	28,4
2016	95,6	114,0	28,38	3	66,1	7	6,9	41,8
2017	95,9	113,4	55,68	-6,4	66,6	7,6	7,7	46,8
2018	95,9	108,8	55,14	-7,3	73,5	8,4	8,4	49,3

*Джерело: розраховано за даними Державної служби статистики України

Додатки до підрозділу 2.4.

Додаток 2.4.1.

Таблиця 2.4.1

Розрахунок рівня тіньової економіки у сфері «Тимчасове розміщування й організація харчування» у 2013 році

	Кількість підприємств, од.			Співвідношення збиткових підприємств до прибуткових	Фінансовий результат до оподаткування прибуткових підприємств (прибуток), млн. грн	Фінансовий результат до оподаткування збиткових підприємств (збиток), млн. грн	Умовний прибуток збиткових підприємств, млн. грн	Тіньовий прибуток, млн. грн	ВДВ досліджуваного ВЕД, млн. грн	Граничний мінімальний коефіцієнт тіньової економіки, % від ВРП	Граничний максимальний коефіцієнт тіньової економіки, % від ВРП
	усього	збиткових	прибуткових								
Україна	10441	4229	6212	0,7	788,3	2058,8	536,7	2595,5	11540,0	22,5	40,5
Вінницька	142	51	91	0,6	1,6	13,5	0,9	14,4	288,0	5,0	35,9
Волинська	134	48	86	0,5	4,9	9,7	2,5	12,2	148,0	8,2	35,8
Дніпропетровська	495	252	243	1,0	17,5	96,7	18,1	114,8	638,0	18,0	50,9
Донецька	663	254	409	0,6	16,7	184,2	10,4	194,6	799,0	24,4	38,3
Житомирська	118	46	72	0,6	2,4	12,6	1,5	14,1	126,0	11,2	39,0
Закарпатська	261	73	188	0,4	10,1	12,0	3,9	15,9	239,0	6,7	28,0
Запорізька	390	155	235	0,7	14,3	66,4	9,4	75,8	378,0	20,1	39,7
Івано-Франківська	248	62	186	0,3	3,6	31,0	1,2	32,2	308,0	10,5	25,0
Київська	479	187	292	0,6	33,2	79,3	21,3	100,6	709,0	14,2	39,0
Кіровоградська	96	27	69	0,4	1,2	3,4	0,5	3,9	78,0	5,0	28,1
Луганська	161	54	107	0,5	4,0	10,7	2,0	12,7	346,0	3,7	33,5
Львівська	877	351	526	0,7	24,3	133,5	16,2	149,7	672,0	22,3	40,0
Миколаївська	240	117	123	1,0	6,6	21,1	6,3	27,4	203,0	13,5	48,8
Одеська	920	336	584	0,6	37,4	64,9	21,5	86,4	709,0	12,2	36,5
Полтавська	201	82	119	0,7	3,0	10,7	2,1	12,8	220,0	5,8	40,8
Рівненська	108	30	78	0,4	3,5	6,4	1,3	7,7	206,0	3,8	27,8
Сумська	102	59	43	1,4	1,7	10,3	2,3	12,6	114,0	11,1	57,8
Тернопільська	105	37	68	0,5	1,3	5,5	0,7	6,2	173,0	3,6	35,2
Харківська	622	284	338	0,8	10,3	111,8	8,7	120,5	552,0	21,8	45,7
Херсонська	195	65	130	0,5	6,1	16,5	3,1	19,6	180,0	10,9	33,3
Хмельницька	161	56	105	0,5	2,9	8,8	1,5	10,3	137,0	7,6	34,8
Черкаська	131	48	83	0,6	1,6	10,4	0,9	11,3	131,0	8,6	36,6
Чернівецька	138	65	73	0,9	3,0	5,3	2,7	8,0	119,0	6,7	47,1
Чернігівська	158	82	76	1,1	2,6	19,5	2,8	22,3	122,0	18,3	51,9
м. Київ	1955	909	1046	0,9	425,8	888,2	370,0	1258,2	2555,0	49,2	46,5

*Джерело: складено і розраховано за даними.²⁹⁸²⁹⁸ Регіони України за 2014 рік : стат. зб. К., Державна служба статистики України, 2014., Ч. 2. 733 с. (С. 355-358); Валовий регіональний продукт у 2017 році : стат. зб. К., Державна служба статистики України, 2018. 157 с. (С. 62).

Таблиця 2.4.2

Розрахунок рівня тіньової економіки у сфері «Тимчасове розміщування й організація харчування» у 2018 році

	Кількість підприємств, од.			Співвідношення збиткових підприємств до прибуткових	Фінансовий результат до оподаткування прибуткових підприємств (прибуток), млн. грн	Фінансовий результат до оподаткування збиткових підприємств (збиток), млн. грн	Умовний прибуток збиткових підприємств, млн. грн	Тіньовий прибуток, млн. грн	ВДВ досліджуваного ВЕД, млн. грн	Граничний мінімальний коефіцієнт тіньової економіки, % від ВРП	Граничний максимальний коефіцієнт тіньової економіки, % від ВРП
	усього	збиткових	прибуткових								
Україна	15062	4308	10754	0,4	4393,3	1506,8	1759,9	3266,7	25112,0	13,0	28,6
Вінницька	222	67	155	0,4	5,7	5,3	2,5	7,8	447,0	1,7	30,2
Волинська	178	42	136	0,5	30,4	5,2	15,2	20,4	366,0	5,6	23,6
Дніпропетровська	818	229	589	0,4	49,3	56,1	19,2	75,3	1647,0	4,6	28,0
Донецька	736	164	572	0,3	12,8	21,4	3,7	25,1	496,0	5,1	22,3
Житомирська	177	55	122	0,5	4,3	11,1	1,9	13,0	354,0	3,7	31,1
Закарпатська	393	85	308	0,3	14,6	59,7	4,0	63,7	794,0	8,0	21,6
Запорізька	806	255	551	0,5	35,8	101,9	16,6	118,5	865,0	13,7	31,6
Івано-Франківська	368	57	311	0,2	9,3	46,4	1,7	48,1	777,0	6,2	15,5
Київська	799	230	569	0,4	146,2	73,6	59,1	132,7	1472,0	9,0	28,8
Кіровоградська	143	34	109	0,3	1,6	1,4	0,5	1,9	195,0	1,0	23,8
Луганська	186	50	136	0,4	0,7	18,1	0,3	18,4	104,0	17,7	26,9
Львівська	1309	343	966	0,4	128,2	86,0	45,5	131,5	2339,0	5,6	26,2
Миколаївська	398	102	296	0,3	16,3	6,9	5,6	12,5	407,0	3,1	25,6
Одеська	1400	349	1051	0,3	101,4	131,8	33,7	165,5	2404,0	6,9	24,9
Полтавська	301	95	206	0,5	14,5	15,0	6,7	21,7	516,0	4,2	31,6
Рівненська	154	45	109	0,4	4,6	2,1	1,9	4,0	282,0	1,4	29,2
Сумська	176	74	102	0,7	1,9	18,5	1,4	19,9	262,0	7,6	42,0
Тернопільська	159	37	122	0,3	4,8	3,2	1,5	4,7	303,0	1,5	23,3
Харківська	854	229	625	0,4	36,8	163,0	13,5	176,5	1531,0	11,5	26,8
Херсонська	354	83	271	0,3	9,2	10,5	2,8	13,3	431,0	3,1	23,4
Хмельницька	235	57	178	0,3	5,8	5,6	1,9	7,5	358,0	2,1	24,3
Черкаська	219	51	168	0,3	2,9	9,4	0,9	10,3	396,0	2,6	23,3
Чернівецька	179	74	105	0,7	2,5	7,1	1,8	8,9	331,0	2,7	41,3
Чернігівська	239	81	158	0,5	10,0	15,8	5,1	20,9	339,0	6,2	33,9
м. Київ	4259	1461	2798	0,5	3743,7	631,7	1954,8	2586,5	7696,0	33,6	34,3

*Джерело: складено і розраховано за даними.²⁹⁹²⁹⁹ Регіони України за 2019 рік : стат. зб. К., Державна служба статистики України, 2019., Ч. 2. 657 с. (С. 118-120); Валовий регіональний продукт у 2018 році : стат. зб. К., Державна служба статистики України, 2020. 150 с. (С. 70).

**Додатки до підрозділу 2.6.
Додаток 2.6.1.**

Таблиця 2.6.1.

Перелік видів економічної діяльності, які належать до креативних індустрій* та видів діяльності, які входять до секцій КВЕД 2010 J, M, P, R

Секція, розділ, код згідно з КВЕД ДК 009:2010		Назва виду економічної діяльності
С Переробна промисловість. 32.Виробництво іншої продукції**		
1	32.12	Виробництво ювелірних і подібних виробів
2	32.13	Виробництво біжутерії та подібних виробів
3	32.20	Виробництво музичних інструментів
J Інформація та телекомунікації. 58. Видавнича діяльність		
4	J 58.11	Видання книг
5	58.12.	Видання довідників і каталогів
6	58.13	Видання газет
7	58.14	Видання журналів і періодичних видань
8	58.19	Інші види видавничої діяльності
9	58.21	Видання комп'ютерних ігор
10	58.29	Видання іншого програмного забезпечення
59. Виробництво кіно- та відеофільмів, телевізійних програм, видання звукозаписів		
11	59.11	Виробництво кіно- та відеофільмів, телевізійних програм
12	59.12	Компонування кіно- та відеофільмів, телевізійних програм
13	59.13	Розповсюдження кіно- та відеофільмів, телевізійних програм
14	59.14	Демонстрація кінофільмів
15	59.20	Видання звукозаписів
60. Діяльність у сфері радіомовлення та телевізійного мовлення		
16	60.10	Діяльність у сфері радіомовлення
17	60.20	Діяльність у сфері телевізійного мовлення
61. Телекомунікації (електрозв'язок)		
18	61.1	Діяльність у сфері проводового електрозв'язку
19	61.2	Діяльність у сфері безпроводового електрозв'язку
20	61.3	Діяльність у сфері супутникового електрозв'язку
21	61.4	Інша діяльність у сфері електрозв'язку
62. Комп'ютерне програмування, консультування та пов'язана з ними діяльність		
22	62.01	Комп'ютерне програмування
23	62.02	Консультування з питань інформатизації
24	62.03	Діяльність із керування інформації
5	62.09	Інша діяльність у сфері інформаційних технологій і комп'ютерних систем
63. Надання інформаційних послуг		
6	63.1.	Оброблення даних, розміщення інформації на веб-вузлах і пов'язана з ними діяльність; веб-портали
27	63.91	Діяльність інформаційних агентств
28	63.99	Надання інших інформаційних послуг
M Професійна, наукова та технічна діяльність 69. Діяльність у сферах права та бухгалтерського обліку		
29	69.1	Діяльність у сфері права
30	69.2	Діяльність у сфері бухгалтерського обліку й аудиту; консультування з питань оподаткування
70. Діяльність головних управлінь (хед-офісів); консультування з питань керування		
31	70.1.	Діяльність головних управлінь (хед-офісів)
32	70.21	Діяльність у сфері зв'язків із громадськістю
33	70.22.	Консультування з питань комерційної діяльності й керування
71. Діяльність у сферах архітектури та інжинірингу; технічні випробування та дослідження		
34	71.11	Діяльність у сфері архітектури
35	71.12	Діяльність у сфері інжинірингу, геології та геодезії, надання послуг технічного консультування в цих сферах
36	71.20	Технічні випробування та дослідження
72. Наукові дослідження та розробки		
37	72.11.	Дослідження й експериментальні розробки у сфері біотехнологій
38	72.19	Дослідження й експериментальні розробки у сфері інших природничих і технічних наук
39	72.20	Дослідження й експериментальні розробки у сфері суспільних і гуманітарних наук
73. Рекламна діяльність і дослідження кон'юнктури ринку		
40	73.11	Рекламні агентства

Секція, розділ, код згідно з КВЕД ДК 009:2010		Назва виду економічної діяльності	
41	73.12	Посередництво в розміщенні реклами в засобах масової інформації	
42	73.20.	Дослідження кон'юнктури ринку та виявлення громадської думки	
74. Інша професійна, наукова та технічна діяльність			
43	74.10	Спеціалізована діяльність із дизайну	
44	74.20	Діяльність у сфері фотографії	
45	74.30	Надання послуг з перекладу	
46	74.90.	Інша професійна, наукова та технічна діяльність	
75. Ветеринарна діяльність			
47	75.0	Ветеринарна діяльність	
Р Освіта			
85. Освіта			
48	85.1	Дошкільна освіта	
49	85.2	Початкова освіта	
0	85.31	Загальна середня освіта	
1	85.32	Професійно-технічна освіта	
52	85.41	Професійно-технічна освіта на рівні вищого професійно-технічного навчального закладу	
53	85.42	Вища освіта	
4	85.51.	Освіта у сфері спорту та відпочинку	
5	85.52	Освіта у сфері культури	
6	85.53	Діяльність шкіл підготовки водіїв транспортних засобів	
7	85.59	Інші види освіти	
8	85.6	Допоміжна діяльність у сфері освіти	
R Мистецтво, спорт, розваги та відпочинок			
90. Діяльність у сфері творчості, мистецтва та розваг			
59	90.01	Театральна та концертна діяльність	
60	90.02	Діяльність щодо підтримання театральних і концертних заходів	
61	90.03	Індивідуальна мистецька діяльність	
62	90.04	Функціонування театральних і концертних залів	
91. Функціонування бібліотек, архівів, музеїв та інших закладів культури			
63	91.01	Функціонування бібліотек і архівів	
64	91.02	Функціонування музеїв	
5	91.03	Діяльність із охорони та використання пам'яток історії, будівель та інших пам'яток культури	
6	91.04.	Функціонування ботанічних садів, зоопарків і природних заповідників	
92. Організування азартних ігор			
7	92.0	Організування азартних ігор	
93. Діяльність у сфері спорту, організування відпочинку та розваг			
8	93.1	Діяльність у сфері спорту	
9	93.2	Організування відпочинку та розваг	
Всього ВЕД сектору комерційних послуг: 66		Всього ВЕД, які входять до КІ: 34	Всього ВЕД, які входять до ККП: 31

*Джерело: складено за: ³⁰⁰, ³⁰¹.

**Види економічної діяльності не належать до сфери послуг. Тлом виділено види діяльності, які не входять до переліку КІ України.

³⁰⁰ Додаток до Розпорядження Кабінету Міністрів України від 24 квітня 2019 р. № 265-р. Урядовий портал. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-zatverdzheno-yi-diyalnosti-yaki-nalezhat-do-kreativnih-industrij>

³⁰¹ КВЕД – 2010. Офіційний сайт Державної служби статистики України. URL: http://kved.ukrstat.gov.ua/KVED2010/kv10_i.html

Таблиця 2.6.2

Динаміка позиції України у рейтингу Глобального індексу інноваційності (ГІІ)

Рік	Ранг за ГІІ	Місце за креативною складовою індексу (creative output)	Переваги за креативною складовою (місце у рейтингу)	Недоліки розвитку креативної складової (місце у рейтингу)	Експорт культурних та творчих послуг, % від загальної торгівлі	Кількість країн у рейтингу
2013	71	81	Торгові марки(20)	ІКТ та створення бізнес-моделі (101), національні художні фільми (102)	Н.д.	142
2015	64	75	Торгові марки(19), завантаження відео на YouTube (37)	ІКТ та створення бізнес-моделі (108), національні художні фільми (99)	0,0	141
2017	50	49	Торгові марки(12), промисловий дизайн (11)	ІКТ та створення бізнес-моделі (112), національні художні фільми (102)	0,1	127
2018	43	45	Торгові марки(5), промисловий дизайн (7), створення мобільних застосунків (19)	ІКТ та створення бізнес-моделі (106), національні художні фільми (101)	0,1	126
2019	47	42	Торгові марки(6), промисловий дизайн (8), створення мобільних застосунків (19)	ІКТ та створення бізнес-моделі (109), національні художні фільми (94)	0,4	129
2020	45	44	Торгові марки(5), промисловий дизайн (8), нематеріальні активи (23), створення мобільних застосунків (15)	ІКТ та створення бізнес-моделі (58), національні художні фільми (99)	0,2	131

*Джерело: складено автором за ³⁰², ³⁰³, ³⁰⁴, ³⁰⁵

³⁰² Cornell University, INSEAD, and WIPO (2013): The Global Innovation Index 2013: Innovation Feeding the World, Ithaca, Fontainebleau, and Geneva. URL: https://www.wipo.int/edocs/pubdocs/en/economics/gii/gii_2013.pdf

³⁰³ Cornell University, INSEAD, and WIPO (2015): The Global Innovation Index 2015: Effective Innovation Policies for Development, Fontainebleau, Ithaca, and Geneva. URL: https://www.wipo.int/edocs/pubdocs/en/wipo_gii_2015.pdf

³⁰⁴ Cornell University, INSEAD, and WIPO (2017): The Global Innovation Index 2017: Innovation Feeding the World, Ithaca, Fontainebleau, and Geneva. URL: https://www.wipo.int/edocs/pubdocs/en/wipo_pub_gii_2017.pdf

³⁰⁵ The Global Innovation Index 2020: Who Will Finance Innovation? Cornell University, INSEAD, and the World Intellectual Property Organization, 2020. Cornell University, INSEAD, and WIPO (2020). URL: https://www.wipo.int/edocs/pubdocs/en/wipo_pub_gii_2020.pdf

Таблиця 2.6.3

Структура креативних індустрій України за напрямками (у контексті визначення ККП)

<p>Народні художні промисли</p> <p>ВЕД (базові (4) та допоміжні (5)): М 72.20 Дослідження і експериментальні розробки у сфері суспільних і гуманітарних наук С*** 32.12 Виробництво ювелірних виробів, біжутерії та подібних виробів С 32.13 Виробництво біжутерії С 32.2 Виробництво музичних інструментів С 13 Текстильне виробництво С 14 Виробництво одягу С 16 Оброблення деревини та виготовлення виробів з деревини та корка, крім меблів; виготовлення виробів із соломки та рослинних матеріалів для плетіння С 17 Виробництво паперу та паперових виробів С 32.4 Виробництво ігор та іграшок</p>	<p>Візуальне мистецтво: живопис, графіка, скульптура, фотографія тощо</p> <p>ВЕД (базові (1)): 74.20 Діяльність у сфері фотографії</p>	<p>Сценічне мистецтво: жива музика, театр, танець, опера, цирк, ляльковий театр тощо;</p> <p>ВЕД (базові (5)): 90.01 Театральна та концертна діяльність 90.02 Діяльність щодо підтримання театральних і концертних заходів 90.03 Індивідуальна мистецька діяльність 90.04 Функціонування театральних і концертних залів 85.52 Освіта у сфері культури</p>
<p>Література, видавнича діяльність та друковані засоби масової інформації</p> <p>ВЕД (базові (5) та додаткові (1)): 58.11 Видання книг 58.13 Видання газет 58.14 Видання журналів і періодичних видань 58.19 Інші види видавничої діяльності 74.30 Надання послуг перекладу 58.12 Видання довідників і каталогів</p>	<p>Аудіальне мистецтво</p> <p>ВЕД (базові (2) та додаткові (3**)): 59.20 Видання звукозаписів 60.10 Діяльність у сфері радіомовлення 46.43 Оптова торгівля побутовими електротоварами й електронною апаратурою побутового призначення для приймання, записування, відтворення звуку й зображення 47.43 Роздрібна торгівля в спеціалізованих магазинах електронною апаратурою побутового призначення для приймання, записування, відтворення звуку й зображення 47.63 Роздрібна торгівля аудіо- та відеозаписами в спеціалізованих магазинах</p>	<p>Аудіовізуальне мистецтво: кіно, телебачення, відео, анімація, мультиплікація тощо</p> <p>ВЕД (базові (5) та додаткові (3**)): 59.11 Виробництво кіно- та відеофільмів, телевізійних програм 59.12 Компонування кіно- та відеофільмів, телевізійних програм 59.13 Розповсюдження кіно- та відеофільмів, телевізійних програм 59.14 Демонстрація кінофільмів 60.20 Діяльність у сфері телевізійного мовлення 46.43 Оптова торгівля побутовими електротоварами й електронною апаратурою побутового призначення для приймання, записування, відтворення звуку й зображення 47.43 Роздрібна торгівля в спеціалізованих магазинах електронною апаратурою побутового призначення для приймання, записування, відтворення звуку й зображення 47.63 Роздрібна торгівля аудіо- та відеозаписами в спеціалізованих магазинах</p>
<p>Дизайн</p> <p>ВЕД (базові (1)) 74.10** Спеціалізована діяльність із дизайну</p>	<p>Мода</p> <p>ВЕД (базові (1)) 74.10** Спеціалізована діяльність із дизайну</p>	<p>Нові медіа та інформаційно-комунікаційні технології: програмне забезпечення, відеоігри, цифрові технології в мистецтві (3D-друк; віртуальна, доповнена, змішана реальність)</p> <p>ВЕД (базові (5) та додаткові (11)): 58.21 Видання комп'ютерних ігор 58.29 Видання іншого програмного забезпечення 62.01 Комп'ютерне програмування 62.02 Консультування з питань інформатизації 63.91 Діяльність інформаційних агентств 46.51 Оптова торгівля комп'ютерами, периферійним устаткуванням і деталями до нього 47.41 Роздрібна торгівля телекомунікаційним устаткуванням у спеціалізованих магазинах 61.10 Діяльність у сфері провідного електросв'язу 61.20 Діяльність у сфері безпроводового електросв'язу 61.30 Діяльність у сфері супутникового електросв'язу 62.03 Діяльність із керування комп'ютерним устаткуванням 62.09 Інша діяльність у сфері інформаційних технологій і комп'ютерних систем 63.11 Оброблення даних, розміщення інформації на веб-вузлах і пов'язана з ними діяльність 63.12 Веб-портали 95.11 Ремонт комп'ютерів і периферійного устаткування 95.12 Ремонт обладнання зв'язку</p>
<p>Архітектура й урбаністика</p> <p>ВЕД (базові (1) та додаткові (1)): 71.11 Діяльність у сфері архітектури 81.30 Надання ландшафтних послуг</p>	<p>Реклама, маркетинг, зв'язки з громадськістю та інші креативні послуги</p> <p>ВЕД (базові (3)): 70.21 Діяльність у сфері зв'язків із громадськістю 73.11 Рекламні агентства 73.12 Посередництво в розміщенні реклами в засобах масової інформації</p>	<p>Бібліотеки, архіви та музеї.</p> <p>ВЕД (базові (2) та додаткові (3)): 91.01 Функціонування бібліотек і архівів 91.02 Функціонування музеїв 91.03 Діяльність з охорони та використання пам'яток історії, будівель та інших пам'яток культури 79.11 Діяльність туристичних агентств 79.12 Діяльність туристичних операторів</p>

*Джерело: базові за³⁰⁶

** Дублюються за неможливістю відділення. Під час загальної оцінки КІ за додатковими ВЕД дублювання усувається.

*** Секція С належить до переробної промисловості, а не до сфери послуг

³⁰⁶ Згідно Розпорядження КМУ 2019 р. щодо переліку видів економічної діяльності, віднесених до креативних індустрій України

Таблиця 2.6.4

Вихідні показники для оцінки рівня тінізації субсектору ККП (J+M+P+R) України у 2013 р.
за методом збитковості підприємств

Регіони	Кількість підприємств в КІ, од.			Співвідношення збиткових підприємств до прибуткових	Фінансовий результат до оподаткування прибуткових підприємств (прибуток), млн грн	Фінансовий результат до оподаткування збиткових підприємств (збиток), млн грн	Умовний прибуток збиткових підприємств, млн грн	Тіньовий прибуток, млн грн	ВДВ КІ (J+M+P+R), млн грн	Граничний мінімальний коефіцієнт тіньової економіки, % від ВДВ	Граничний максимальний коефіцієнт тіньової економіки, % від ВДВ	Коефіцієнт тіньової економіки (середнє значення), % від ВДВ
	Всього	збиткових	прибуткових									
Вінницька	779	293	486	0,6	76,4	45,5	45,9	91,4	3901	2,3	37,6	19,9
Волинська	523	174	349	0,5	30,2	165,3	15,0	180,3	2632	6,9	33,2	20,0
Дніпропетровська	3108	1152	1956	0,6	539	1772,9	317,2	2090,1	10935	19,1	37,1	28,1
Донецька	3452	1164	2288	0,5	5977,5	2195,9	3041,7	5237,6	10862	48,2	33,7	41,0
Житомирська	605	204	401	0,5	46,3	13,9	23,5	37,4	2837	1,3	33,7	17,5
Закарпатська	581	185	396	0,5	15,8	11,7	7,4	19,1	2528	0,8	31,8	16,3
Запорізька	1477	537	940	0,6	142	128	81,1	209,1	4668	4,5	36,4	20,4
Івано-Франківська	719	171	548	0,3	24,5	28,7	7,6	36,3	3519	1,0	23,8	12,4
Київська	1973	748	1225	0,6	2222,7	162,6	1358,0	1520,6	5517	27,6	37,9	32,7
Кіровоградська	453	194	259	0,8	20,2	34,7	15,2	49,9	1984	2,5	42,9	22,7
Луганська	1172	453	719	0,6	150	59	94,4	153,4	4705	3,3	38,6	20,9
Львівська	2358	805	1553	0,5	195,1	272	101,2	373,2	9593	3,9	34,2	19,0
Миколаївська	913	373	540	0,7	75,9	41,3	52,5	93,8	3180	3,0	40,9	21,9
Одеська	3012	1170	1842	0,6	255,7	400,8	162,5	563,3	8704	6,5	38,9	22,7
Полтавська	950	325	625	0,5	54,6	68,3	28,4	96,7	3565	2,7	34,2	18,5
Рівненська	513	195	318	0,6	37,1	21,9	22,7	44,6	2305	1,9	38,0	19,9
Сумська	548	189	359	0,5	49,1	47,1	25,8	72,9	2458	3,0	34,5	18,7
Тернопільська	448	110	338	0,3	38,2	27,4	12,4	39,8	2207	1,8	24,5	13,2
Харківська	3537	1220	2317	0,5	650,7	274,1	342,7	616,8	13768	4,5	34,5	19,5
Херсонська	631	207	424	0,5	31,2	21,8	15,2	37,0	2442	1,5	32,8	17,1
Хмельницька	580	219	361	0,6	30,9	18,8	18,8	37,6	3245	1,2	37,8	19,5
Черкаська	734	253	481	0,5	46,7	20,5	24,5	45,0	3092	1,5	34,4	17,9
Чернівецька	467	191	276	0,7	13,9	7,7	9,6	17,3	1906	0,9	41,0	20,9
Чернігівська	553	222	331	0,7	33,7	14	22,6	36,6	2418	1,5	40,2	20,8
м.Київ	20562	7891	12671	0,6	14548,3	20539,6	9059,5	29599,1	73803	40,1	38,4	39,2
Україна	53539	19542	33997	0,6	25470,9	26617,3	14640,8	41258,1	107987	38,2	36,5	37,4

*Джерело: розраховано за даними ДССУ.

Таблиця 2.6.5

Вихідні показники для оцінки рівня тінізації субсектору ККП (J+M+P+R) України у 2018 р.
за методом збитковості підприємств

Регіони	Кількість підприємств в КІ, од.			Співвідношення збиткових підприємств до прибуткових	Фінансовий результат до оподаткування прибуткових підприємств (прибуток), млн грн	Фінансовий результат до оподаткування збиткових підприємств (збиток), млн грн	Умовний прибуток збиткових підприємств, млн грн	Тіньовий прибуток, млн грн	ВДВ КІ (J+M+P+R), млн грн	Граничний мінімальний коефіцієнт тіньової економіки, % від ВДВ	Граничний максимальний коефіцієнт тіньової економіки, % від ВДВ	Коефіцієнт тіньової економіки (середнє значення), % від ВДВ
	Всього	збиткових	прибуткових									
Вінницька	874	281	593	0,5	298	59,2	141,0	200,2	10513	1,9	32,1	17,0
Волинська	550	170	380	0,4	61,4	93,7	27,4	121,1	5891	2,1	30,9	16,5
Дніпропетровська	3159	896	2263	0,4	1065,4	530,7	421,6	952,3	25778	3,7	28,4	16,0
Донецька	961	234	727	0,3	2749,4	520,8	882,6	1403,4	10802	13,0	24,3	18,6
Житомирська	612	172	440	0,4	72,4	39,2	28,4	67,6	7005	1,0	28,2	14,6
Закарпатська	655	204	451	0,5	46,5	27,8	21,1	48,9	6592	0,7	31,2	16,0
Запорізька	1465	444	1021	0,4	344	367,5	149,7	517,2	11415	4,5	30,3	17,4
Івано-Франківська	813	166	647	0,3	87,1	24,4	22,3	46,7	7517	0,6	20,4	10,5
Київська	2046	559	1487	0,4	1749,8	244,7	657,9	902,6	15631	5,8	27,3	16,5
Кіровоградська	475	140	335	0,4	169,1	37,4	70,5	107,9	5021	2,1	29,4	15,8
Луганська	295	76	219	0,3	125,8	19,4	43,9	63,3	3511	1,8	25,9	13,8
Львівська	2507	775	1732	0,4	846,2	624,8	378,4	1003,2	25644	3,9	30,9	17,4
Миколаївська	844	209	635	0,3	186,1	40,5	61,3	101,8	7030	1,4	24,8	13,1
Одеська	2776	841	1935	0,4	796	492	346,0	838,0	18530	4,5	30,3	17,4
Полтавська	991	278	713	0,4	237	90,1	92,3	182,4	8569	2,1	28,0	15,1
Рівненська	584	198	386	0,5	41	15,4	21,1	36,5	6142	0,6	34,0	17,3
Сумська	575	196	379	0,5	133,9	38,3	69,3	107,6	6079	1,8	34,1	17,9
Тернопільська	452	61	391	0,2	52,2	53,1	8,1	61,2	5704	1,1	13,4	7,2
Харківська	3197	1106	2091	0,5	1127,7	231,4	596,6	828,0	31246	2,6	34,6	18,6
Херсонська	656	211	445	0,5	53,3	28,4	25,2	53,6	5765	0,9	32,1	16,5
Хмельницька	598	177	421	0,4	59,1	81,3	24,8	106,1	6810	1,6	29,6	15,6
Черкаська	847	188	659	0,3	160	34	45,5	79,5	7683	1,0	22,2	11,6
Чернівецька	411	157	254	0,6	43,4	12,1	26,8	38,9	4733	0,8	38,2	19,5
Чернігівська	536	159	377	0,4	72,7	30,6	30,5	61,1	5884	1,0	29,6	15,3
м.Київ	20825	7159	13666	0,5	48856,8	11413,5	25591,7	37005,2	181682	20,4	34,4	27,4
Україна	47677	15257	32420	0,5	59457	15445,8	27979,8	43425,6	431177	10,1	32,0	21,0

*Джерело: розраховано за даними ДССУ.

Додатки до підрозділу 2.7.

Додаток 2.7.1.

Таблиця 2.7.1.

Розрахунок рівня тіньової економіки в сфері ІКТ-послуг України в 2013 р. за методом збитковості підприємств

	Кількість підприємств, од.			Співвідношення збиткових підприємств до прибуткових	Фінансовий результат до оподаткування прибуткових підприємств (прибуток), млн грн	Фінансовий результат до оподаткування збиткових підприємств (збиток), млн грн	Умовний прибуток збиткових підприємств, млн грн	Тіньовий прибуток, млн грн	ВДВ досліджуваного ВЕД, млн грн*	Граничний мінімальний коефіцієнт тіньової економіки, % від ВДВ	Граничний максимальний коефіцієнт тіньової економіки, % від ВДВ	Коефіцієнт тіньової економіки (середнє значення) , % від ВДВ
	всього	збиткових	прибуткових									
Вінницька	224	90	134	0,7	33,8	16,3	22,6	38,9	574,0	6,8	40,1	23,4
Волинська	121	44	77	0,6	4,7	15,3	2,7	18,0	192,0	9,4	36,4	22,9
Дніпропетровська	835	316	519	0,6	97,7	367,2	59,4	426,6	2514,0	17,0	37,8	27,4
Донецька	920	317	603	0,5	91,6	716,6	48,2	764,8	1431,0	53,4	34,5	44,0
Житомирська	253	90	163	0,5	22,9	4,9	12,5	17,4	352,0	5,0	35,4	20,2
Закарпатська	184	55	129	0,4	5,6	2,2	2,4	4,6	207,0	2,2	30,1	16,2
Запорізька	377	146	231	0,6	25,8	18,9	16,4	35,3	625,0	5,6	38,8	22,2
Івано-Франківська	183	52	131	0,4	7,6	3,9	3,0	6,9	316,0	2,2	28,5	15,3
Київська	499	189	310	0,6	51,1	55,1	31,1	86,2	889,0	9,7	37,8	23,7
Кіровоградська	156	62	94	0,7	4,6	6,9	3,1	10,0	178,0	5,6	39,9	22,7
Луганська	336	106	230	0,5	13,0	18,0	6,0	24,0	474,0	5,1	31,5	18,3
Львівська	730	260	470	0,6	76,6	51,0	42,3	93,3	3046,0	3,1	35,6	19,3
Миколаївська	203	62	141	0,4	11,0	2,7	4,9	7,6	355,0	2,1	30,6	16,4
Одеська	759	299	460	0,7	66,7	237,5	43,4	280,9	2143,0	13,1	39,4	26,3
Полтавська	281	93	188	0,5	16,7	6,8	8,3	15,1	403,0	3,7	33,1	18,4
Рівненська	128	51	77	0,7	24,3	2,8	16,0	18,8	202,0	9,3	39,7	24,5
Сумська	185	82	103	0,8	9,2	4,2	7,3	11,5	197,0	5,9	44,4	25,1
Тернопільська	143	44	99	0,4	23,4	8,2	10,4	18,6	239,0	7,8	30,7	19,2
Харківська	1018	363	655	0,6	192,3	77,0	106,8	183,8	2735,0	6,7	35,7	21,2
Херсонська	208	83	125	0,7	4,7	4,9	3,1	8,0	213,0	3,8	40,1	21,9
Хмельницька	173	62	111	0,6	7,4	8,3	4,2	12,5	192,0	6,5	36,0	21,2
Черкаська	202	79	123	0,6	8,7	3,7	5,6	9,3	296,0	3,1	39,1	21,1
Чернівецька	151	60	91	0,7	4,5	3,2	3,0	6,2	185,0	3,4	40,0	21,7
Чернігівська	155	56	99	0,6	6,0	6,0	3,4	9,4	274,0	3,4	36,1	19,8
м. Київ	5907	2209	3698	0,6	10800,6	3193,4	6452,8	9646,2	30140,0	32,0	37,4	34,7

Додаток 2.7.2.

Таблиця 2.7.2.

Розрахунок рівня тіньової економіки в сфері ІКТ-послуг України в 2018 р. за методом збитковості підприємств

	Кількість підприємств, од.			Співвідношення збиткових підприємств до прибуткових	Фінансовий результат до оподаткування прибуткових підприємств (прибуток), млн грн	Фінансовий результат до оподаткування збиткових підприємств (збиток), млн грн	Умовний прибуток збиткових підприємств, млн грн	Тіньовий прибуток, млн грн	ВДВ досліджуваного ВЕД, млн грн*	Граничний мінімальний коефіцієнт тіньової економіки, % від ВДВ	Граничний максимальний коефіцієнт тіньової економіки, % від ВДВ	Коефіцієнт тіньової економіки <u>(середнє значення)</u> , % від ВДВ
	всього	збиткових	прибуткових									
Вінницька	285	82	203	0,4	207,3	7,5	83,0	90,5	3055,0	3,0	28,6	15,8
Волинська	146	47	99	0,5	14,0	10,4	6,7	17,1	706,0	2,4	32,4	17,4
Дніпропетровська	878	237	641	0,4	483,9	79,8	179,0	258,8	7147,0	3,6	27,0	15,3
Донецька	301	80	221	0,4	2048,1	29,0	738,4	767,4	2280,0	33,7	26,5	30,1
Житомирська	188	54	134	0,4	32,6	6,8	13,1	19,9	1403,0	1,4	28,7	15,1
Закарпатська	218	63	155	0,4	15,9	10,2	6,5	16,7	721,0	2,3	28,9	15,6
Запорізька	454	126	328	0,4	71,5	20,6	27,5	48,1	2355,0	2,0	27,8	14,9
Івано-Франківська	241	44	197	0,2	24,8	10,1	5,6	15,7	1162,0	1,3	18,3	9,8
Київська	536	139	397	0,4	79,5	38,1	27,9	66,0	4138,0	1,6	26,0	13,8
Кіровоградська	150	36	114	0,3	22,3	16,8	6,9	23,7	712,0	3,3	23,7	13,5
Луганська	98	20	78	0,3	7,6	1,8	2,0	3,8	476,0	0,8	20,7	10,7
Львівська	852	243	609	0,4	584,6	157,6	233,0	390,6	10358,0	3,8	28,5	16,1
Миколаївська	224	53	171	0,3	44,6	6,0	13,9	19,9	1529,0	1,3	23,7	12,5
Одеська	756	221	535	0,4	158,9	297,4	65,5	362,9	4706,0	7,7	29,2	18,5
Полтавська	284	72	212	0,3	53,1	11,7	18,2	29,9	1394,0	2,1	25,5	13,8
Рівненська	147	44	103	0,4	7,3	6,5	3,1	9,6	796,0	1,2	29,8	15,5
Сумська	187	53	134	0,4	21,4	7,9	8,4	16,3	953,0	1,7	28,3	15,0
Тернопільська	162	43	119	0,4	51,4	49,9	18,3	68,2	825,0	8,3	26,3	17,3
Харківська	1037	278	759	0,4	551,3	90,0	201,8	291,8	12077,0	2,4	26,8	14,6
Херсонська	195	52	143	0,4	11,1	4,5	4,0	8,5	795,0	1,1	26,5	13,8
Хмельницька	167	42	125	0,3	23,7	4,2	8,0	12,2	973,0	1,3	25,3	13,3
Черкаська	282	76	206	0,4	83,7	10,1	31,1	41,2	1742,0	2,4	27,1	14,7
Чернівецька	145	38	107	0,4	21,0	5,2	7,4	12,6	726,0	1,7	26,1	13,9
Чернігівська	160	48	112	0,4	20,6	8,4	9,0	17,4	1254,0	1,4	30,3	15,8
м. Київ	6413	2103	4310	0,5	19206,5	4775,2	9374,6	14149,8	76454,0	18,5	32,8	25,7

Підписано до друку 20.12.2020 р.

Папір ксероксний. Друк на різнографі.

Гарнітура "Arial" Умов. друк. арк. 12,5.

Наклад 100 прим. Зам.№18

Друк: ПП "Арал" Свідоцтво: серія А01 №21230 від 18.06.2007 р.

Державна реєстрація 09.09.1998 р.

м.Львів, вул. Козельницька, 4 Тел: (050) 371-62-80